

5. évfolyam

KULTÚRATUDOMÁNYI SZEMLÉ

Cultural Science Review

Szilárdi Réka:

Posztkommunista vákuum,
avagy a nemzet
diskurzusának közép-
kelet-európai vonatkozásai

**Hecker-Réz
Robert:**

A vallási öntudat
formálódása az
Üdvhadsereg
magyarországi
alapításának példáján

Arató Réka:

Goethe és Schiller
találkozása a filozófiában

2023/4

KULTÚRATUDOMÁNYI SZEMLE

Cultural Science Review

2023/4.

(5. évfolyam)

KULTÚRATUDOMÁNYI SZEMLE / Cultural Science Review

Kiadja:

Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar

7100 Szekszárd, Rákóczi u. 1.

+36 74 528 300

https://kpvk.pte.hu/hu/kulturatudomanyi_szemle

Felelős kiadó a kar dékánja

Megjelenés gyakorisága: Évenként négy lapszám, három magyarul, a negyedik angol nyelven

A szerkesztőség elérhetősége: kulturatudomanyiszemle@pte.hu

Felelős szerkesztő Szécsi Gábor

HU ISSN 2676-9158

A Kultúratudományi Szemle szerkesztősége és szerkesztőbizottsága

Szerkesztőség:

Szécsi Gábor főszerkesztő

Bús Imre főszerkesztő-helyettes

Boronkai Dóra

K. Farkas Claudia

Koltai Zoltán

Szilágyi Tamás

Zádori Iván

Szerkesztőbizottság:

Boros János elnök (Pécs)

Bárcki Zsófia (Nitra, Nyitra)

Pálfi József (Oradea, Nagyvárad)

Hörcher Ferenc (Budapest)

Ivanović, Josip (Subotica, Szabadka)

Klein Sándor (Budapest)

N. Horváth Béla (Szekszárd)

Orbán Jolán (Pécs)

Szabó Tibor (Szeged)

Lapterv: Bús Imre

© szerzők, 2023

© kiadó, 2023

Tartalom

TANULMÁNYOK

SZILÁRDI RÉKA

Posztkommunista vákuum, avagy a nemzet diskurzusának közép-kelet európai vonatkozásai7

HECKER-RÉZ ROBERT

A vallási öntudat formálódása az Üdvhadsereg magyarországi alapításának példáján 15

SLEZÁK-BARTOS ZSUZSANNA

Településetika és versenyképesség összefüggései, a lakhelyválasztási preferenciák etikai vonatkozásai29

ARATÓ RÉKA

Goethe és Schiller találkozása a filozófiában.....53

HERTH ÁKOS

A whiteheadi metafizika megjelenése három fallácia fényében62

MŰHELY

MURÁR NÓRA

Az infokommunikációs technológiai eszközök gyermeki beszédfejlődésre gyakorolt hatása.....77

PIPICS JÁNOS

Multidiszciplináris elektronikus tananyag készítése, használata mechanika témakörben – egy tehetséggondozó szakkör terve91

SZILÁGYI BEATRIX – KOCSIS ZSÓFIA

Az első lépések: A *Chem on! Mi a reakciód?* – Saját készítésű társasjáték tesztelésének első eredményei..... 104

TÁJÉKOZÓDÁS

KOLTAI ZOLTÁN

Sikeres harmadik missziós tevékenység a PTE Kultúratudományi,
Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Karán 116

SZEMLE

SZABÓ TIBOR

Mini-portrék az olasz és európai kultúráról 123

KRASZKÓ ZITA

Történetekbe zárt elmék vagy médiumokba vetett túsok vagyunk? 126

SUMMARIES..... 131

E SZÁMUNK SZERZŐI..... 135

TANULMÁNYOK

Szilárdi Réka

POSZTKOMMUNISTA VÁKUUM AVAGY A NEMZET DISKURZUSÁNAK KÖZÉP-KELET-EURÓPAI VONATKOZÁSAI¹

A közép-kelet-európai régió társadalomlélektanának természetrajzáról számos teoretikus írás született már az elmúlt évtizedekben. Ezek az elméletek és megközelítések többféle tudományterületről érkeznek, a történettudományból, szociológiából, politikatudományból, szociálpszichológiából vagy éppen az antropológiából. Az írások középpontjában a legjellemzőbb állítás az, hogy a közép-kelet-európai nemzeti diskurzus és közösségi alkat egyrésztől összefonódik a történelmi sors és a geopolitikai és -kulturális háttér miatt, másrésztől pedig, hogy ez a hasonlóság egyben elkülöníti ezeket a társadalmakat a nyugat-európai világtól.

A gondolat és elméletek mögötti fő dilemma az okok és okozatok viszonylatában az, hogy ezt az elkülönülést mi okozza, milyen történelmi, gazdasági, politikai és társadalmi folyamatok állnak ennek a háttérében. Emellett az egyes kritikai megfontolásokból adódó következtetések nem minden esetben a dichotomikus elképzelést támogatják, hanem inkább ugyanannak a jelenségnek a differenciáltabb variánsaiként tekintenek a különbözőségekre. A másik kérdés ebből következően leginkább az, hogy ez a bizonyos regionális másság vajon miben áll?

A magyarázatok első forrása a nemzet kialakulásával kapcsolatos polémiákból származik, nevezetesen, hogy az eltérő nemzeti fejlődés következményei másfajta kollektív identitást és nacionalista narratívumokat eredményezett. Az egyes elképzelések kezdetben meglehetősen értékterhelt módon fogalmazták meg ezt a különbséget (pl. Meinecke, 1908; Kohn, 1944; Plamenatz, 1976, id. Dieckhoff, 2002), a későbbiekben erre válaszul megjelenő kritikai reflexiók azonban már cizelláltabban és lényegesen részletesebben érveltek a különbségek tekintetében (Kamusella, 2001; Livianos, 2002; Varga, 2002; Gledhill, 2005 stb.).

Az eltérő nemzeti fejlődésből eredő kérdések a későbbiekben a további közép-kelet-európai vonatkozások tekintetében is széleskörű társadalomtudományi diskurzust hoztak létre, amelyben a régió kvázi-homogenitását a közös kommunista elnyomással, majd az ennek nyomán kirajzolódó posztszovjet létállapottal magyarázzák. A teoretikusok tehát azzal érvelnek, hogy a közép-kelet-európai országokban nemcsak az állami/nemzeti fejlődés összefüggései eltérőek, de a kommunista diktatúra évtizedeinek következményei is súlyos nyomot hagytak a régió másságának tekintetében, elsősorban azért, hogy lerombolták a tradicionális társadalmi struktúrákat és a társas identifikáció főbb pontjait (pl. Salecl, 1993).

¹ A publikációt az Európai Unió és a Magyar Állam támogatta, az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 sz. projekt keretében

A posztszocialista vákuum és kritikái

Mind a kelet-európai nemzeti fejlődésre, mind pedig a posztszocialista állapotra reflektálva, az utóbbi évtizedekben megjelentek olyan kifejezések, amelyek meghonosodtak a közbeszédben és a tudományos szaknyelvben egyaránt. A közdiskurzus egyik ilyen álló kifejezése a „posztszocialista vákuum”, amely egyrészt a szocialista rendszer erodálódott morális értékeit emeli a középpontba, másrészt az összeomlott kommunista ideológia és a nyugati világból beáramló érték-pluralizmus találkozásából eredő légüres teret hivatott jelölni, illetve a régió társadalmait ekképpen átmenetinek és paralizáltként tekinti. Ám gyakran ennél a megállapításnál nem is megy tovább, és gyakran mint végső hivatkozási pont jelenik meg.

Ennek az elképzelésnek azonban - különösen Kelet-Európában - számos kritikája akadt, ezekben pedig több tényezőt is kifogásolnak a témával foglalkozó szerzők. Hoppenbreuwers (2002) gondolatmenete szerint például a vákuum-teória alkalmatlan modell a régió folyamatainak megértésére, egyrészt mivel a mögötte álló elképzelésben a kelet-európai polgár mint egyszerű, reflektálatlan, gymbekészítési individuum jelenik meg, másrészt, mert az elmélet az anyagi körülmények és az egyéni moralitás kapcsolatát illetően hamis feltételezésekre ad okot. Utóbbi esetében a bűnözési arány okai ugyanis nem az egyéni (posztszocialista) immoralitásból találhatók, hanem az elszegényedés és társadalmi fragmentáció eredményeként mutatkoznak meg. Továbbá az emberek választásai, morális dilemmái a kulturális és anyagi különbségek miatt térnek el egymástól, ugyanakkor ez a diverzitás csalóka: az emberek ugyanis hasonló feladatokkal szembesülnek mindenhol, és ezeket hasonló módokon is oldják meg: azaz hasonló morális elvek és dilemmák vezetik őket. A European Value Survey eredményei (a jelentős attitűdbeli variánsok mellett a hasonlóság szignifikáns) megerősítik ezt a tézist. A posztkommunista Európát illetően a „légüres tér”- megközelítés helyett tehát egyetlen tényezőre érdemes fókuszálni, ez pedig a demokratikus társadalom építése demokratikus struktúrák tapasztalata nélkül (Hoppenbreuwers, 2002).

A régió másságának tekintetében érdemes a politikaszociológia olvasatához fordulni egy kis időre. Kolosi és munkatársai *Politikai mezők a posztkommunista átmenet korszakában* (1991) című tanulmányukban felhívják a figyelmet arra, hogy a kommunista diktatúra összeomlása utáni első választások Közép-Európában és a Balkántól nyugatra eső térségben a nemzeti-keresztény pártok győzelmét hozták a (Csehország kivételével, ahol a kormánypártra kerülő liberális párt önkéntes koalícióba rendeződött a kereszténydemokrata párttal).² A jobbközép felé történő eltolódás tehát általánosnak volt mondható ebben a térségben.

Az eredmény nem önmagában volt kiugró a társadalomtudomány számára, sokkal inkább az a politikai attitűd okozott meglepetést, amely a kommunista diktatúra helyén maradt. A Vasfüggöny felgördülése mögött ugyanis a szociológiai figyelem egy olyan múltbeli „csendéletet” talált, amelyben mintha a 40 évnyi államszocializmus meg sem történt volna, azaz a hazai politikai kultúra ott folytatódott, ahol negyven évvel korábban elakadt.

Mivel a politikai szociológia hipotézise az, hogy a politikai preferenciák az adott társadalmi struktúra leképeződései, ezért a szovjet elnyomás előtti állapot visszatérése

² Feltevések szerint a posztkommunista átmenet korszakában három politikai mező alakul ki: a nemzeti-keresztény középből, a liberális és a szociáldemokrata mező.

meglepetésként hatott a magyar szociológiára. Ahogyan a tanulmány szerzői arról beszámolnak, nem a jobbra tolódás volt különös, hanem a második világháború előtti politikai kultúrához való visszatérés, hiszen a társadalomban ez alatt a négy évtized alatt nagyhatású strukturális változások zajlottak le. Ebben az átalakulásban egyrészt megjelent az ipari proletariátus, másrészt megszűnt a paraszti réteg és felszámolódott az úri középosztály, emiatt – mivel a nemzeti-keresztény diskurzus bázisa szinte teljesen megszűnt – a társadalomkutatók egészen másfajta eredményeket prognosztizáltak. Ebből következően merült fel az a kérdés, hogy a bekövetkezett változások ellenére vajon mi lehet az oka ennek az elakadásnak, illetve miért ilyen gyenge a társadalmi szerkezet magyarázó ereje (Kolosi, Szelényi, Szelényi & Western, 1991)?

„A nemzeti diszkurzusa”

A nemzet tematizálásának rendszerváltás utáni újraéledésével kapcsolatban Niedermüller Péter (1996) több olyan összefüggésre hívja fel a figyelmet, amely a téma szempontjából relevánsnak mutatkozik. *A nacionalizmus kulturális logikája a posztoszocializmusban* című tanulmányában egyrészt Hoppenbreuwershez hasonlóan ingatagnak és leegyszerűsítőnek véli azt a megközelítést, amely szerint a keleteurópai nacionalizmus „kizárólag a szocializmust követő ideológiai vákuum természetes következménye” (Beyme, 1994; Franke; 1993, id. Niedermüller, 1996), a nemzet politikai és társadalmi vonatkoztatási pontként való újra-megjelenése ugyanis egyáltalán nem magától értetődő esemény.

Ezt magyarázandó, a tanulmány azokat a mechanizmusokat veszi számba, amelyek ebben a folyamatban szerepet játszottak. E mechanizmusok közt a leghangsúlyosabb az a nemzetet tematizáló diszkurzus, amely a kelet-európai államokban mindenhol hangsúlyossá vált, és amely a nemzet történeti, kulturális és politikai eszményeit reinterpretálja a posztoszocializmus kontextusában azért, hogy egy új társadalmi rend számára teremtsen szimbolikus keretet és kulturális teret. A posztoszocialista társadalmaknak ezt a szimbolikus arénáját, amelyben a politikai hatalomért vívott harc folyik a kulturálisan mintázott koncepciók segítségével, Niedermüller a „nemzeti diszkurzusának” nevezi.

Ez a diszkurzus olyan komplex rendszernek tekinthető, amely a dichotomikus megközelítésen túlmenően a szimbolikus tér kulturális logikáját helyezi fókuszba. Ennek térnek a középpontjában a múlt kulturális reprezentációja áll, amelyre az eltorzított szocialista történetírás, a meghamisított történelem miatt van elemi szükség. A fő indok és cél az ideológiailag átírt nemzeti történelem visszaszerzése, ennek következtében három, egymással összefüggő stratégia fejthető fel a diszkurzus mechanizmusában: a történelem *helyreállításának*, *restaurálásának* és *nacionalizációjának* stratégiája.

A helyreállításban a különböző történeti események új perspektívát kapnak, illetve szemantikai hangsúlyeltolódás figyelhető meg a múlt bizonyos történéseinek értelmezésében.³ Ugyanebben a folyamatban figyelhető meg a mikroperspektívák érvényesülése, a torzított történetírás miatt ugyanis a makroszintű összefüggések kiszorulnak a társadalmi horizontról.

³ Ilyen hangsúlyeltolódás például a Tanácsköztársaság szereplőinek stigmatizációja, a trianoni szerződés és következményeinek fókuszba kerülése vagy a kommunista rémtettek megjelenése a történeti kánonban.

A rekonstrukció mozgatórugója abban rejlik, hogy a kommunista ideológia hamisításának áldozatul esett történelem töredékhalmazából rekonstruálni kell a legitim elbeszélést,⁴ ez pedig azoknak a múltbeli eseményeknek a tudatos szelekcióját jelenti, amelyek a jelen politikai-ideológiai terének és céljainak megfelelően reprezentálják a múltat. Így történik meg, hogy a rekonstrukció a két világháború közötti időszak társadalmi rendjére fókuszál, amely időszak felértékelődik és politikailag sokak számára követendő példává válik.⁵ A burke-i vagy niedermülleri alapgondolatra utalva, a történelem rekonstrukciója végül mindig a demitologizálással kezdődik és remitologizálással végződik.⁶

A nacionalizálás folyamata ezt a már re-konstruált történelmet helyezi szélesebb politikai és ideológiai kontextusba, és olyan eredetmítoszokat teremt, amelyekben a nemzet eredetét, a társadalmi rend mitológiáit és az új társadalmi horizontot tematizálja. Eközben olyan fiktív kontinuitást céloz meg, amelyben a nemzeti önértékelés intenzívvé és szilárdabbá válik. A nemzeti identitás így a történeti tudat függvényévé válik, ekképpen e tudat újratermelődik és politikailag bármikor instrumentálizálhatóvá válik. Ennek a társadalmi eredetmítosznak az egyik funkciója, hogy politikai tartalommal tölt föl bizonyos társadalomtörténeti kategóriákat.⁷

A kelet-európai posztkommunista országok esetében a nemzeti diszkurzus konstrukciójában olyan „szimbolikus oppozíció” működik, amelynek egyik oldalán a szocializmus által elnyomott „igazi” és „valós” nemzeti történelem, másik oldalán pedig a meghamisított és fiktív szocialista történelem artikulálódik. Ebben a kontextusban a „valódi” történelem a kontinuitást, a szabadságot, a „meghamisított” történelem a diszkontinuitást és a történelmi zsákutcát reprezentálja. Az ebből fakadó „mi-ők” (vagy „saját-idegen”) distinkció valódi politikai tartalommal telítődik meg Kelet-Európában; a saját csoport a „nemzeti” középosztály, arisztokrácia vagy parasztság, az „idegen” csoportot a kommunisták, oroszok vagy éppen zsidók jelentik meg.

A saját történelemben beékelődő idegen periódus ebben a történelemfelfogásban tehát lényegileg úgy jelenik meg, mint amelyet meg kell szüntetni, a kiiktatással pedig a történeti idő olyan új horizontja jön létre, amelyben (a megelőző periódushoz, azaz a két világháború közötti korszakhoz való visszanyúlás által) a nemzeti történelem kontinuussá válik. Niedermüller találóan jegyzi meg, hogy a nemzeti diszkurzusa tehát nem a történelem visszatéréséről szól, hanem sokkal inkább a „történelemhez való visszatérésről.” (Niedermüller, 2002).

⁴ A rekonstrukció nevében kapnak új nevet az utcák és terek, illetve jelennek meg a politikai rituálék korábbi helyszínei.

⁵ Ennek eklatáns példája Magyarországon a Horthy-nosztalgia, Romániában Antonescu, illetve Szlovákiában Tiso pozitív megítélése, vagy akár a zsidóüldözések bizonyos interpretációi, amelyek szerint egyedül a nácik tehetők felelőssé, hiszen a társadalom jelentős része sem a deportálásról, sem a haláltáborokról nem tudott.

⁶ A történelem rekonstrukciója végülis mindig mítoszok gyártásába csap át (Burke, 1991, id. Niedermüller, 1996.)

⁷ A posztszocialista országokban jellegzetesen ilyen például a polgárság kategóriája, amely egyszerre emeli be az ősök kontextusát, és legitimálja a jövő társadalmi rendjét, ennél fogva erőteljesen képes homogenizálni a nemzet közösségét, táptalajt nyújtva a nemzeti identitás konstrukciójának.

Óstörténeti konstrukciók

Érdemes reflektálni ezekre a gondolatokra némi fókusz-áthelyezéssel. Az utóbbi évtizedekben ugyanis gyakori elemként bukkant fel a hazai közbeszédben az ősi magyar eredetre, valamint a nyelvi rokonság kérdéskörére vonatkozó, jellemzően az akadémiai tudományossággal szemben álló állítás-sorozat. Ezekben a gondolatkörökben nemcsak ismétlődő elemeket fedezhetünk fel, hanem azt is láthatjuk, hogy az egyes elbeszélések tematikusan is összekapcsolódnak, azaz a magyar nép ősi története, nyelve és eredeti vallása egymással konvergáló narratív elemeként öltenek testet. Alkalmanként a nyelvi eredet ősi bölcsességekkel kerül összefüggésbe, máshol a magyarság történelme mitikussá, világtörténelmi jelentőségűvé duzzad. Olyan etimologizálások szemtanúi lehetünk, amelyekben a magyar nyelv szinte szakrálissá válik, míg a távoli idő homályába vesző eredetmitoszaink új jelentéseket és vallási tartalmakat kapnak.

E vallási/történeti/nyelvi formációk a felszínen ugyan meglehetősen heterogén polemizáló reprezentációként vannak jelen, ugyanakkor közös vonásuk, hogy alternatív módon tekintenek a magyarság múltjára, történelmének egyes szegmenseire, újraértelmezik legfontosabb történelmi szereplőinek tetteit, mítoszait, hagyományait és a legjelentősebb nemzeti szimbólumok jelentéstartalmát. További jellegzetessége ennek a nemzeti, nyelvi és vallási összekapcsolódáshoz kötődő alternatív szemléletnek, hogy a háttérben álló érvelés szerint az akadémiai tudományban valamilyen külső, idegen érdekek által presszionált tudás közvetítődik, ezeknek célja pedig, hogy a magyarságot, illetve annak identitását elgyökértelentse (Szilárdi, 2007; 2017; Szilágyi, 2010, 2011).

Ha a niedermülleri alapgondolatot vesszük alapul, akkor azt mondhatjuk, hogy a történelmi rekonstrukció jegyében ezeknél az elbeszéléseknél megjelenik annak a szükségessége is, hogy immár nemcsak a szocialista múltat kell elhomályosítani, de minden idegen tényezőt át kell értékelní a nemzeti múltból. Ily módon az elsődleges visszakapcsolódási pont korábbra tolódik, mint a két világháború közötti korszak, és mivel így a nemzeti történelem perspektívája a múlt kiemelt, töredezett epizódjainak mozaikjából áll össze, a kontinuumot a távoli időbe helyezett mitikus ősökrol szóló elbeszélések biztosítják. A töredezettség megszüntetésére tett kísérletben ezek a narratívumok és a gondolatkör ideológusai tehát nem véletlenül „találják meg”, vagy még inkább „konstruálják” az ősvallási/ősnemzeti/óstörténeti és ősnyelvi kiindulópontot.

További reflexiós pontot kínál Varga Attila *Nacionalizmusok a politikai és kulturális nemzet határán* című tanulmánya (2002), amely elsősorban a romániai nemzeti diskurzus fogyatékoságairól értekezik. E fogyatékoságokban három lényegi hibát állapít meg a szerző: *a történelem idealizálását, a nyugatellenes klisék terjesztését, valamint a valós problémáktól való elrugaszkodást*. Az idealizálás folyamatában a nemzetet valamilyen ősi előzményekből származtatják, a múlt újraírásával pedig olyan történelemszemléletet alakítanak ki, amely a politikai és köznapi gondolkodással összekapcsolódik. A „múlt nemzete” így olyan képet közvetít, amelynek elsődleges üzenete az, hogy a jövőben a nemzet olyan hatalmas (vagy még hatalmasabb) lesz, mint egykor volt.

A nyugatellenes klisék esetében a diskurzus gyakran a romániai nemzeti-kommunista időszakban meghonosodott retorikájában elsősorban a nyugati világgal szembeni becsmérlő hangnemet használ, különös tekintettel a történelmi sérelmekre, és amíg a

„saját” történelmi igazságtalanságait rendkívül szenzitív módon kezeli, addig az általa más csoportok ellen elkövetett események vonatkozásában érzéketlen marad, vagy ami még rosszabb: indokolhatónak tartja azokat.

A valós problémáktól történő elszakadás okát a nemzeti specifikumok bizonyítási vágyával és az értékkeresés kényszerével magyarázhatjuk. Az olyan kategóriák keresése/felállítása ugyanis, amely szerint az adott nemzeti saját csoport (ebben az esetben a román nép) rendelkezik valamilyen csak rá jellemző morális vagy szellemi értékkel (például becsületesség, bölcsesség stb.), elvonja a figyelmet a – nacionalista retorika számára – másodlagos realitástól.

Fenyegetettség

A kelet-európai nacionalizmus kérdéskörének vizsgálatába némiképp új nézőpontot emel be Renata Salecl (1993), akinek kiindulópontja követi a posztoszocialista államok helyzetét értékelő írások logikáját; alaptétele az, hogy a Kelet-Európában megfigyelhető nacionalista tendenciák megerősödésének okai a kommunista elnyomásra adott reakciókban keresendők.

Az érvelés központi gondolata szerint a kelet-európai nemzeti mozgalmak erősen építenek a nemzetet érő vélt fenyegetésekre. Ennek koncepcióját Salecl pszichoanalitikus megközelítéssel magyarázza, a „mi” és a „közénk beférkőzött ellenség” viszonyának elemzését szlovén példán szemlélteti, illetve Jacques-Alain Miller nyomán kifejti, hogy a legnagyobb fenyegetettség-érzés nemcsak akkor következik be, ha a „másik” jól érzi magát, hanem már az „ellenség” pusztá létezése fenyegeti a „saját csoport” létezését. A nacionalista narratívumok lényegi jellegzetességét továbbá abban látja megragadhatónak, hogy szubhumán szinten ábrázolják az „idegen” csoportot, azaz gyakran még az emberi érzelmeket is elvitatják tőlük.⁸

Salecl a volt jugoszláviai főbiák főbb toposzaiban három réteget tár fel: az antiszemitizmussal analóg retorika áttevődését vagy alkalmazása az „aktuális” etnikumú ellenségképre, az organikus (szerb) társadalomban megjelenő bürokrata réteg testidegenként való ábrázolását, valamint az alacsony születésszám és az abortuszok növekedése miatti stigmatizációt, amely a nők ellen (mint a „nemzet ellenségei”) lép föl (Salecl, 1993).

Hoppenbreuwers fent említett tanulmánya érint még további olyan szempontot, amely a közép-kelet-európai vallási- és nemzeti összefonódással kapcsolatos. A szerző egyfelől úgy érvel, hogy a kommunizmus bukását megelőzően a szocialista ideológia meggyőző ereje erodálódni kezdett, így az összeomlaskor meg is szűnt a kollektív identitást biztosítani, az egyházi szervezetek pedig sajátos színezettel, a múlt újraértelmezésével megpróbálják monopolizálni a posztkommunista identitást. Másfelől a társadalmi újjáépítés nehézségeiből adódó csalódottság légkörében az emberek szelektálni kezdtek: többé-kevésbé sikeres példákat kölcsönöztek egy olyan múltból, amikor a nemzet és vallás állítólagosan szilárd és harmonikus egységben létezett. A figyelem különösen a 19. és kora 20. századi időszakra esett, amely éles ellentétben állt a szekularizációs folyamat által okozott, kommunista vezetés alatt

⁸ Illeszkedő példája ez a szociálpszichológiában ismert infracommunikációs elméletnek (Leyens, Paladino, Rodriguez, Vaes, Demoulin, Rodriguez, & Gaunt, 2000)

kierőltetett modernizáció korszakával, amikor az egyházat távol tartották az oktatástól, orvosi ellátástól, politikától stb.

Így jöhet elő az ideologizált történelem újrahaznosítása, így alakulhat ki az őshonos kulturális tárgyak felsőbbrendűségébe vetett hit vagy éppen a nemzeti ellenségeskedés. Vallási oldalról ez tehát a „kétes posztkommunista identitás rekonstrukciója”, másrészt ezek a „kiemelt” kulturális tárgyak igen gyakran hasonlítanak az „elutasított” tárgyakhoz, azaz a fölény, illetve felsőbbrendűség érzése valójában szorosan kapcsolódik a kisebbséghez (Hoppenbrouwers, 2002).

Összességében a posztoszocialista vákuum kifejezés mögött olyan rétegzett társadalmi és történeti folyamatok állnak, amelyet maga a szóhasználat nem mutat meg eléggé cizellálat. Végső referenciapontként túlzóan leegyszerűsítő, és nem számol azokkal a társadalomlélektani, politikai és transzgenerációs hatásokkal, amelyek a közép-kelet-európai kollektív identitást és politikai attitűdöket, diskurzust és társadalmi cselekvéseket alakítják. Sokkal inkább úgy tűnik, hogy ennek a diszkurzív térnek olyan dinamikus érzelemintázatai jelennek meg, amelyek a kisebbség és fölényeskedés oppozíciójában formálódnak, és amelyek a kollektív önértékelés emelését a külső csoportok leértékelésének mechanizmusával igyekeznek elérni. A vákuum vagy értékhiány megközelítés emellett nem reflektál sem a fenyegetettség állapotára, sem pedig a történelmi remitologizációs folyamat okaira vagy annak következményeire.

Ezzel összecseng Zygmunt Bauman *Postmodernity and Its Discontents* című munkájának egyik gondolata, amely itt konklúzióként is érvényesíthető: „Minden társadalmi rend megteremti a maga elképzeléseit azokkal a veszélyekkel kapcsolatban, amelyek önnön identitását fenyegetik... Ezek a víziók mindig a társadalom önképének a negatív előjelű lenyomatai. Vagy a pszichoanalitikus megközelítés terminusaiban fogalmazva, a veszély a társadalom saját, létezésével és eszközeivel – azzal a móddal, ahogyan él és fennmaradását biztosítja – kapcsolatos belső ambivalenciájának a kivetítése.” (Bauman, id. Niedermüller 2002, p. 146).

Irodalom

- Dieckhoff, A. (2002). Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése. *Regio, Kisebbség, Politika, társadalom*, 4, 7-22.
- Gledhill, J. (2005). The Power of Ethnic Nationalism: Foucault's Bio-power and the Development of Ethnic Nationalism in Eastern Europe. *National Identities*, 7(4), 347-368. doi: <https://doi.org/10.1080/14608940500334432>
- Hoppenbrouwers, F. (2002). Religious nationalism in a Transformation context. *Religion, State and Society*, 30(4), 305-316.
- Kamusella, T. D. I. (2001). Language as an instrument of nationalism in Central Europe. *Nations and Nationalism*, 7(2), 235-251. doi: <https://doi.org/10.1111/1469-8219.00014>
- Kolosi, T., Szelényi, I., Szelényi, Sz., & Western, B. (1991). Politikai mezők a posztkommunista átmenet korszakában. Pártok és társadalmi osztályok a magyar politikában (1989-1990). *Szociológiai Szemle*, 1(1), 5-34.
- Livanios, D. (2002). Nationalism in Eastern Europe and the Balkans. *Southeast European and Black Sea Studies* 2(2), 165-176.
- Niedermüller P. (2002). Elavuló fogalmak. *Regio, Kisebbség, Politika, társadalom*, 13(4), 136-146.

- Niedermüller P. (1996). A nacionalizmus kulturális logikája a poszt szocializmusban. *Századvég*, 16, 91-109.
- Leyens, J. P., Paladino, M. P., Rodriguez, R. T., Vaes, J., Demoulin, S., Rodriguez, A. P., & Gaunt, R. (2000). The emotional side of prejudice: the attribution of secondary emotions to ingroups and outgroups. *Personality and Social Psychology Review*, 4(2), 186-197.
- Salecl, R. (1993). Nationalism, Anti-Semitism, and Anti-Feminism in Eastern Europe. *Journal of Area Studies*, 1(3), 78-90.
- Szilárdi, R. (2007). Posztmodern identitáskultúra a magyarországi neopogány közösségekben. *Erdélyi Társadalom*, 5, 103-121.
- Szilárdi, R. (2017). *Az újpogány vallási diskurzus narratív mintázatai*. Budapest: L'Harmattan.
- Szilágyi, T. (2010). Sacred Characteristics of the Nation. Religion and Politics in the Contemporary Hungary. In: Szilágyi, T. (Ed.), *Religious Transformations in the Contemporary European Societies* (pp. 18-35). Szeged: Szegedi Tudományegyetem BTK Vallástudományi Tanszék.
- Szilágyi, T. (2011). The Neopagan Intellectual Orientation and Its Effects on Contemporary Hungarian Mentality and Politics. Some Remarks. In: Barna, G., & Odrobina, L. (Eds.), *Hereditas*. Periodical of the „Bálint Sándor” Institute for the Study of Religion 1. Szeged: Gerhardus Kiadó. 111-121.
- Varga A. (2002). Nacionalizmusok a politikai és kulturális nemzet határán. *Regio – Kisebbség, politika, társadalom*, 13(4), 194-211.

Hecker-Réz Robert

A VALLÁSI ÖNTUDAT FORMÁLÓDÁSA AZ ÜDVHADSEREG MAGYARORSZÁGI ALAPÍTÁSÁNAK PÉLDÁJÁN

A vallási öntudat kihívása

A vallási öntudat jelenségének kihívását az identitás kontextusában kívánom megfogalmazni. A modernitásban az identitás ugyanis már nem bizonyos előjogokból fakadó státusz, hanem feladat. Nem tekintjük a társadalmi kiváltságok tartalmának, sem a hírnév következményének, hanem újra és újra el kell nyerni, és személyiségünk részévé kell azt tenni. Ez az identitás-képzés az öntudatos ön-, és én-fölvállalás folyamatában ábrázolódik ki. Mindez, - ahogyan azt a hétköznapi-, és tudományos életben az identitás kapcsán állandósult vita is bizonyítja -, nem könnyű, mivel az öntudatos én-fölvállalás, - a továbbiakban öntudat – küzdelmei által az identitás folyamatos megalapozásra, fejlesztésre és védelemre szorul.

Az öntudat fejlődésének e három hangsúlya mind az egyén, mind a társadalom szempontjából folyamatosan időszerű. A személyes és közösségi élet minden folyamatát éppen ezért ebből a nézőpontból érdemes értékelni és feldolgozni. A következő közmondás: „Ha nem tudod, hogy honnan jössz, nem tudod, hogy hova mész” találóan összefoglalja ennek az öntudat-fejlődésnek a szükségességét. A gyakorlatban mindez nem jelent mást, mint azoknak a jövőbeni céloknak egyértelmű tisztázását, amelyek a múlt kritikai érzékeléséből és értékeléséből fakadnak.

Világossá kell azonban tennünk, hogy az öntudat-fejlődés összefüggésében a „kritikus” jelző nem jelenti az öntudat megalapozására, fejlesztésére és védelmére irányuló múltbeli törekvések kételkedő megkérdőjelezését. A „kritikus” jelző sokkal inkább a következő, megfontoltan fölített kérdéstről szól: változó környezetben hogyan őrizhető meg és fejleszhető tovább az öntudat képviselésének eredeti célkitűzése és értékrendje? A „kritikus” jelző tehát a tudatos önvizsgálat megközelítését jelenti, hogy válaszaink az időszerű, ne pedig múltbeli kérdésekre reagáljanak.

Ebben a cikkben az öntudat-fejlődés dinamikáját a vallási öntudat értelmezési keretében, konkrétan a magyarországi Üdvhadsereg vallási öntudat-fejlődésének kezdeti lépései által írom le. A cikk fő hangsúlya azonban nem a történeti visszatekintésen van. A gazdag forrásanyag által illusztrált alkotóelemek a vallási öntudat-fejlődés mai kihívásai szempontjából is fontosak lehetnek. Ezen kívül abban is reménykedem, hogy ennek az öntudat-fejlődésnek tartalma mindazok számára inspiráló lehet, akik saját identitás-keresésük útján hiteles példaképeket keresnek. Ilyen módon a Magyar Üdvhadsereg vallási öntudatának előképei mind az ökumenikus, mind az egyéni térben zajló öntudat-fejlődés során segítséget nyújthatnak.

A vallási öntudat és identitás kölcsönhatása

Jogosan merül föl legkésőbb ezen a ponton a kérdés, hogy vajon milyen összefüggést vélek fölfedezni a vallási öntudat, és az identitás fogalomrendszerei között? Számomra ugyanis a vallási öntudat és identitás nem azonos, vagy rokonértelmű fogalmak. E két szó általam fölvállalt-megértett összefüggését több olyan forrásanyag elemzésével

kívánom szemléltetni, melyek reményem szerint a tisztelt olvasó számára is érthetően világítják azt meg.

Elsőként egy, vizsgálódásunk történeti beágyazottsága szempontjából korabeli, 1912-es cikk alapján szeretném fogalomtisztázó-rendszerező munkámat elkezdni, mégpedig abból a következő idézet alapján: „Köztudomású tény, hogy a több ezer lelket számláló, értelmiségénél fogva az egész egyházmegyében a tekintélyesebbek közzé sorolt nagybányai r.kat. hitközségnek az igen csekély hatáskörű u.n. egyháztanácsot (tulajdonkép iskolaszék) nem számítva – semmiféle hivatalos szervezete vagy az egész községre kiterjedő szervezettsége nincsen. Egy nagy testület, melynek mint ilyennek se kötelessége, se joga, se szava, se óhajta nincs, mely egyéneiben ugyan létezik, de mint egész talán nem is él, legalább tudata ezen testületi élet létéről és szükségéről alig van! Ebből magyarázható, ha nem is menthető a mi lanyhaságunk, közömbösségünk, nemtörődömségünk. Nem tudnék kiáltóbb bizonyítékot erre mondani, mint azt, hogy a nagybányai róm. kath. plébánosi állás tizenkét év óta nincsen véglegesen betöltve. Kereste ez ügy törvényszerű elintézésének módját az egyházi főhatóság kereste a város, de a nagybányai róm. katolikus hívők egyeteme tudtommal nyilvánosan soha sem kérte, soha sem sürgette. Egy hitközség, melyben annyi katolikus öntudat, annyi vallási önérzet van, mint mi bennünk, megérdemli ezt az állapotot.

E példa is azt mutatja, hogy mégis csak volnának nekünk hol nagyobb, hol csekélyebb olyan ügyeink és érdekeink, amelyeknek hasznunkra szolgáló elintézését a mi szervezettségünk hathatósan előmozdítaná és biztosítaná.

Azt vethetné valaki az ellen, hogy országos autonómia hiányában mindenütt ilyenek a viszonyok. Igaz, csakhogy máshol nem érték be a katolikusok az állapotok néma tűrésével, hanem országszerte, városokban és falvakban egyaránt, társadalmi tömörüléssel pótolják a hivatalos szervezet hiányát, hogy ez úton szolgálják közös érdekeiket, s a megalkotandó orsz. autonómia minden szervében már megmunkált talajra találjon. Ez volna egyik feladata a helybeli katolikus társadalmi egyesülésnek is: a vallási öntudat és összetartozandóság érzetének felébresztése és az egyházi ügyek iránti nemes érdeklődés felkeltése, hogy megalakulhasson a helyi autonómia, ha lehet, még az orsz. autonómiának a bizonytalan jövőbe nyúló életrekelése előtt.

A másik nemcsak nekünk katolikusoknak, hanem az egész városi társadalomnak érdekébe vágó célja és munkaköre lenne a katolikus körnek a szociális tevékenység, melynek sokféle ágazó egyes feladatai volnának: az ismeretterjesztés, felnőttek oktatása, az iparosmunkásság vezetése, erkölcsi és anyagi érdekeinek istápolása, az alsóbb néprétegek valláserkölcsei alapon való művelése, patronage-tevékenység, az alkoholizmus és a tisztességtelen sajtó elleni küzdelem s ezekkel rokon feladatok, melyekben való munkálkodás más vidékek és városok társadalmát már elég intenzív módon foglalkoztatja.” (Pásztor, 1912).

Ha az író által nevesített vallási öntudat kontextusát szeretném pontosítani, akkor a következő csomópontokat kell felsorolnom:

- 1. A vallási öntudat a pasztorációs tevékenység biztosításának igényét hangsúlyozza. „A nyáj nem maradhat pásztor nélkül” – tartja az ősi mondás, és ennek igazsága vallási kontextusban a lelki vezető szükségességét hangsúlyozza. Az erről a funkcióról való lemondás a cikkíró szavaival a vallási öntudat kontextusában nem más, mint „lanyhaságunk, közömbösségünk, nemtörődömségünk” bizonyítéka.

- 2. A vallási öntudat az egyházi ügyek autonóm befolyásolásának igényét is hangsúlyozza. Az öntudatos befolyás-gyakorlás igénye ugyanakkor nem korlátozódik az egyházi keretekre, hanem átsugárzik az élet egyéb területeire is. Jól példázza mindezt a szakszervezeti mozgalom angliai meggyökerezése egy másik vallási mozgalom, az Üdvhadsereg hitvallási bázisaként szolgáló metodizmus kölcsönhatásaként: „A Nagy-britanniai szakszervezeti mozgalom megalapítói közül sokan metodista helyi prédikátorok voltak, közülük a legismertebbek a Torpuddle-mártírok közül négyen, közöttük vezetőjük George Loveless. Metodista helyi prédikátorok a munkásmozgalomban továbbra is szép számmal találhatók: jeles képviselőjük volt George Thomas, az alsóház szóvivője 1976 és 1983 között, Len Murray, a szakszervezeti kongresszus főtítkára 1973-1984-ig, David Hallam, aki az Európai Parlament tagja 1994-199-ig, valamint David Blunkett, néhai belügyminiszter.”
- 3. A vallási öntudat a szociális élet aktív befolyásolásának igényét is hangsúlyozza. Cikkünk szerzője ezt az összefüggést erőteljesen hangsúlyozza, amikor egyfajta népfőiskolai rendszernek, a szakszervezeti érdekképviseletnek, a valláserkölcs-oktatásnak, a hátrányos helyzetűek fölkarolásának, a szenvedélybetegség elleni küzdelemnek fontosságát hangsúlyozza, - vallási alapon.

Értelmezésemben az identitás sajátos jellege viszont túlmutat azokon az öntudatosan fővállalt tevékenységeken, melyekkel a környezet befolyásolása, a saját értékrend autonóm képviselése összekapcsolódik. Az identitás a vallásos öntudat kontextusában sokkal inkább arra a transzcendens élményanyagra fókuszál, melynek személyesen hozzáférhető, átélhető és megtapasztalható voltát tekinti egzisztenciája meghatározójának. A következő szövegidézet véleményem szerint pregnánsan megfogalmazza ezt a jelleget: „A transzcendens az emberi kultúrában azáltal válik felfoghatóvá, hogy

rendelkezésre állnak – közösségenként különböző módon – olyan szimbolizációs eszközök, melyek révén a transzcendensről úgy gondolkodhatunk, mintha kapcsolatba kerülhetnénk vele és erről másoknak is be tudunk számolni. A vallási közösségek alapvető törekvése arra irányul, hogy megtalálják és tartósan fenntartsák azokat a deskriptív eszközöket, amelyek segítségével a transzcendensről, ahogy az számukra elérhető, beszélni tudnak.” (Korpics & Szilcz, 2007) A vallásos identitás tehát a transzcendens élményvilág verbalizálható, vagyis megfogható-kitapintható jellegét hangsúlyozza, - és ebből vezeti le azokat az úgyszintén kitapintható-megfogható akciókat, melyekkel saját értékrendjét megjeleníti. És ahogyan azt már a Pásztor István által jegyzett cikkben is láttuk: ezek a befolyásolási törekvések a transzcendens élményét nem valamiféle misztikus vallási élményhez kötik, hanem a társadalmi együttélés minőségének radikális javításában öltenek alakot.

Ugyanakkor fontos leszögeznünk azt is, hogy, - amint ezt már a vallási öntudat kihívásról szóló bevezető szakaszban megfogalmaztam – az identitás programját megvalósító öntudat-fejlődésnek hangsúlyai mind az egyén, mind a társadalom szempontjából folyamatosan időszerűek. Az egyéni és közösségi színtereken zajló öntudat-fejlődés ugyanis identitásmintákat, identitásmodelleket, és ezek rendszerét megalkotva identitásprogramokat alkot, melyek az identitáshordozó művekkel és értelmezésekkel folytatott párbeszédében formálódnak, strukturálódnak rendszerré. Nagy Károly Zsolt igen kifejezően írja le ezt a kölcsönhatás-rendszert, amikor így fogalmaz: „Pataki felveti, hogy a társadalom mindenkori kultúrájában alapos okkal

feltételezhetjük modellszerű identitásminták jelenlétét, melyeket nem egy-egy individuum alkot, hanem a közösségek létének termékei, vagyis a társadalmi identitás részei. Disszertációmban ezeket identitásmodelleknek fogom nevezni, megkülönböztetendő azoktól az identitásmintáktól, melyeket egy-egy individuum éppen ezekkel a modellekkel való részleges vagy egészes azonosulás folyamataiban alakít ki. Pataki végül identitásprogramokról ír, melyeket ő összetett identitásmintáknak nevez, s amelyeket a folklór különböző rétegeiben vagy irodalmi alkotásaiban, vagyis a társadalom különböző szintjein és szinterein folyó diskurzusokban vél azonosíthatónak.” (Nagy, 2012)

Fontos azonban még egy lépést megtennünk, amikor is az öntudat-fejlődés identitásformáló és kifejező hatásának mozgatórugójáról, az azonosságtudatról ejtünk szót. Az azonosságtudat készítése sokkal több az alkalmazkodásénál: valójában olyan belső iránytű, mely a fortyogó-változó kapcsolati közegben a személyiség belső stabilitását biztosítja. Amennyiben ez sikerül, akkor a „valahová tartozás”-élménye lesz a meghatározó erő, mely akár a többség által marginálisnak ítélt, vagy szankcionált csoportokat is képes sajátjaként befogadni és fölállalni. Ugyanakkor ez a belső önmeghatározás a társadalom nagy egészére is kihat: ahol az ilyen jellegű „önmegvalósítást” preferálják-támogatják, ott nem csupán az egyén, hanem a társadalom egésze is működőképes, végső soron sikeres marad. Pataki Ferenc ezt az összefüggést a következő veretes szavakkal írja körül: „Ha az embert pusztán számmal jelölik, amint arra századunkban oly gyakran s oly tömegesen került sor, mind személyiségétől, mind társadalmi minőségétől megfosztják. Érthető hát, hogy újabban az identitás irodalmában mind nagyobb figyelemben részesül az azonosságtudat funkcionális értékének (J. Sarbin, Scheibe, 1983), illetve készítéserejű, motivációs működésének a kérdése. Az előbbi egyszerűen azt jelenti, hogy az egyén sikeres és aktív társadalmi alkalmazkodása, cselekvése és „túlélése” jelentős mértékben azon múlik, vajon képes-e tartósan és pontosan elhelyezni önmagát a társadalmi történések, helyzetek és folyamatok oly hevesen változékony világában. Vajon híven határozza-e meg önmagát, helyzeti és tartós jellemzőit a társadalmi rendszer mindennapi működésében, a mindennapok „életvilágában”, hogy feltételesen a manapság oly divatos „fenomenologikus” nyelven szóljunk. Vagy másként: módja nyílik-e arra, hogy kielégítse odatartozási-csatlakozási szükségletét, az újabban olyan gyakran emlegetett „need to belong”-ot? Ebben az értelemben az identitás kidolgozása, vagyis a társadalmi kölcsönhatások, cselekvések hálójában hitelesülő szakadatlan önmeghatározás mind az egyén létének és sikerességének, mind a társadalmi szerkezetek kielégítő működésének elengedhetetlen feltétele.” (Pataki, 1912, 17-18).

A vallási öntudat leírásának konkrét célkitűzése

Ha a vallási öntudat dinamikájának mozgatórugóját kívánjuk megérteni, akkor érdemes azokat a személyeket megszólaltatni, akik fölállaltan ettől az indítéktól vezetve fogalmazták meg mondanivalójukat. A magyarországi Üdvhadsereg ebből a szempontból nézve szerencsés helyzetben van, hiszen alapító generációjának meghatározó alakja, az illegalitás ideje alatt pedig kvázi vezetőjeként tevékenykedő id.Macher Ádám a vezetőtársai unszolásának engedve nyomtatott formában is megjelentette az ezekről a folyamatokról szóló visszaemlékezéseit.

”És monda néki az Ur: Meghallgattam a te imádságodat és könyörgésedet, amellyel könyörögtél előttem: Megszenteltem e házat, amelyet építettél, abba helyezettvén az

én nevemet mindörökké, és ott lesznek az én szemeim, és az én szívem mindenkor." (1. Királyok könyve 9,3) Ezt a bibliai idézetet választotta id. Macher Ádám, amikor a magyar Üdvhadseregről szóló „Egy hadsereg, mely a szívével harcol” című értekezéséhez keresett útmutatót. Ez az idézet nagyon beszédes. Két szempontot emel ki, amelyek hivatkozási pontként szolgáltak a szerző számára, aki korábban ennek az identitásnak a legfontosabb képviselője volt: egyrészt, hogy Isten üdvterve a magyarországi Üdvhadsereg számára „örökké” és „minden időben” érvényes marad; másodsor, hogy Ő nyitva tartja a szemét és a szívét háza felett, - a magyarországi Üdvhadsereg felett - azaz közlelről figyel, mi történik vele, és szívből kötődik hozzá.

Ez a kiindulópont alapozza meg az öntudatosság-leírás tartalmi létjogosultságát is. Idősebb Macher Ádám így ír erről: „Ez a kis könyvecske, amelyet az Olvasó most a kezében tart, nem tudományos, s nem irodalmi alkotás. Nem vezetett bennünket sem történelmi kényszer, de még kevésbé irodalmi ambíció, amikor e kis könyv megírásához hozzáfogtunk.” (Id. Mache, 1991, p.5) Id. Macher Ádám célmeghatározása vezérli az én tollamat is, amikor az öntudatosság leírásának témájával foglalkozom. Az ő álláspontját magamévá téve a magyarországi Üdvhadsereg öntudatossá válásának kezdeti lépéseit nem a társadalompolitikai folyamatok következményeként fogalmazom meg.

Ennek a fajta sajátos elhatárolódásnak a mondanivalóját az öntudatosság álláspontjának pozitív megközelítése teszik erőteljessé. Id. Adam Macher erről egy interjúban így beszél: „A testvérek unszolására írtam.”¹ (Id. Macher Ádám, p.10) Ez az erőteljes biztatás konkrétan egyfajta felhatalmazást jelent, amely lelki otthonából, azoktól a személyektől származott, akik még az illegalitás és elnyomás időszakában is öntudatosan és hűségesen föl vállalták az Üdvhadsereget. Ebből a közösségi felhatalmazásból következik az a közösségi látás, mely az öntudatosság leírásának célkitűzését a következőképpen határozza meg: „Csak ennyit akarunk e könyvecskével elérni. Nem többet és nem kevesebbet: emlékeztetni, tájékoztatni, figyelmet ébreszteni és felelősséget megosztani.” (Id. Macher, 1991, p.10) Ha ezt a négy szempontot közelebbről megvizsgáljuk, akkor azokból az öntudatosság leírásának két fő jellemzője következik: az emlékezés kultúrájái, - lásd az "emlékezni" és "informálni" szavakat - valamint a hagyományápolás, - a "figyelem ébresztés" és a "felelősségmegosztás" gyűjtőfogalmaként.

Ha föl tesszük magunknak a kérdést: hogyan értette a Magyar Üdvhadsereg alapító nemzedéke ezt a két fő jellemzőt, akkor a következő válaszokat kapjuk:

Ezt az emlékezés-kultúrát az alapító nemzedék által az evangélium hirdetése, és a szeretet szolgálata során hozott áldozatok tisztelete formálta. Az erőfeszítés nagy volt, a kihívások óriásiak. Nem véletlenül vált id. Macher Ádám jól érzékelhetően meghatódottá, amikor visszagondol ezekre az időkre: "írás közben feltolultak előttünk arcok, szolgáló testvérek, akik az Üdvhadsereg magyarországi szolgálatában állottak, akik bajtársaink, vagy ahogyan mi nevezzük önmagunkat: katonái és tisztjei voltak e nagyszerű munkának. Ajánljuk e könyvet azok emlékére, akik "alkalmas és alkalmatlan" időben és helyen, pályaudvarokon, nyomortelepeken, züllés útjára lépett fiatalok között hirdették Krisztus tisztító evangéliumát, és a szeretet cselekedeteivel szolgáltak az otthontalanok, és az éhezők között." (Id. Macher, 1991, p.5) Ez az örökség

¹ A kézirat tehát az illegalitás alatti ún. testvéri találkozásokon, az Üdvhadsereg kapcsolatrendszerében jött létre: narratívája az id. Macher Ádám által rögzített és generált közös emlékezés, a testvéri találkozások a kézirat egyes részeinek felolvasása, pontosítása-kiegészítése... Ez magyarázza a többféle kézirat létét is.

az alapító nemzedék emlékezés-kultúráját két tartóoszlopra építi: a rugalmasságéra és Jézus Krisztus embermentő szeretetére. Idősebb Macher Ádám ezt találóan így fogalmazza meg: „Nem kell és nem szabad „modernizálnunk”, azt, ami az alap: Istennek Jézus Krisztusban, a világ urában megjelenő embermentő szeretete. Ebben, s csak ebben nincs változás.” (Id. Macher Ádám, kézirat-hagyaték) Az alapító nemzedék számára tehát az a lényeg, hogy „Isten embereket mentő szeretete” a lehető legmodernebb módon kerüljön megfogalmazásra, de anélkül, hogy az Jézus Krisztus kizárólagos uralmát megkérdőjeleznék.

A hagyományápolást a saját kegyességi felfogás pontosítása által alapozták meg. A sok félreértés ellenére az alapító nemzedék szeretne ragaszkodni ahhoz, hogy a korszerű, vagyis „modern” kereszténység az Üdvhadseregben olyan, a világra nyitott formában jelent meg, amely az „igaz tanítás” kérdéseit háttérbe szorította: „Tájékoztatni szeretnénk a széles nyilvánosságot arról, hogy az Üdvhadsereg nem egy magába zárkózó szekta (mennyi pejoratív ítélet van e fogalomban!), amely önmaga tanítása és igazsága körül forog.” (Id. Macher, 1991, p.8) Ez az álláspont a felekezeti nyitottságban tükröződik. Ez konkrétan azt jelenti, hogy a Magyar Üdvhadseregben való tagság semmilyen módon nem követelte meg a régi felekezeti meghatározottság megszüntetését. Id. Adam Macher ezt így fejezi ki: „Evangélikus vagyok, soha nem hagytam el az egyházamat.” (Trizna, 1991, p.7) Ez a felekezeti nyitottság azonban semmiképpen sem jelentette azt, hogy az alapító nemzedék elköteleződés nélkül kötődött volna az Üdvhadsereghez, éppen ellenkezőleg! Ennek a megfogalmazásnak a központi üzenete sokkal inkább ez: az öntudatosság az Üdvhadseregben nem felekezeti sajátosságokon, hanem személyes elhíváson alapul, amit idősebb Macher Ádám a következő magasztos szavakkal így ír le: „Számára az Üdvhadsereg nem csak egy olyan vallási és testvéri közösség volt, amely lelki igényét megfelelően kielégítette, ahol a közös muzsikálás, éneklés s a nyilvános szereplés lehetősége adva volt. Az Üdvhadsereg olyan elhívást jelentett a számára, amelyet Istentől kapott és fogadott el, s amelyet csak akkor akar „visszaadni” az Úrnak, amikor a Mennyei Atya hívó szava megszólítja és magához hívja.” (Id. Macher, 1991, p.6) És mi állt ennek az elhívásnak a középpontjában? Id. Macher Ádám itt pontosítja az emlékezés kultúrájának tartalmát. Ott ugyanis arról volt szó, hogy "Isten embermentő szeretete" az alapító nemzedék alapvető örökségének tekintendő. Ő ezt a kijelentést a hagyományápolás területén az evangélium hirdetésében rejlő fejlődési lehetőségre vonatkoztatja: „Valóban „együgyű” emberek közössége az Üdvhadsereg. Ezt sosem tagadtuk és nem szégyelljük. Együgyűek vagyunk abból a szempontból, hogy csak egy „ügyet” ismerünk, s ez Krisztus bűnbocsátó és életmegújító kegyelme. Minden mást mellékesnek ítélünk. Egyedül ez a kegyelem az, amely meg tudja változtatni az ember életét, s értelmet ad a mindennapoknak.” (Id. Macher, 1991., kézirat-hagyaték) Ez a pontosítás az evangéliumhirdetés azon igényére vonatkozik, hogy a „mellékest”, vagyis az ember értelmetlen és tartalmatlan hétköznapijait meg tudja, és meg akarja újítani. Ebben az értelemben a Magyar Üdvhadsereg alapító nemzedéke ragaszkodik ahhoz, - és ez az elvárás minden korabeli dokumentumban tükröződik -, hogy az evangéliumhirdetést mindig úgy kell értelmezni és képviselni, mint az élet belső és külső megújulását előidéző erőt.

Az evangélium ezen átalakító ereje az emberhez méltó szabadság által fejt ki hatását. Felszabadít az emberhez méltatlan rabságokból, és felszabadít a világ humánus átalakítására. Az Üdvhadsereg öntudatosan vállalt hagyományának lényegét idősebb Macher Ádám a következő lényegre törő mondatban foglalja össze: „Krisztusnak a

bűnösökért kiontott vére és a Pünkösdi Lélek tüze teszi, illetve teheti az embert egyedül szabaddá, más megfogalmazással: emberré."

Amikor ezt az „emberhez méltó embert” megragadja „a Pünkösdi Lélek tüze”, akkor az Údvadsereg hagyományának értelmében ennek, az életért vállalt új felelősségnek a közvetítőjévé válik. Így válik érzékeny embertársai nyomorúságára: nem maradhat többé közömbös, hanem egyértelműen beszél arról, hogy a belső békét csak az találhatja meg, aki aktívan küzd környezete elvadulása ellen. Ennek okozója az a szívbeli megkeményedés, mely az élet egyre több területére terjed ki, és cselekvésre ösztönzi az Údvadsereg hagyományában meggyökerezett embert – aminek szükségességét idősebb Macher Ádám radikális módon fejezi ki: "Vallani akarunk arról, hogy az Údvadsereg mennyire egynek tekinti a Krisztusban való békességet az ember szeretetével. Hiszen addig nem lehet igazi lelki békességről beszélni, amíg a nyomortepek, a szegénység, és az elaljasulás fertője vesznek körül, s meg akarnak bennünket fojtani." (Id. Macher, 1991, p.8)

De hogyan nyilvánul meg ez az aktív elkötelezettség, amely belső békét teremtve harcol a környezet elvadulása ellen? Ezt a hatást két különböző út sajátos egymásba kapcsolódása teszi lehetővé. Az idősebb Macher Ádám által közvetített, az alapító nemzedéktől származó értelmezés találóan írja le a szociális és evangelizációs elkötelezettség elválaszthatatlan egységét: „Meg szeretnénk ismertetni az olvasót az Údvadsereg „lelki” (láthatatlan) és az ebből fakadó „szociális” (látható) szolgálatának csak látszólagos kettősségével, - amely azonban ugyanarról a töről fakad és ugyanabból a gyökérből táplálkozik. [...] egyformán kellett a lelki erősítés és a meleg étel. Így vált az Údvadsereg már kezdetben egyszerre a rászorultak lelki és testi közösségévé.” (Id. Macher, 1991, pp.8-9)

A társadalmi környezet identitás-elemzése

Az ipari forradalmat, amely óriási változásokat hozott a 19. századi Angliában, - vagyis az Údvadsereg megalakulásának idején - a rendelkezésemre álló források viszonylag egyoldalúan írják le. Mielőtt közelebbről megvizsgálnám ezt a magyar viszonyoknak megfelelő értelmezést, röviden ki szeretnék térni erre a figyelve kívül hagyott szempontokra.

Ennek, az angliai társadalom szerkezetének alapvető átalakulását előidéző fejlődésnek kiváltó oka a közösségi tulajdon kisajátítása volt, ami a 18. század második felére az Angliában oly sokáig döntő jelentőségű önálló gazdaság megszűnését eredményezte. Ekkor került ugyanis arra sor, hogy a földesurak az addig a falvak lakosai által a szokásjog alapján közösen használt szántóföldeket és legelőket lefoglalták. Hatalmas mezőgazdasági birtokok jöttek létre, ahol addig soha nem látott mértékben termeltek mezőgazdasági terményeket és folytattak állattenyésztést. A parasztok arra kényszerültek, hogy addigi megélhetésüket földadva a városokba meneküljenek, ahol az újonnan alapított gyárak munkásaivá váltak. Az addig az ő szükségleteiket kiszolgáló vidéki iparosok vevők nélkül maradván tehetetlenül alulmaradtak a tömeggyártás versenyében. Jens Warburg a következő szavakkal írja le ezt a folyamatot: „Néven kell hát nevezni a vidéki lakosság nagy részének kisajátítását az iparosodás kezdetén, akik így elvesztették annak lehetőségét, hogy önálló gazdálkodást folytassanak. A nagybirtok mezőgazdasági termelésének ésszerűsítése, jövedelmezőségének javítása érdekében Angliában már nem természetek munkáigényes gabonát, és a parasztokat a földekről ha kellett, erőszakkal elűzve

mindent juhlegelővé alakították át. A szokásjogot eltörölték, az arra való hivatkozást immár a törvény szigora büntette. A nagybirtokok bekebelezte a közösségi tulajdont, és a korábbi közösségi használati jogot, - mint például az erdőben történő fagyújtást - lopásnak nyilvánították.” (Warburg et al., 2001, p.161)

Ez az alapvető különbség nemcsak a társadalom-politikai folyamatok tekintetében jelentős. Angliában ugyanis ennek az lett a következménye, hogy a korábbi identitásuktól és kapcsolataiktól elszakított tömegek fogékonnyá váltak a gyökértelenséget munkáló, tartalmatlan életvitelre. A 18. század végén és 19. század elején Angliában élők ugyanis már kiszakadtak megszokott kapcsolati hálójukból, és a tőke személytelen hatalmának vannak kitéve. Karl Marx nagyon találóan fogalmazott: (ez a) „a gazdasági feltételek néma kényszere [...] a kapitalista uralma a munkás felett.” (Marx et al., 1990, p.765) Gyakorlatilag ennek a gyökértelenségnek volt következménye a hanyatlás mindazon jele, melyet joggal érzékelt a korabeli angol társadalom súlyos tehertételeként William és Kathrin Booth. Jens Warburg is ezt a jellemzést hangsúlyozza, amikor így fogalmaz: „Míg korábban a személyesen gyakorolt uralmi igény az erőszak alkalmazására kész ispán, mint végrehajtó jelenléte által érvényesült, immár mindez a hatalmi viszonyok elszemélytelenedése, és az igényeibe való csöndes beletörődés irányába alakult át. Miután a kisajátítás befejeződött, és a munkások az oktatás, a hagyomány, és az új szokások révén magától értetődő természeti törvényként ismerték el ennek a termelési rendszernek követelményeit, alárendelődésük látszólag önkéntesen, munkaerejüknek a tőkésék által szabott feltételek mellett történő eladása által valósult meg.” (Warburg et al., 2001, pp.161-162)

Ez a társadalmi fejlődés Magyarországon az ipar és a közművesipar kényszer-államosításáig, illetve az 1945 utáni kommunista korszakban az úgynevezett téveszesítést eredményező kollektivizálásáig marginális jelentőségű volt Magyarországon. Szemléltetésképpen néhány statisztikai adatot sorolok fel: Magyarországon 1900-ban összesen 333.998 fő dolgozott kisiparosként; Az ipari munkások összlétszáma 212.097; A kisiparosok aránya 61,2%; Az ipari munkások aránya 31,2%; A mezőgazdasági területméret százalékos aránya és tulajdonosainak száma Magyarországon 1935-ben a következő: 0 – 5 hektár 72,4%; 5 – 100 hektár 26,8%; 100 – 1000 hektár 0,7%; 1000 hektár fölött 0,2%. (Oros, 2002, p.675)

Emiatt a 19. századi angliai társadalmi fejleményeket leíró forrásaim nem reflektálnak az akkori korszak alapvető problémájára, vagyis a népesség széles körének mély identitás-válságára. Viszont olyan jelenségekre rezonálnak, amelyeket koruk Magyarországon is érzéltek. Ezek a következők:

1) Az angol iparosítás árnyoldalait a magyar Üdvhadsereg-források elsősorban a munkanélküliséggel összefüggésben írják le. Id. Macher Ádám például így ír: „Tehát egyrészt Angliában megindult az iparosodás, másrészt vele együtt „forradalmi” gyorsasággal, tömegesen kerültek utcára a munkások.” (Id. Macher, 1991, Kézirat-hagyaték) Ezt a bizonyos értelemben egyoldalú látásmódot a magyarországi keresőképes népréteg 1920-30-as évekbeli akut válsága alapozta meg. Annak érdekében, hogy az akkori viszonyokról képet alkothassunk magunknak, a következő idézeteket szerepeltetem: „1920-ban Magyarország lakossága 7.986.900 fő. Ebből 1920-ban aktív, keresőképes 3.565.400 fő², nyilvántartott, inaktív 102.700 fő, eltartott 4.318.800 fő. 1930-ban ezek a számok a következőképpen alakultak:

² Vagyis a foglalkoztatási ráta 44,64%

Magyarország lakossága 8.685.100 fő. Aktív kereső 3.737.500 fő³ (Központi Statisztikai Hivatal, letöltés dátuma: 2022. 07. 25.), nyilvántartott inaktív 175.700 fő, eltartott 4.771.900 fő. [...] Magyarország népességének gazdasági aktivitását három alapvető folyamat jellemezte az eltelt egy évszázad alatt: egyrészt az aktív keresők arányának viszonylag elfogadható határok (40–48%) közötti hullámozása az ország mai területén, másrészt az inaktív népesség hányadának robbanásszerű emelkedése és az eltartottak arányának felére apadása. [...] „Az 1929-től 1934-ig tartó gazdasági válság a korabeli számítások szerint az egész világon 11,9 millió embert tett munkanélkülivé. Németországban regisztrálták a legnagyobbat: ott számuk 4,5 milliót tett ki. Magyarországon a szakszervezetek által vezetett kimutatások szerint 1931-ben volt a legmagasabb, 32 ezer. Ez a szám nem tükrözi a valóságot, mivel a földnélküli parasztság (bérmunkások, napszámosok, cselédek) körében a látens munkanélküliség milliós nagyságrendű volt. Az értelmiség soraiban hasonló nagyságú munkanélküliség volt tapasztalható, mint a szervezett munkások körében.“ (Magyarország a XX. században, II. kötet, pp. 149.162.165) Ezek az adatok kétségtelenül bizonyítják azt a nehéz helyzetet, amely akkoriban a magyar munkaerőpiacon uralkodott. Az aktív keresők viszonylag alacsony száma azt a benyomást kelti, hogy az akkori helyzetet az inaktív vagy munkanélküliek és eltartottak magas száma jellemezte. Ez persze nem Magyarország iparosodásának volt a következménye, hanem annak a féloldalas fejlődésnek, amely a meghatározó erejű, de elmaradott mezőgazdaságra támaszkodva akarta modernizálni a magyar társadalmat. Ezt a folyamatot az elvesztett első világháború végzetes következményei miatt nem lehetett folytatni, éppen ellenkezőleg: újabb, eddig ismeretlen problémák merültek fel, amelyek óriási kihívások elé állították a gyengélkedő gazdaságot.

2) Az angol iparosítás árnyoldalát az Üdvhadseregből származó forrásaim is a silány munkakörülmények összefüggésében írják le. Idősebb Macher Ádám így fogalmaz: „A textilipar fellendülése „megszülte” az ipari szubkultúrát. A napi 12-14 órás munkaidő, a gyermekmunkások nem kis száma, - csak a textiliparban Angliában 1875 körül mintegy 118 ezer 13(!) éven aluli gyermek dolgozott -, mind-mind „garancia” volt a személyi és társadalmi bűnök szervezett terjedésére.” (Id. Macher, 1991, p.12) Ez az érzékenységre abból is adódik, hogy figyelemre méltó előrelépések dacára a magyarországi munkakörülmények ebben az időszakban, - különösen az agrárszektorban -, kifejezetten embertelenek voltak. Az ott uralkodó viszonyok túlzás nélkül összevethetőek a rabszolgaságéval. Ennek illusztrálására a következő idézet szeretném szerepeltetni: „A munkásvédelmi törvényhozás messze elmaradt a nyugati társadalmak teljesítményétől. Különösen kirívó volt ez a mezőgazdaságban. Az I. világháború előtt szinte semmi sem történt a mezőgazdasági dolgozók védelme terén. Az állam – a testi fenyegetést is megengedve – lényegében a munkáltatók hatáskörébe utalta a kérdést. Az 1876. évi XII. tc. szerint a munkaidő napkeltétől napnyugtáig tart, csak az 1898. évi II. tc. írta elő a napszámosok déli egyórás pihenőidejét (ezt a cselédeknek az 1907. évi XLV. tc. biztosította). A két világháború között nagyon lassú volt a jogkiterjesztés. Az 1922-es új ipartörvény lényegében változatlanul hagyta a korábbi viszonyokat, az 1928. évi XII. tc. újraszabályozta a nők és fiatalok munkaidőjét, s 12 hetes szabadságot engedélyezett a szülő nőknek. Az 1930-as években az évtizedes munkáskövetelések, a nemzetközi munkásszervezetek nyomására és a gazdasági válság nyomán tömegessé váló munkanélküliség hatására fokozatosan, előbb egy 1935-ös miniszterelnöki rendeletben, majd két év múlva

³ Vagyis a foglalkoztatási ráta 43.1% Ez összehasonlításként 74,2% 2022. májusában.

törvényben is szabályozva bevezették a heti 48 órás munkaidőt, s intézkedést hoztak a minimálberről. Az 1937. évi XXI. tc. a tisztviselők munkaidejét heti 44 órában határozta meg. A fizetett szabadság legkevesebb évi 6, a tisztviselők esetében maximum 24 nap lehetett. 1938 végéig az ipari munkások 60%-ának bérét rendezték a törvény szerint, de a háború kitörésekor a kormány felfüggesztette a törvény végrehajtását. A munkáscsaládok gyermekeinek neveléséhez való hozzájárulásként vezették be 1938-ban – nem utolsósorban a keresztényszocialista eszmék hatására – az alacsony összegű gyermeknevelési pótlékot. Az egyes kategóriák elkülönített kezelése e téren is megmutatkozott; az állami tisztviselőknek már 1912-től járt a családi pótlék. (Magyarország a XX. Században, U.o. p.255)

3) A magyarországi Üdvhadsereg Budapesten kezdte meg munkáját, és később is a magyar fővárosra koncentrált. Ez a döntés stratégiai szempontból fontos és helyes volt, egyúttal felhívta az Üdvhadsereg vezetőinek figyelmét az ilyen nagyvárosi területek speciális igényeire. Emiatt az angol és a magyar Üdvhadsereg alapításának történetében e társadalmi területen fennálló hasonlóságok is hangsúlyt kaptak forrásaimban. Budapest sajátos urbanizációs modellje óriási gazdasági és népességkoncentrációt eredményezett, amely révén Magyarország fővárosát a Nyugat-Európában megszokott agglomerációk összes jellemzője meghatározta. Szekeres József így foglalja össze őket: „Nagy-Budapest gazdasági, politikai és társadalmi jelentősége azonban lényegesen nagyobb volt, mint az ország népességarányán belül elfoglalt helyzete. Nagy-Budapest a XX. század közepének gyenge, közepes európai fejlettségi szintjén álló Magyarországon, ahol a lakosság zöme mezőgazdaságból élt és a falvakban lakott, képezte az egyetlen úgynevezett „városi tájat”, amely a nyugat-európai régiókkal és szinttel összehasonlítható volt. Ebben a világvárosban és a hozzá kapcsolódó peremövezetekben tömörült az első világháború után kisebbé vált ország iparának mintegy háromötöde, kereskedelmének négyötöde, kultúrájának, igazgatásának túlnyomó része. Más megközelítésben: 1938-ban, az utolsó békeévben az országterület e fél százalékán élt a lakosság 17%-a, itt működött az összes gyárüzem 47%-a, itt dolgozott a magyar gyári munkásság 62%-a, és itt állították elő az egész hazai ipari termelés 57%-át. Ha Budapesthez nemcsak közvetlen környékét, hanem az egész egyesüléskori agglomerációs övezetet is hozzászámítjuk, akkor mintegy 2 milliós lakosságról beszélhetünk. S ha Budapestet agglomerációs övezetével együtt tekintjük, akkor azt is tudnunk kell, hogy e nagyváros például 269 1941-ben az ötödik fővárosa Európának, amelyet méreteiben csak London, Párizs, Berlin és Moszkva múlt felül.” (Szekeres, 1996 p.269) Idősebb Macher Ádám leírása az Üdvhadsereg angliai születésének időszakáról ugyancsak erre, a számára Budapestről jól ismert helyzetre rímel: „A vidéki kézműipar először a nagyvárosok perifériájára koncentráldott, majd teljesen beolvadt a nagyiparba. A szövőipar robbanásszerű fejlődése maga után vonta a szénbányászat, az acél-, és gépgyártás fellendülését is, s a 19. század első harmadára alapjaiban változtatta meg, - elsőrenden Angliában - a társadalom struktúráját. Anglia volt ugyanis az első olyan európai ország, amely azzal büszkélkedhetett, hogy a 19. század közepén népességének már több mint a fele városokban, illetve ipari centrumokban élt. Egyetlen illusztráció ennek alátámasztására: Manchester népessége például az 1770-es 22 ezerről, 1850-re 350 ezerre növekedett. [...] Gombamód épülte a gyárak, s vele együtt gombamód létesültek a nyomortelepek is. (Id. Macher, 1991, p.12)

4) A drasztikus budapesti lakáshiány azonban nem elsősorban annak tudható be, hogy Budapesten a gazdasági erőforrások ekkora koncentrációja volt megfigyelhető. Ez az állapot sokkal inkább a Románia, Csehország és Szerbia által elcsatolt területekről

Magyarországra, elsősorban Budapestre áramló több százezer menekült miatt alakult ki. Ez a hatalmas tömeg persze azt is jelentette, hogy hirtelen óriási szükség volt szociális lakásokra, amit az állam csak nagyon lassan és korlátozottan tudott kielégíteni. Következő szövegünk is ezt az akkori helyzetet írja le: „A két világháború között az elcsatolt területekről az országba költözők százezrei fokozták a fővárosban a lakáshiányt. Az 1920-as években csak ideiglenes szükséglakások épültek; 17 ilyen állami sorház készült el több mint 6000 szükséglakással. Az 1920-as évektől a vidéki városok szerényebb közösségi lakásokat kezdtek építeni. Az állami hitelből finanszírozott szociális lakások közel fele sorházakban épülő szükséglakás volt, később több városban épültek bérházak a közalkalmazotti szegénységcsökkentési kampány keretében.” (Magyarország a XX. Században, U.o. p.257)

A vallási környezet identitás-értelmezése

Magyarország az 1920-as évek elején, - vagyis abban az időben, amikor az Üdvhadsereg megkezdte magyarországi munkáját – egyházi viszonyait tekintve gyakorlatilag lemásolta az Üdvhadsereg születéséért számon tartott 19. századi Anglia vallási állapotát. Mindkét helyen jellemző volt a nagyegyházak szervezeti megmerevedése, és felszínes, az aktuális társadalmi kihívásokkal szemben elzárkózó magatartása. Idősebb Macher Ádám mindkét országra és korszakra nézve találóan fogalmaz, amikor ezt mondja: „tudomásul kell vennünk, hogy a 19.század végére az angliai egyházak szervezetileg igen megcsontosodtak, ami egyet jelentett a hitélet meggyengülésével is.” (Idősebb Macher Ádám, Kézirat-hagyaték)

Még Kecskés Pál⁴, a híres magyar katolikus filozófiaprofesszor és pap is azon a véleményen van, hogy a nagyegyházak önző magatartása, - és a 19.századi Angliában a metodisták is ebbe a kategóriába tartoztak – volt a kiváltó oka annak, hogy az Üdvhadsereg helyettük a törésre állva igyekezett a szociális nyomorúságot leküzdeni: „Sem az anglikánok, sem a methodisták nem törődnek sokat a nyomor enyhítésével. A szomorú tapasztalatok alapján jut mindinkább arra a meggyőződésre, hogy az önzés a legnagyobb bűn, talán ez az egyedüli bűn, mely minden más bűnnek a forrása. Ez a meggyőződés lesz az üdvhadsereg katekizmusának vezető gondolatává. Míg Carlyle, Ruskin és Engels társadalmi, illetve politikai alapon próbálják a szociális kérdés megoldását, addig Booth a vallás és a szociális gondolat egybeforrasztásától vár segítséget.”(Kecskés, 1926, p.298)

Ezek az idézetek pontos háttérinformációként szolgálnak, ha összehasonlítjuk őket az 1920-as évekből származó magyarországi leírásokkal. Ebben az évtizedben, - különösen annak első felében, vagyis abban az időszakban, amikor 1924-ben az Üdvhadsereg missziója Magyarországon megjelent – a magyarországi egyházak szellemi kisugárzó ereje, és ezzel párhuzamosan szociális aktivitása is igen megrendült. Ezt, a tisztelt olvasó számára első olvasásra merésznek tűnő jellemzést a következőkben idézetekkel szeretném alátámasztani. Először a korszak egyik jelentős katolikus személyiségét, Szeghy Ernő⁵ pátert szeretném megszólaltatni: „Egyébként

⁴ Kecskés Pál (Budapest, 1895 – Budapest, 1976) római-katolikus pap volt, a filozófia és teológiai doktora, egyetemi tanár és jelentős magyar filozófiatörténész. Legjelentősebb műve a mintegy 700 oldalas kötete, mely a „Bölcsélet története főbb vonásaiban” címet viseli.

⁵ Szeghy Sándor Ernő, Dr. Pest, (1872 - 1952): ciszterci apát, később karmelita szerzetes. Innsbruckban doktorált teológiából. 1900 és 1903 között Adamóczi Ambró Béla japán nagykövet és meghatalmazott miniszter fiát tanította Japánban. Rómában 1910-től 1915-ig a ciszterci rend prokurátora volt, majd

vendégszerető házukba pap sohasem tette be lábát, lenéztük megvetettük... Egyik vallási oktatásom, amelyet nagypapámtól kaptam, így hangzott: »Ha majd később azt mondják neked, hogy van Isten, jegyezd meg, hogy az hazugság, és ne felejtsd el, hogy minden pap gazember.«” (Szeghy, 1994, p.64) A katolikus papként működő Dr. Udvardy Tamás ezt a korszakot önkritikusan a következőképpen jellemzi: „Lelkipásztori szempontból a mamutplébániák csak sematikus, irodával kapcsolatos munkát végeztek. A papságot is megfertőzte a liberális elvtelenség, a pénzügyi vezetőket meg teljesen hatalmába kerítette. Még a Slachta⁶ családban is az apa, – mint bankár – tagadta Krisztust, - sőt minden szava a katolikus hit megtagadása és cáfolása volt. De még a katolikus szellemű édesanya is fékezni igyekezett a lányai vallási buzgalmát.” (Udvardy, 2014, p.49)

Ugyanakkor a protestáns egyházak környékén sem volt jobb a helyzet. A következő szövegekből ezt a nem éppen örvendetes állapotot egyértelműen magunk elé képzelhetjük: „Széltében hangoztatjuk itthon is, külföldön is, hogy keresztény kurzus van minálunk. Mint jelszó, mint cégér, csakugyan megvan, de mint valóság, még nagyon is gyermekcipőkben jár. Sokan hiszik, hogy ha a klerikalizmus mankóját adják a kezébe támaszul, biztosabban fog állni, de mi tudjuk, hogy a gyenge csemetét e mankó föltétlenül a földre rántja. Mi más támaszt szeretnénk a keresztény kurzus kezében látni. Olyan támaszt, amelyen nemcsak megáll és járni is megtanul, hanem amelyen diadalmas jövő elé indulhat. Ez a támasz a keresztény egyházak becületes, kölcsönös bizodalmon alapuló testvéries együttműködése. Ennek hangoztatása, ennek ajánlása, ennek követelése ma még ugyancsak kiáltó szó, mely pusztába csendül, de mi ezt a kiáltó szót fogjuk hangoztatni és követve követelni a keresztény kurzus minden igaz hívétől.”⁷ (Raffai, 1920, p.1) Scholtz Oszkár, - korának ismert egyházi személyisége – még radikálisabban fogalmaz: „Az anyagi szempontoknak előtérbe nyomulása ugyan általános kórtünete a mai világnak, ám ez a tapasztalás csak megvilágítja, de menthetővé nem teszi a mi süllyedésünket. Az egyház azért egyház, hogy kiemelkedjék a hétköznapiaságból s annak az egyháznak, mely nevében az evangéliumot csillogtatja, egész életműködésével azt az országot kellene szolgálni, mely nem e világból való. Az az egyház azonban, melynek templomaiban az igehirdetés nem egy helyen még ma is üres falaknak szól, az az egyház, melynek 5– 10 korona egyházi adót fizető s egyéb áldozattól vonakodó milliomos presbiterei vannak s amelynek 8–10 ezer hívőt gondozó lelkészei megélhetésük érdekében mellékfoglalkozások után kénytelenek futkosni, az az egyház, melyben a híres lutheránus szolidaritást a fegyelemlazulásnak, a kínos torzskodásnak megdöbentő jelenségei váltották föl s amelynek üléstermeiből a személyi versengéseknek és végnélküli szóharcoknak borzasztó lármája kiűzi a jobbérzésűeket, az az egyház, melynek büszke „veteményes kertjei”⁸ materialista papfiakat s reverzálist adó férfigyomokat teremnek, az az egyház, mely csak a prédikálásban követi Krisztust és a

Fossanouva ciszterci apátja. 1919. április 9-én győri karmelita szerzetesként tett fogadalmat, ahol 1930 nyaráig a novíciusok mestere lett. 1944-től 1950-ig Győrben volt rendi előljáró. Írói életműve is jelentős.

⁶ Ebből a családból származott Slachta Margit (1884-1974), a mélyen hívő katolikus apáca, aki az 1920-as években a magyar országgyűlés első női képviselőjeként a szociálisan hátrányos helyzetű rétegekért, és a nők egyenlő jogaiért küzdött. A második világháború alatt egy apácarend vezetőjeként sok ezer zsidó embertársát mentette meg a haláltól, amiért 1985-ben megkapta Izrael Államtól a „Nemzetek Igaza” kitüntetését.

⁷ Raffai Sándor (1866 – 1947), A szerző az Evangélikus Hittudományi Akadémia tanára, 1918-tól 1945-ig a bányai protestáns egyházkerület püspöke, a főrendiház tagja, egyházi író, teológus, költő, műfordító és vallástudós.

⁸ Vagyis képzési intézményei.

szociális munka ezernyi teendője iránt érzéketlen, az az egyház beteg szervezet.”⁹ (SchoItz, 1920, p.3)

Természetesen sok pozitív folyamatot is felsorolhatunk, melyek különösen keresztyén mozgalmakban, kimagasló személyiségek részéről, vagy diakóniai reformokban öltöttek alakot, és a magyar társadalom súlyos szociális és erkölcsi problémáira kerestek megoldást. Összefoglalóan mégis azt kell megállapítanunk, hogy ezek nem fejtettek ki átütő hatást, és nem tudtak alapvető változásokat munkálni. Így Muraközy Gyulának az 1930-as évekből származó diagnózisa ugyancsak a magyar egyházak válságát szemlélteti: „Az egyházakban belső válságok gyötrelmei és lázai égnek. Meghasonlott katolikus papok járnak protestáns lelkészi hivatalokban elhelyezkedés után kutatva. A protestáns egyházak tagjai között a szekták végzik ma még eléggé nyilván nem tartott izgatásait, amelyeket egyházközségek, sőt kerületek is szemérmesen és szégyenkezve takarnak el. [...] Az egyház pedig lelkésze körül kisebb-nagyobb belső pereit vívja. Tiszáninnen forró szektárius lelkület ciklónjai csapnak reá egyik-másik falura. [...] Nem mondhatjuk, hogy egyházunkban missziói munka nem történik, de ha csak néhány centiméterrel alacsonyabb a gát, mint amilyen magas az ár, a legszorgalmatosabban épített töltés sem védi meg a mezőket. Ha nem olyan munka indul meg egyházunkban, amelyik elég erős arra, hogy [...] megvédje egyházunk épületét, akkor a belső csatavesztések elkerülhetetlenek.”¹⁰ (Muraközy Gyula p.344)

A szellemtörténeti környezet identitás-értelmezése

Az a korszak, melyre az Üdvhadsereg születésének ideje esik, magyar szemszögből a marxizmus és a liberális piacgazdaság melegágya. Mindez azért volt nagy jelentőségű, mivel mindkét szellemtörténeti áramlat a magyar Üdvhadsereg identitásának kialakulására nagy hatást gyakorolt. A hatalmas társadalmi feszültségek, a világháború utáni zűrzavaros évek, a nagy gazdasági világválság az 1920-30-as években a szegényebb néprétegek közül ugyanis sokakat nyitottá tett a marxizmus-leninizmus ideológiájára. Az Üdvhadsereg misszionáriusainak gyakran kerültek konfliktusba kommunista agitátorokkal, és így hamar azok veszélyes ellenfeleivé váltak. (Ez volt aztán az Üdvhadsereg 1951-es, vagyis a kommunista diktatúra korszakában bekövetkezett állami betiltásának oka.)

A liberális piacgazdaságot pedig az Üdvhadsereg magyar úttörői inkább liberális „rablógazdaságként” azonosították be, - és éppen ezért igen kritikusan szemlélték. Papp Vilmos¹¹, aki református lelkészként az utolsó magyar Üdvhadsereg-vezetőnek, Papp Kálmánnak a fia volt, ezt az összefüggést a következőképpen írja le: „Hadd emlékeztessünk arra is, hogy az Üdvhadsereg elődjét, a Kelet-Londoni Missziót végző Booth Vilmos ifjabb kortársa Marx Károlynak és másfelől megelőzi Max Webert. E három név három különböző válasz a kor kihívásaira. Marx Károly az evolucionizmus, az „autonóm” ember, az ateizmus programját hirdeti meg. Booth Vilmos igehirdetése a Hegyi Beszéd, a Golgota és a deuteronomista törvények üzenete. Max Weber a

⁹ SchoItz Oszkár (1879-1944), In *Evangélikusok Lapja*, VI. évfolyam, 1920 december 05. p.3 A szerző a KIE (Keresztény Ifjúsági Szövetség) elnöke, a Bányai Püspökség főjegyzője, 1922-1944 között az Evangélikus Egyház Levéltárának vezetője.

¹⁰ Muraközy Gyula (1892-1961), *A bolsevizmus közeledik?* In: *Református Élet*, 1936. október 3. p.344 A szerző a Magyarországi Református Egyház meghatározó személyisége: lelkész, teológus, szerkesztő, író, műfordító. Tanácsbíróként, főjegyzőként és az Ökumenikus Tanács főtítkáráként is dolgozott.

¹¹ Papp Vilmos (1932-2016)

pragmatista polgár. E három férfiú bizonyára soha nem találkozott egymással. Arról sem tudunk, hogy Booth Vilmos foglalkozott-e a többiek tevékenységével. Azt viszont már megtapasztaltuk, mit hozott a világra az oly könnyedén elfogadott marxizmus. Azt meg csak halványan sejthetjük, hogy hova vezet a többszörösen „reformált” Max Weber. A világ nagyon határozott válaszokat kapott kérdéseire Booth Vilmostól. Csak ne emlegette volna annyit a bűnt, Krisztust, a megváltás szükségességét, a kárhozatot és az üdvöt...” (Pap, 1993, p.93).

Irodalom

- Methodist Local Preacher. (2022, szeptember 14). Wikibrief. https://de.wikibrief.org/wiki/Methodist_local_preacher
- Macher, Á. (kézirat-hagyaték). *Egy hadsereg, mely a szívével harcol*.
- Macher, Á. (1991). *Egy hadsereg, amely a szívével harcol*. Budapest: Magánkiadás.
- Kecskés, P. I. (1926). *Magyar Kultúra. Társadalmi és tudományos szemle, 13*.
- Korpics, M., & Szilczl, D. P. (2007). *Szokrális kommunikáció*. Budapest: Typotex Kiadó.
- Központi Statisztikai Hivatal. (2022, július 25). Foglalkoztatottsági adatok. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/fog/fog2205.html>
- Magyarország a XX. században, II. kötet* (1996-2000). Babits Kiadó. Szekszárd.
- Marx, K., & Engels, F. (1990). *Marx Engels Werke, Band 23*. Berlin: Karl Dietz Verlag.
- Muraközy, G. (1936, október 3). A bolsevizmus közeledik? *Református Élet*.
- Nagy, K. Z. (2012). *Hová lett a református öntudat? A magyar református felekezeti identitás megújításának néhány diskurzusáról* (Doktori disszertáció). Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Nyelvtudományi Doktori Iskola. Pécs: MTA BTK Néprajztudományi Intézete.
- Oros, I. (2002). Statisztikai Szemle, 80(7), 675.
- Pataki, F. (1987). *Identitás, személyiség, társadalom: Az identitáselmélet vitatott kérdései*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Papp, V. (1993). Az Üdvhadsereg Magyarországon. *Confessio, 1993(4)*.
- Pásztor, I. (1912, február 22). Nagybánya. *Társadalmi és szépirodalmi hetilap, 10(8)*.
- Raffai, S. (1920, december 05). *Evangelikusok Lapja, VI. évfolyam*. Budapest.
- Scholtz, O. (1920, december 05). *Evangelikusok Lapja, VI. évfolyam*. Budapest.
- Szeghy, E. (1944). *Emlékeim*. Kassa: Veritas.
- Szekeres, J. (1996). Nagy-Budapest kialakulásának előzményei. In: *Tanulmányok Budapest múltjából, Budapest várostörténeti monográfiái sorozat, 1996(25)*, 269.
- Trizna, I. (1991, június 13). *Kurír, 7*.
- Udvardy, T. (2014). *A Szociális Missziótársulat alapításának előzményei és fejlődése eredeti forrásművek és folyóiratok tükrében* (Doktori disszertáció). Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kar. Budapest.
- Warburg, J. (2001). Industrialisierung und Gewalt, von der Verfleißigung der Arbeit. In: *Der gemeine Unfrieden der Kultur: europäische Gewaltgeschichten* (Ed. Gerhard Armanski és Jens Warburg). Würzburg: Verlag Königshausen und Neumann.

Slezák-Bartos Zsuzsanna

TELEPÜLÉSETIKA ÉS VERSENYKÉPESSÉG ÖSSZEFÜGGÉSEI, A LAKHELYVÁLASZTÁSI PREFERENCIÁK ETIKAI VONATKOZÁSAI

Bevezetés

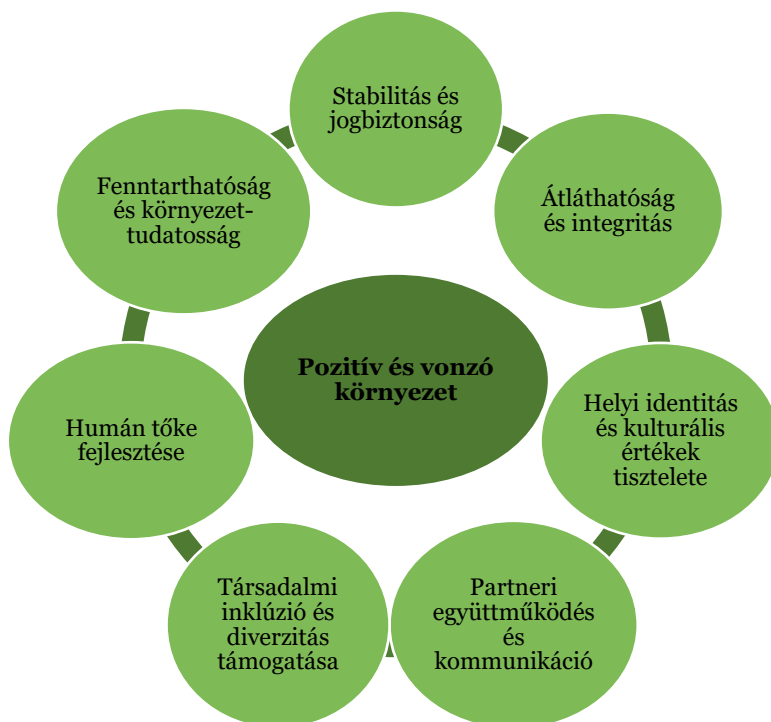
Globalizálódó világunkban a települések, városok és régiók versenyképessége kapcsán kulcsfontosságú tényezők a gazdasági növekedés, a társadalmi fejlődés és az emberek életszínvonalának javítása. A sikeres működés elérése és fenntartása nem csupán gazdasági tényezőktől függ, hanem szorosan összefügg a település etikai értékrendjével és szociokulturális tényezőivel. A településetika olyan fogalmakat és értékeket foglal magában, mint a tisztesség, az igazságosság, az átláthatóság, a környezettudatosság és az emberek közötti empátia, melyek irányítják a helyi közösség mindennapi döntéseit és viselkedését, továbbá azt is meghatározzák, hogy hogyan kezelik a kihívásokat és a lehetőségeket. A településetikai alapelvek betartása és erősítése segíti a fenntartható fejlődést és az összetartó közösségek kialakulását, ami hosszú távon segíti a versenyképesség növekedését. A sikeresség azonban nemcsak a helyi közösség etikai elkötelezettségétől függ, hanem kapcsolódik a város, település vagy régió gazdasági és infrastrukturális környezetéhez is. Az üzleti szektor, a vállalkozások és a befektetők számára is fontos szempont, hogy a település milyen vonzó befektetési célpontként jelenik meg. A korrupció és az etikai problémák jelenléte, valamint azok mértéke jelentősen befolyásolhatja a vállalkozások és a befektetők döntéseit, és visszatartó erő lehet a versenyképesség növekedése szempontjából. Az alulról építkező településetika, melyet a helyi közösségek és az ott élő emberek támogatnak aktívan, segíti az lakosok részvételét a közügyekben és a döntéshozatalban. Ennek eredményeként a települések magasabb szinten tudnak reagálni a kihívásokra és alkalmazkodni a változó gazdasági környezethez. A fenntartható gazdaság problémájának megoldására különböző módok és megközelítések léteznek, a kihívásokra adott megoldások és válaszok az egyes nemzetek gondolkodásmódjától, szemlélettől függően eltérőek, a filozófiai háttér, meggyőződések és az optimista vagy pesszimista hozzáállás szerint. A társadalmi felelősségvállalás gyökerei optimista megközelítésben az üzleti vállalkozásokra alapoz, mint a gazdaság motorjaira és a szereplőire, így adva választ egy új működési mód megteremtésére (Zádori & Nemeskéri, 2021).

Településetikai alapelvek a versenyképesség vetületében

Települések működése, szervezése kapcsán a morális döntéshozatal, a személyes fejlődés, az igazságosság és a társadalmi hierarchiák kérdéseivel szükséges foglalkozni a versengés kontextusában, a verseny és a kooperáció különféle aspektusait indokolt feltárni, beleértve azok hatásait az egyének és a társadalmak szintjén. Az erkölcsi vitákban a versengésben résztvevő felek között vizsgálható a fair play, a sportszerűség és az őszinteség értéke, elemezhetjük a versenyhajszolás káros dimenzióját az egyén illetve a társadalom körében, annak mérséklési alternatíváit. Az emberi pszichológia mélyebb rétegeit is feltárhatjuk a verseny- és verseny nélküli kooperáció során, például hogyan befolyásolja az egyéneket a versenyhajszolás, a versenytársakkal való összehasonlítás, valamint a győzelem vagy vereség,— a versenystressz, a motiváció és

a teljesítménykényszer, szintén központi szerepet játszanak ezen a területen. A verseny, mint egy állandó konfliktushelyzet, az egyének közötti kapcsolatokat átalakítja, a társadalmi hierarchiakat átrendezi, emellett viszont a pozitív hatásai okán az állandó stresszhelyzet megkérdőjelezi, hogy a versengés nélküli együttműködés milyen módon lehetne előnyösebb a társadalom szempontjából, és hogy a versenyt ösztönző tényezők miként illeszkednek a közösségi célokhoz (Kondorosi & Baráth, 2013).

Az etikai alapelvek segítik a településeket abban, hogy olyan sikeres és fenntartható közösségekké váljanak, amelyek hosszú távon növelhetik a versenyképességüket és vonzzák az üzleti lehetőségeket és befektetéseket, összességük egy erős alapot képez a jövőbeli célok teljesítéséhez, megvalósulásához. Az új kommunikációs technológiák használatával a virtuális és fizikai közösségek határai mindinkább elmosódnak, egyetlen komplex bizalmi folyamattá támogatva az őt befogadó közösségek együttesét. (Szécsi, 2022) A helyi lakosok, vállalkozások és az önkormányzat együttesen alkothatnak olyan erőt, amely hosszú távon elősegíti a település fejlődését és sikerét. Az etikus, transzparens és fenntartható közösségek képesek vonzani a befektetéseket, a tehetséges munkaerőt és elősegíteni a gazdasági fejlődést hosszútávon. A településeknek tehát érdemes kiemelt figyelmet fordítani az etikai elvek betartására és az etikus vezetésre, mivel ezek hozzájárulnak a versenyképességük javításához és az ottélők életminőségének fejlesztéséhez. (1. ábra)

1. ábra: Környezetet kialakításának etikai alapelvei a vállalkozások, befektetők és a lakosság szempontjából *Forrás: saját összeállítás*

A település vezetésének és intézményeinek átlátható működése és döntéshozatala bizalmat ébreszt a vállalkozások és befektetők körében. Az átláthatóan működő intézmények segítik a település jó hírvének kialakítását, hiszen csökkentik a korrupciós kockázatokat és a bizonytalanságot. A vállalkozói tevékenység szempontjából fontos, hogy a település hosszú távú stabilitást és megbízható jogi keretrendszert biztosítson; – a folyamatos változások és bizonytalanságok elkerülése segíti a befektetések hosszú távú tervezését és megvalósítását. A környezetvédelem és fenntarthatóság elkötelezett támogatása kiemelkedő jelentőséggel bírhat a felelős vállalkozások és azok ügyfelei számára. Az energiahatékony megoldások, a zöld infrastruktúra és az ökológiai tudatosság elveinek szem előtt tartása, a városfilozófiába történő beágyazása segítheti a település hosszú távú versenyképességét. A vizsgált kontextusban a településetika lényegi eleme a lakosság oktatása és képzése, valamint az egyenlő hozzáférés biztosítása az oktatási és képzési lehetőségekhez, – mellyel a képzett munkaerő arányának javítását, ezáltal a település innovációs képességét támogatjuk. Az etikusan gondolkodó, működő település nem csupán gazdasági sikereire koncentrál, hanem biztosítja, hogy a társadalom minden rétege bevonódhasson a fejlődésbe és részesedhessen a lehetőségekből. Az inkluzív közösségek toleránsabbak és innovatívabbak, a városvezetés nyitott a vállalkozások, civil szervezetek és az egyének együttműködési ötleteire és a párbeszédre. A jó kommunikáció a közös célok megvalósítása nyomán erősíti a település vonzerejét. A településen kiemelt szempontként értékeljük a helyi kulturális örökséget, identitást; – a kulturális sokszínűség megőrzése hozzájárul a turizmus fellendüléséhez és ezzel együtt gazdasági fellendülést eredményez.

A konzekvencializmus képviselői szerint az egyén tettei akkor tekinthetők etikusnak, ha azok az őt befogadó közösség hasznára vannak, ezáltal a lehető legtöbb ember számára lesznek a cselekedeteinek jó következményei. A klasszikus utilitarizmus képviselői szerint a cselekvőnek szükséges mielőbb közvetítenie a lehetséges cselekvési alternatívákat, átgondolnia az egyes alternatívák milyen következményeit a közösség többi tagjára nézve. Az utilitarista elveknek megfelelően az az alternatíva erkölcsi értelemben leginkább helyes, ami az csoporton belül a minél több ember javát szolgálja. Szükséges ismernünk ezzel kapcsolatban az adott közösség tagjainak elvárásait, érdekeit, mérlegelési szempontjait, illetve erkölcsi megfontolásokat (Gulyás et al., 2021).

Településetika fogalmi értelmezése és kapcsolódása a versenyképes városszemlélethez

A településetika olyan tudományos megközelítést képvisel, amely az etika és a filozófia területén vizsgálja a települések és városok erkölcsi kérdéseit, értelmezi a településekre vonatkozó értékeket és morális normákat. Így például a közösségi értékeket, a helyi kultúra és identitás jellemzőit, valamint azokat az etikai alapelveket, amelyek irányítják a döntéseket és intézkedéseket a településen. Fogalmi körében foglalkozik a közösségi igazságosság kérdéseivel, így kutatja az erőforrások elosztását, a hozzáférhetőséget a közszolgáltatásokhoz, a társadalmi mobilitást és a diszkriminációval szembeni küzdelmet. Releváns feladat biztosítani a társadalmi és gazdasági igazságosságot a településeken belül. A települések és városok környezeti kérdései kapcsán például azokat az etikai elveket is tanulmányozhatjuk, amelyek irányítják a környezeti fenntarthatóságot és a környezetvédelmet. Kiemelten fontos alapelveként hangsúlyozhatjuk az ökológiai lábnyom csökkentését, a fenntartható

városfejlesztést, a klímaváltozással szembeni küzdelmet valamint a természeti erőforrások megóvását. A közösségi részvételt is fontosnak tartom megemlíteni, vagyis miképpen lehet biztosítani az egyének és a közösségek aktív részvételét a települési döntéshozatalban, valamint hogyan lehet kiépíteni és fenntartani az érdemi demokratikus folyamatokat a településekben. Releváns kapcsolódó fogalmak továbbá a kulturális sokféleség és a tolerancia, tehát az elfogadás segítése a különböző kulturális és vallási háttérű emberek között. Kiemelt cél a városvezetés részéről a lakosok életminőségének javítása és a közösségi jólét elősegítése, a megfelelő infrastruktúra kiépítése, a kulturális és szabadidős lehetőségek biztosítása, valamint az egészségügyi és oktatási szolgáltatások fejlesztése.

A helyi lakosoknak aktívan részt kell venniük a városfejlesztési folyamatokban, a közösségi részvétel és a kollektív döntéshozatal támogatja a lakosság elégedettségét. Egy település versenyképességének növelése érdekében az igazságosságot és az egyenlőséget figyelembe kell venni a várospolitikai, -tervezés és -fejlesztés során. Például az oktatáshoz, egészségüghöz és közszolgáltatásokhoz való egyenlő hozzáférés segíti a lakosság jobb életkörülményeinek megteremtését valamint a gazdasági lehetőségek megteremtését, fejlesztését. A kulturális sokféleség és a tolerancia erősíti a városok vonzerejét, hiszen növelheti az adott desztinációra érkező turisták számát, a gazdasági és szolgáltatási lehetőségek növekedését segíti, így járul hozzá adott település versenyképességének javításához.

A települések fogalmi körét tehát új kontextusba kell helyezni, mely túlmutat a hagyományos értelmezésen, hiszen releváns tényezőként kezdték értékelni a környezetet, a fenntarthatóság szükségességét és az ott lezajló folyamatokat. A település fejlesztésének mozgatórugója a korábbi menedzseri megközelítés helyett egy vállalkozói megközelítést követése (Harvey, 1989), mely a vezetői gondolkodásmód a magán és az állami szféra közötti együttműködését helyezi a középpontba. Egy település akkor válhat versenyképessé, ha meg tudja hozni azon intézkedéseket és megteremti a feltételeket, amelyek biztosítják és támogatják az egy főre jutó jövedelem magas szintjét és folyamatos növekedését. Hagyományos értelmezésben fő célok között szerepel a helyi lakosság számára a város élhetővé tétele, mely megvalósítása — színvonalas rendezvényeken, ápolott természeti és építészeti környezetén keresztül, funkciókkal rendelkező városi térrel, valamint a tisztas megélhetést biztosító munkahelyek révén biztosítható. A településvezetés elsődleges feladata a modern felfogás szerint a beruházások támogatása, a gazdaság fejlesztése emellett kevésbé releváns tényező, hogy figyelmet fordítson a lakosság életkörülményeinek javítására (Kozma, 2002).

Ha egy település adottságait szeretnénk vizsgálni, akkor a rendelkezésre álló természeti vonzerók kapcsán, azok állagának minőségét, kapcsolódó infrastrukturális és turisztikai lehetőségeket szükséges vizsgálni. Ember alkotta vonzerók kapcsán elemezni szükséges az elmúlt időszak megvalósult fejlesztéseit, illetve a jövőre vonatkozó lehetőségeket szükséges kutatni (Slezák-Bartos, 2020).

Enyedi (1997) szerint sikeres az a település, amelyben növekszik az előállított jövedelem, amely a település működtetése és fejlesztése kapcsán újra befektetésre kerül. Az egy főre jutó jövedelem a településen folyamatosan növekszik, amelyből a lakosság széles rétegei részesülnek, a gazdasági növekedés azonban nem károsítja a város természeti, épített és kulturális környezetét. Koltai (2014) szerint a magyar lakosság preferenciájában a lakhelyválasztásnál kiemelt tényezőkként jelennek meg a település közbiztonsága, a települési infrastruktúra állapota, a lakókörnyezet, az

egészségügyi szolgáltatások színvonala és a foglalkoztatási körülmények. A lakóhelyválasztásnál megjelennek befolyásoló szempontként a „nagyvárosi” kedvezőtlen jellemzők, így a szennyezett, egészségtelen lakókörnyezet, a közönyös emberi kapcsolatok, valamint a rossz közbiztonság. (Koltai & Galambosné Tiszberger, 2014) A régió, a település versenyképességének javítása elsősorban saját kompetencia, amihez a központi hatóságok csak a háttérrel tudják biztosítani. A területi verseny felerősödött, a települések versenyeznek egymással a befektetőkért, fejlesztési lehetőségekért, intézményekért, versenyképes szakemberekért (Lengyel, 2006).

A város versenyképességének legfőbb célja a lakosság életszínvonalának növelése, a térségi, városi jövedelem és ennek meghatározójaként a foglalkoztatottsági helyzet javítása. (Piskóti et al., 2015) A városokat a hozzáadott értéket termelő ágazatok jelenléte és bizonyos tényezők, a természeti, az épített és a kulturális környezet, a külkapcsolatok és a nemzetközi versenyben elfoglalt hely teszi sikeressé (Enyedi, 2012; Michalkó, 2014).

A települések újfajta, széleskörű értelmezése kapcsán Kotler összegezi a modern településmarketing és annak értelmezése okán a lényegi gondolatokat, foglalkozik a termékfejlesztés szakaszával, rámutatva arra, hogy a marketingtevékenység csak akkor lehet sikeres, ha egy több szempontból is vonzó településre támaszkodik (Kotler, 1993; Kozma, 2002).

Lakhely választási preferenciák etikai vetületei a települést választók körében

Az egyéni döntéshozatal folyamatában az individuum döntéseit egyszerre befolyásolják versenyelvű és etikai szempontok, az egyén tehát igyekszik az önös érdekeit a morális elvárásokkal kiegyensúlyozottan kezelni. A belső indíttatású erkölcsi iránytűk az egyéni morális preferenciák rangsorolását segítik, az egyén az egyensúly megteremtésére törekszik, az egyéni jogok és szabadságok fontosságát hangsúlyozza, ugyanakkor elismeri a közösségek és kultúrák szerepét a társadalmi élet és az identitás formálásában. A liberális kommunitarizmus koncepciója szerint az emberek nem pusztán elszigetelt egyének, hanem olyan közösségek részei is, amelyekben az identitásuk formálódik. Az egyéni jogok és szabadságokat nem lehet teljesen különállóan kezelni a közösségi kontextustól, mivel a közösségek alakítják az emberek elképzeléseit az igazságosságról és a jó életről. A liberális kommunitarizmus a liberális individualizmus és a közösségi identitás között feszül, miközben reflektál a társadalom sokszínűségére és összetettségére. (Szilágyi, 2021; Etzioni, 1988) Az elért sikerek pozitív énképet és önbizalmat eredményeznek az egyénekben, mely közösségi élmények pozitív irányú alakulását segíti, mivel a magabiztosság erősítheti a társas kapcsolatokat és az interakciókat. A közösségi élmények megélése befolyásolja az egyén gazdasági döntéseit, például azáltal, hogy az egyének hajlamosak lehetnek olyan cselekedetekre, amelyek javítják közösségi státuszukat vagy elfogadottságukat.

A jól átgondolt településetika és a fenntartható fejlődés lényegi szempontok a sikeresen működő, versenyképes települések lakhelyi preferenciáinak értékelésével összefüggésben. A preferenciák meghatározásában fontos szerepet játszanak az egyéni és társadalmi szempontok. Az erkölcsi szempontok egyre inkább meghatározzák az emberek lakhely választását, és ez a folyamat a jövőben várhatóan tovább fog erősödni. Az átláthatóan működő települések pozitív megítélése nyomán nagyobb versenyképességet és jobb életszínvonalat társítanak a skateholderek; vonzóbb a

munkavállalók, a befektetők és a családok számára. A kiszámítható döntéshozatal és a felelős városvezetés lehetővé teszi a fenntartható és fejlődő közösségekké válást, előrevetíti a hosszú távon is kiegyensúlyozottan biztosítható gazdasági és a társadalmi fejlődésüket.

A lakóhely választási preferenciák összetett halmazát határozhatjuk meg, melyek az egyének prioritásai alapján változhatnak. (2. ábra) Egy település versenyképességének javítása érdekében fontos figyelembe venni ezeket az alapvető szempontokat, és olyan intézkedéseket hozni, amelyek minél szélesebb körben sikeressé tesznek adott várost vagy régiót. A versenyképes települések generálják a gazdasági növekedést és a fenntartható fejlődést, elsődleges célpontként szolgálnak az új lakhelyet választók és a vállalkozások számára.

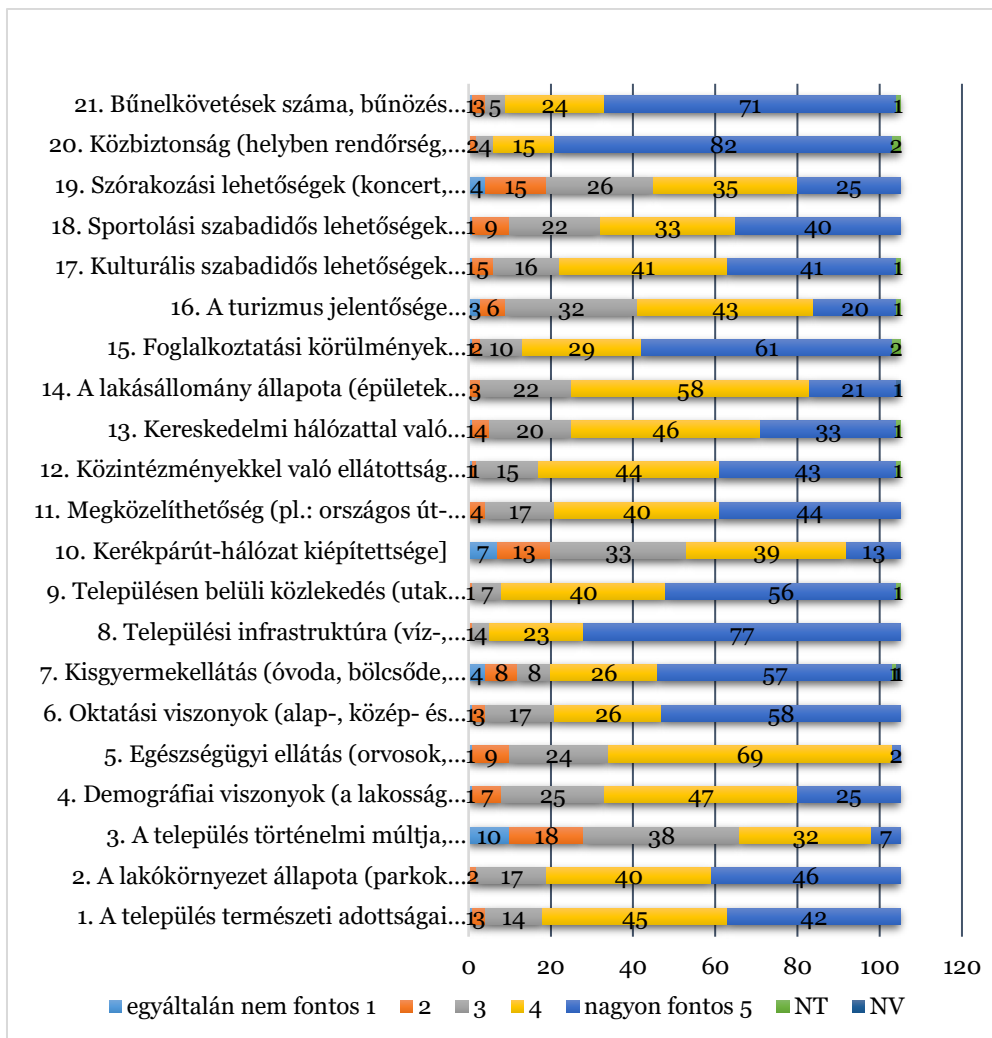

2. ábra: Az egyén releváns lakhelyválasztási preferenciái *Forrás: saját összeállítás*

A magas foglalkoztatottság és a diverzifikált gazdasági helyzet sikeres település benyomását keltik a munkavállalók számára, így azok a városok és régiók, amelyek fejlődő gazdasággal rendelkeznek, általában magasabb életszínvonalat és jobb szociális ellátórendszert is kínálnak. A tiszta levegő, a zöld területek, a parkok és a környezetbarát kezdeményezések további vonzerőként értékelhetők. A kiemelt értéket jelent az egészséges és élhető környezet, valamint a megfelelő életminőség. Olyan településeket választ az egyén lakhelyéül, ahol magasabb az életminőség, jobb az infrastruktúra és kényelmesebb mindennapi élet vár rá. Az emberek sokszor azokat a településeket választják, ahol kialakult közösségi élet és élénk kulturális színtér várja őket. Kiemelt szerepet játszanak az események, fesztiválok, rendezvények, valamint a közösségi szervezetek, klubok, egyesületek léte, elérhetőségük, amelyek lehetőséget biztosítanak a kapcsolatok kialakítására és az aktív részvételre. Az egyén érdeklődését és választási preferenciáit befolyásolja a település társadalmi és kulturális környezete, a sokszínű és toleráns közösségek, kulturális események és programok, valamint az egyedülálló helyi hagyományok és kultúra segíti az adott településre letelepedők vonzását.

A családok számára kiemelten fontos lehet egy település oktatási és egészségügyi infrastruktúrájának minősége. Jól felszerelt iskolák, intézmények és kórházak egyrészt a gyermekeket nevelők számára prioritás, valamint a magas színvonalú egészségügyi ellátást keresők vágyait tudjuk ezáltal kielégíteni. A település biztonsága és stabilitása fontos szempont a lakóhely választásánál, az alacsony bűnözési arány és a magas közbiztonság növeli a helyben élők biztonságérzését. A jól kiépített közlekedési infrastruktúrával rendelkező és könnyen elérhető városok nagyobb vonzerővel rendelkeznek, hiszen az egyszerű és hatékony közlekedés lehetővé teszi, hogy könnyen eljussunk a munkahelyükhöz, az iskolába vagy más, a mindennapi életünk szempontjából releváns helyre. A megélhetőségi költségek jelentős hatással vannak a lakhely választására. Azon településen, ahol alacsonyabbak az kiegyensúlyozott életszínvonalhoz szükséges költségek, azok számára lehetnek kielégítőek a körülmények, akik alacsonyabb bérekkel, kevésbé kvalifikált szakmai végzettséggel, költési lehetőségekkel rendelkeznek, így szeretnék optimalizálni a költségvetésüket. A környezettudatosság személetének térnyerése, a környezettudatos életmód követése miatt egyre többen preferálják azokat a településeket, ahol hangsúlyt fektetnek a fenntarthatóságra és a környezetvédelemre; – ez a városok részéről aktív lépéseket megtételét jelenti a zöld kezdeményezések terén. A biztonságos élettér és az összetartó közösségek iránti igény is befolyásolja a lakhelyválasztást, így hatással van döntésre: a közösségi élet aktivitása, a szociális támogatás lehetősége, valamint az alacsonyabb bűnesetek száma, bűnözési ráta alakulása.

2020-ban végzett városmarketing kutatás keretében összesen 21 szempontot vizsgáltam, az előzőekben ismertetett lényegi szempontok figyelembevételével. (Slezák-Bartos, 2020) A megkérdezettek legfontosabb szempontként a közbiztonságot és a bűnelkövetések számát, bűnözés mértékének alacsonyán történő tartását értékelték. Hasonló eredmény született az infrastruktúrával kapcsolatosan, a megkérdezettek 73 %-a nagyon fontos igényként értékelte, hogy a választott településen milyen fejlettségű víz-, szennyvízhálózat, közvilágítás, villany-, gázszolgáltatás érhető el. Az egészségügyi ellátás fontosságát ugyanakkor a válaszadók 65,1 %-a 4-es értékkel minősítette. A megkérdezettek legkevésbé fontosnak a település történelmi múltját, a szórakozási lehetőségeket illetve a turizmus jelentőségét értékelték. (3. ábra)

3. ábra: Lakhelyválasztási szempontok minősítése és osztályozása Forrás: Slezák-Bartos, 2020

(Az 1-es az „egyáltalán nem fontos” szempont, az 5-ös a „nagyon fontos” szempont, NT/NV nem tudja/nem válaszol választ jelenti.)

Szép környezet és természeti szépségek

Gyakran vonzódnak olyan településekhez, amelyek gyönyörű környezettel és lenyűgöző természeti látványosságokkal rendelkeznek. Az idilli táj, a hegyek, erdők, tavak, folyók vagy tengerek, valamint a zöld területek és parkok széppé tesznek egy adott települést, melyek az életminőség javításához és az ottélők boldogságához járulnak hozzá. Az időjárás és éghajlati feltételek is fontos tényezők lehetnek a lakóhely választásakor. Olyan helyeket keresünk, ahol az időjárás az igényeinknek és kényelmünknek a legmegfelelőbb. Például sokan előnyben részesítik az enyhe éghajlatot, míg mások az évszakok változatosságát keresik. A természet közelsége és a friss levegő jelenléte pozitív hatással van az egészségre. A kinti környezetben, a szabadlevegőn való tartózkodás csökkenti a stresszt, elősegíti az aktív életmódot, a

rendszeres testmozgást, ezáltal javítja az általános közérzetet. A természeti tényezők gazdag lehetőségeket kínálnak a szabadidős tevékenységekhez és a rekreációhoz. A túrázás, biciklizés, hegymászás, vízi sportok vagy más természetközeli tevékenységek könnyű elérhetősége a közelben élők körében elsődleges kikapcsolódási lehetőséget jelent. Az egyén számára fontos lehet a természeti biodiverzitás gazdagsága és annak megőrzése. Például a közelben adottság-e védett természeti területek jelenléte illetve tanösvények elérhetősége, valamint milyen a védelmi intézkedések segítik a vonzerők fenntartását. Az egyén egyre inkább keresi azokat a településeket, ahol könnyű hozzáférni friss, helyi termékekhez és fenntartható életmódra ösztönzik. (Angler, 2021) A természetközeli környezet és a helyi termelői piacok lehetőséget biztosítanak az egészséges táplálkozásra, a helyi termelők közvetlen támogatásra, ezáltal etikus vásárlói magatartást segítenek.

Lakókörnyezet állapot

A parkok, játszóterek és más közösségi terek minősége és hozzáférhetősége hozzájárul a helyi lakosok boldogságához, egészségéhez és társadalmi kapcsolataikhoz, így az ilyen tényezők kiemelkedő fontosságúvá válnak lakóhely választásában. Ezen közösségi terek lehetőséget nyújtanak a szabadidő aktív eltöltésére, a pihenésre, kikapcsolódást és szórakozást kínálnak a lakóknak, és támogatják az életminőség javítását. Családbarát környezet kialakításával a parkok és játszóterek különösen fontosak az ottélők számára; – a gyermekek és a szülők igénylik a biztonságos és impulzív környezet kialakítását, ahol játszhatnak és aktívan tölthetik el a szabadidőjüket. A közösségi terek lehetőséget nyújtanak továbbá a szabadterei testmozgásra és a sporttevékenységekre. A parkok és zöldterületek környezete inspiráló és motiváló a rendszeres testmozgás folytatására, az egészségünk megőrzése és a jó közérzet kialakítása, fenntartása elsődleges szempont az egyén preferenciarendszerében. A közösségi terek, a parkok és játszóterek emberi találkozások színtere, beszélgethetnek és kapcsolatokat építhetnek egymással az egyének, családok. A közösségi élmények segítik az emberi kapcsolatok kialakítását, erősödését, az egyén szociális igényeinek kielégítését és az együttérzés megélését. A zöldterületek és a nyugodt környezet pozitív hatást gyakorol az egyén mentális egészségére, a természet közelsége csökkentheti a stresszt és a szorongást, segíti a relaxációt és megteremti a lelki harmóniát. A gondozott, rendezett és minőségi lakókörnyezettel rendelkező települések magasabb értékállóságot mutathatnak mind az ottélők mind a területre érkezők szemében.

Település történelme, hagyományai

A gazdag történelemmel és hagyományokkal rendelkező települések lehetőséget nyújtanak az ottélőknek az azonosulásra, az egyedi kulturális élményekre és az érzelmi kötődésre. Az egyén lakhelye élete jelentős részét befolyásolja, ezért a település történelme és hagyományai döntő tényezők lehetnek a lakóhely megválasztásakor. A gazdag kínálattal rendelkező és érdekes történelmi helyek közelsége, a hagyományok ápolása hozzájárulnak az egyedi kulturális élmények megszerzéséhez és egy adott közösséggel való azonosuláshoz. Az egyedi kulturális értékekkel rendelkező települések büszkék hagyományaikra, segítik a helyi lakosok számára ezekkel az értékekkel történő azonosulást és az „egy közösséghez tartozni” érzést teremtik meg. Lakóhelyválasztásnál releváns szempont a helyi kultúra és hagyományok milyensége, mely által könnyebbé válik az egyén saját identitásának megélése és kulturális háttérének megőrzése. A történelmi helyszínek és emlékek inspirálóak, megismerhető és megérthető az adott település múltja. Az ünnepi alkalmakkor tevékenyen

ápolhatók a hagyományok, — egyedi rendezvények, fesztiválok lehetőséget nyújtanak az ottélók és a turisták az aktív részvételére és az egyedi élmények gyűjtésére. Az élő és aktív szociokulturális közösségek szerveződésével és működésével az lakosok kapcsolatba léphetnek másokkal, szerteágazó kommunikációs és kapcsolati hálózatok rajzolódnak ki, így a közösségi élet gazdag és sokszínű. Az egyén lakhelyének választásában az érzelmi kötődés és az identitás is fontos szerepet játszik, így ha az egyén közel áll a gyökereihez, családi vagy kulturális háttéréhez, elsődlegessé válhat a helyben maradás, azonosul az ottani történelemmel és hagyományokkal. Az egyén életérzése, az esztétikai preferenciái és a romantikus vágyak is meghatározhatják a lakhely választását. Az egyedi települések történelmi atmoszférája, a régi épületek és a hagyományos építészeti stílus kiemelkedő választási preferencia lehet azok számára, akik értékelik az autentikus környezetet.

Demográfiai viszonyok

A település demográfiai környezete az egyén számára fontos információkat nyújthat az ottani életminőségről, gazdasági lehetőségekről, társadalmi környezetről és kulturális sokszínűségről. Ezek az adatok, információk segítenek megtalálni azt a lakóhelyet, amely a leginkább illeszkedik az igényekhez és az életstílushoz. Kulturális sokszínűség és befogadó közeg esetén az új lakóknak lehetőségük van megismerni más kultúrákat, megérteni az eltérő életstílusokat és értékeket, és együttműködni különböző közösségekkel. Az egyén gyakran figyelembe veszi a településen jellemző olyan sajátosságokat, mint például a foglalkoztatottsági ráta, az átlagos jövedelem és a munkaerőpiaci lehetőségek, hiszen a gazdaságilag aktív és prosperáló településeket keresnek letelepedési szándékkal a munkát keresők vagy új üzleti lehetőségeket után kutató gazdasági szervezetek. A jó minőséget biztosító oktatási intézmények és kiváló színvonalú egészségügyi ellátással rendelkező települések tudnak kínálni a családok és a fiatal szakemberek számára ideális lehetőséget, ahol az egyének azonos korcsoportokkal és érdeklődési körökkel találkozhatnak, lehetőséget nyújthatnak a hasonló gondolkodású emberekkel való kapcsolatok kialakítására és közös élmények megélésére. Az elvándorlás és a betelepülés aránya, a bűnözési statisztikák és a társadalmi stabilitás befolyásolhatja az emberek azon érzését, hogy az adott helyen biztonságban élhetnek-e, — a pozitív irányú várható demográfiai változások nyomán a hosszú távú terveik és befektetéseik tekintetében is optimisták maradnak.

Egészségügyi ellátás

Az egészségügyi ellátás elérhetősége és minősége kulcsfontosságú szempont az egyén választási preferenciájában. Kiváló egészségügyi infrastruktúrával rendelkező települések javítják az emberek életminőségét, a szolgáltatások könnyű elérhetősége nyomán segíthetnek a betegségek megelőzésében és a gyógyulásban, és hozzájárulhatnak a mentális és fizikai jóléthez. A magas színvonalú egészségügyi szolgáltatások és gyors ellátás által elősegítik az egyén egészségét, a boldog és kiegyensúlyozott élet elérését támogatják. Az egyén számára elsődleges szempont az egészség megőrzése és az egészségügyi problémák esetén azonnali ellátás igénye, így azon települések, amelyek rendelkeznek megfelelő orvosokkal, kórházakkal és gyógyszerárakkal, teszik lehetővé a biztosított egészség gondozást és az orvosi ellátáshoz való könnyű hozzáférést. A sürgősségi ellátást nyújtó kórházak, az egészségügyi központok, a sürgősségi betegellátó által elérhetőek olyan szolgáltatások, melyek kritikus esetekben gyorsan, azonnali rendelkezésre állást igényelnek. Azok számára, akik krónikus betegségekkel élnek, az egészségügyi ellátás elérhetősége és minősége releváns jelentőségű, ahol szakértő orvosok és speciális egészségügyi

szolgáltatások állnak rendelkezésre, lehetővé teszik a betegségek kezelését és a betegek számára megfelelő támogatást nyújtanak. Magasan képzett orvosok, egészségügyi szakemberek és az egészségügyi ellátás minősége és elérhetősége a lakóhely kiválasztásának egyik meghatározó tényezője lehet.

Oktatás viszonyok

Az oktatási infrastruktúra minősége és sokszínűsége közvetlenül befolyásolja a lakóhelyválasztást, a jó minőségű oktatás és a tanulási lehetőségek elérhetősége fontos szempont a családok és az egyének számára az életminőség és személyes fejlődés, a karrierépítés szempontjából. A kiváló minőségű alap-, közép- és felsőfokú oktatási intézményeket birtokló városok lehetőséget nyújtanak az egyén számára a magasabb szintű tudás megszerzésére és a szakmai fejlődésre. Kedvező, ha az oktatási intézmények közel vannak a lakóhelyünkhöz, a közelség lehetővé teszi a diákok számára az egyszerűbb, gyorsabb és kényelmesebb iskolába járást, valamint csökkentheti az utazással járó stresszt és a költségeket. A képzéseket széles palettán nyújtó helyeken az egyének lehetősége van kiválasztani az érdeklődési körének leginkább megfelelő oktatási intézményt. A gyermekes családoknál alapvető szempont olyan iskolák megléte, ahol kiemelt figyelemet kap a diákok biztonsága, jóléte és pedagógiai igényei,— ahol képzett oktatók és egy támogató, inspiráló környezet várja a tanulókat, elősegítik az egyén sikeres és eredményes tanulmányi fejlődését. A felsőfokú oktatási intézmények az oktatás és a kutatási lehetőségek révén lehetőséget nyújthatnak az individuuum számára a további szakmai és tudományos fejlődésre, valamint a későbbi karrierlehetőségek szélesítésére.

Kisgyermekellátás

Az egyéni preferenciák, társadalmi-gazdasági körülmények, demográfiai szempontok és elérhető szolgáltatások összefonódásának értelmezése mentén gondolkodunk a lakóhelyválasztás vizsgálatában. Az egyének döntéseiben a kisgyermekellátás fontossága a családi életvitel és a munkavállalás szempontjából jelenik meg. Az életkorukból adódóan a kisgyermek fokozott gondoskodást és támogatást igényelnek a napi tevékenységeik során. Az kisgyermekek közösségbe kerülés előtti időszakában a szülőknek kell biztosítaniuk a megfelelő felügyeletet, fejlődésükhöz szükséges ingerekkel való ellátást és gondozást. A kisgyermekellátás minősége jelentős hatással van a gyermekek kognitív, szociális és érzelmi fejlődésére. A jó minőségű ellátás támogatja a gyermekek szocio-érzelmi készségeinek fejlesztését, hozzájárul az iskolai előkészítéshez és az egész életen át tartó tanuláshoz. A kisgyermeket nevelő szülők olyan lakóhelyet keresnek, ahol megfelelő és magas színvonalú kisgyermekellátási lehetőségek, szolgáltatások, —például óvodák, bölcsődék és iskolák — elérhetőek. Ez a fenntartható munkavállalás, a családi és munkahelyi élet egyensúlya iránti igényekből ered. A kisgyermekellátás minősége és elérhetősége közvetlenül befolyásolja tehát a szülők munkavállalási lehetőségeit és a gazdasági aktivitást. A szülők döntéseit befolyásoló fontos tényezők között szerepel az intézmények elhelyezkedése, a szolgáltatások minősége, a pedagógiai megközelítés és a nyitvatartási idők. A megfelelő ellátás támogatja a jövőbeli generációk fejlődését és oktatását, ami hosszú távú társadalmi és gazdasági előnyökkel jár.

Település infrastruktúra

Az egyén lakóhelyválasztásának motivációi között kiemelt helyet foglal el a település infrastruktúrája, az alapvető szolgáltatások számos szempontból befolyásolják a lakóhely által kínált életminőséget és fenntarthatóságot. A település

infrastruktúrájának vizsgálata kritikus pont az egyén lakóhelyválasztásában: a megbízható és hatékony infrastruktúra javítja az életminőséget, a közösségi biztonságot és a gazdasági lehetőségeket, hozzájárulva a lakóhely élhetőségéhez és vonzeréjéhez. Az infrastrukturális rendszerek, kialakítások az emberi élet alapvető szükségleteinek kielégítésében játszanak kulcsszerepet. A víz- és szennyvíz-hálózat biztosítása egészségügyi és higiéniai szempontból nélkülözhetetlen. Az ivóvízellátás rendszerének működtetése nem csak a szomjúság kielégítését szolgálja, hanem a személyes higiénia fenntartásához, a táplálkozáshoz és a háztartási tevékenységekhez is elengedhetetlen. Ezen infrastrukturális szolgáltatások megfelelő működése hozzájárul a fertőzések és betegségek megelőzéséhez, ami fontos eleme az egyének egészségének és jólétének. A csatornázás és szennyvíz-hálózat kiépítése szintén elengedhetetlen a környezetvédelem okán, így a keletkező szennyező anyagokat a környezeti terhelés minimalizálása érdekében hatékonyan kezelik és tisztítják, mielőtt azok bekerülnének a természetes vizeinkbe vagy a talajba. Ennek révén megőrzik a vízminőséget és tartják fenn az ökológiai egyensúlyt. A hatékony szemétszállítás hozzájárul a környezetszennyezés megelőzéséhez és a közegészségügyi problémák minimalizálásához, a városokban az élettér esztétikáját és tisztaságát támogatja. Az elektromos energiaellátás és a közvilágítás szolgáltatásai nélkülözhetetlenek a modern életvitel fenntartásához. Az elektromos energia nem csupán az otthoni kényelmet és funkciókat szolgálja, hanem a gazdasági tevékenységek, a közlekedés, az információs technológiák és a kommunikáció területein is létfontosságú feladatokat lát el. A közvilágítás növeli a közterek biztonságát, segíti az éjszakai közlekedést és hozzájárul a városi élet minőségéhez. A jól megvilágított közterek csökkentik a bűnözés és a balesetek kockázatát, javítják a közösségi biztonságot. A infrastrukturális szolgáltatások rendelkezésre állása, megbízhatósága a gazdasági növekedés motorjai lehetnek, mivel hatékonyan működhetnek a rezidens vállalkozások. Az infrastruktúra minősége továbbá befolyásolja az ingatlanárakat és az ingatlanpiaci értéket, amely szorosan összefügg a lakók vagy befektetők döntésével.

Településen belüli közlekedés

A közlekedési infrastruktúra minősége, a helyi közlekedés menetrendje és útvonalhálózata számos aspektusból befolyásolja az egyén döntését a lakóhely kiválasztásakor. Az utak minősége és a közlekedési infrastruktúra hatással van az egyén mobilitására és kényelmére. Jó minőségű utak, járdák és kerékpárutak javítják a közlekedési hatékonyságot és biztonságot, emellett pedig elősegítik a gyalogosok és kerékpárosok részvételét a közlekedésben. A helyi lakos számára fontos, hogy könnyen elérhesse a munkahelyét, az oktatási intézményeket, az egészségügyi szolgáltatókat és egyéb intézményeket, szolgáltatókat. Az infrastruktúra minősége befolyásolja a közlekedési időt, a járművek fenntartási költségeit és a közlekedési dugók kialakulását, amelyek a mindennapi életvitel szempontjából lényeges tényezők. A helyi közlekedés menetrendje és útvonalhálózata hatással van az egyén mindennapi életének rugalmasságára és időbeosztására. A megbízható és jól szervezett helyi tömegközlekedés lehetővé teszi, hogy kényelmesen eljussunk a különböző célállomásokra anélkül, hogy saját autót, kerékpárt stb. használnánk. A jó menetrend és útvonal segít csökkenteni a közlekedési stresszt és idővesztést. Emellett a fenntarthatóság szempontjából is fontos a hatékony tömegközlekedés támogatása, ezáltal csökkenthető az autóhasználat és a környezetterhelés.

Kerékpárút-hálózat kiépítettsége

A kerékpározás a fenntartható és egészséges mobilitás egyik alapvető formája. A rendszeres kerékpározás javítja az egyén fizikai és mentális egészségét, hozzájárul a levegőminőség javulásához és csökkenti a közlekedési környezetterhelést. A kerékpárút-hálózatok kiépítése lehetőséget teremt arra, hogy biztonságosan és hatékonyan közlekedjünk kerékpárral, akár munkába, iskolába, vagy akár a szabadidős tevékenységeink kapcsán. A kerékpárút-hálózat kiépítése pozitív hatással van a közlekedési infrastruktúra diverzifikálására és a közlekedési terhelés csökkentésére. Az egyén lakóhelyválasztásakor figyelembe veszi a kényelmes és gyors közlekedési lehetőségeket, és ha a kerékpárút-hálózat jól kiépített és elérhető, akkor nagyobb valószínűséggel választja ezt a lehetőséget. Az egészséges és fenntartható mobilitás elősegítése hozzájárul a városi közlekedés hatékonyságához és környezetvédelmi céljaihoz. A kerékpárút-hálózat kiépítése emellett további szociális és közösségi előnyöket is hordoz magában. A közösségi közlekedésre való áttérés és a kerékpározás elősegíti a városi életminőség javulását, mivel csökkenti a légszennyezést és a zajterhelést, ami jobb életkörülményeket teremt mind a lakók, mind a vállalkozások számára. Emellett a közösségi közlekedési módok előmozdítják az emberi interakciókat, a városi kohéziót, amelyek pozitívan befolyásolják az egyén életminőségét, az étellel való elégedettséget.

Megközelíthetőség

Az országos úthálózatban elfoglalt hely és az autópálya közelsége közvetlenül befolyásolja az egyén mobilitását és az utazási lehetőségeket. Az országos úthálózat kapcsolódása és az autópályák elérhetősége lehetővé teszi az adott településen élők számára, hogy könnyen és gyorsan vagy éppen nehézkesen és lassan jussanak el más városokba vagy régiókba. Ez különösen fontos szempont a munkahelyek eléréséhez, az üzleti tevékenységekhez, a családi látogatásokhoz és a szabadidős tevékenységekhez történő kapcsolódáshoz. Az autópályák közelsége csökkenti az utazási időt és növeli az egyén közlekedés iránti rugalmasságát. Egy település jó megközelíthetősége, elérhetősége a gazdasági lehetőségek és a társadalmi kapcsolatok szempontjából is meghatározó, mennyire könnyen elérhetőek az üzleti partnereink, konferenciákat való részvételt vagy munkahelyi lehetőségeket tesz elérhetővé más városokban vagy régiókban. Az országos úthálózat és az autópályák közelsége javítja a gazdasági mobilitást és támogatja a vállalkozások működését, emellett lehetővé teszi a családi és baráti kapcsolatok fenntartását, ami nem kevésbé járul hozzá az egyén életminőségéhez és jólétéhez. A városok közötti infrastrukturális kapcsolat, megközelítés a regionális és nemzetközi kapcsolatok szempontjából is kritikus. Az individuuum számára fontos a repülőterek, vasútállomások vagy buszpályaudvarok könnyű elérhetősége, ezáltal nyílik lehetőség a távoli vagy külföldi úti célok elérésére.

Közintézményekkel való ellátottság

Az elérhető közintézmények minősége és választéka meghatározza, hogy az egyén mennyire érzi magát támogatottnak és milyenek a beilleszkedési lehetőségei a választott lakóhelyén, – a szolgáltatások hozzájárulnak az egyén életminőségéhez, a mindennapi tevékenységek megkönnyítéséhez és a társadalmi integrációhoz. A közintézményekkel való ellátottság hatással van életminőségre és mindennapi tevékenységekre. A jól működő hivatalok és az egyszerű ügyintézés csökkenti a bürokráciával járó stresszt és idővesztést. A hivatalokhoz való könnyű hozzáférés lehetővé teszi a gördülékeny ügyintézés, az ügyiratok beszerzését és adminisztratív

teendők elvégzését. A magas szintű ellátást kínáló gyermek- és szociális intézmények hozzájárulnak a gyermekek optimális fejlődéséhez és a családok támogatásához. A szociális intézmények létfontosságúak a társadalmi inklúzió és az esélyegyenlőség előmozdításában, támogatást nyújtanak a rászorulóknak, például időseknek, fogyatékosokkal élőknek vagy más különleges szükségletekkel megjelenőknek. Az elérhető közintézmények szolgáltatásainak minősége és választéka meghatározza, hogy az egyén milyen szintű támogatásra és szolgáltatásokra számíthat a lakóhelyén. Emellett a közintézmények elérhetősége befolyásolja az egyén munkaerőpiaci mobilitását, mivel a hivatalok és a gyermekkel foglalkozó intézmények közelében történő elhelyezkedés elősegítheti a munkába járást valamint a munka és magánélet megfelelő egyensúlyát teremtheti meg.

Kereskedelmi hálózattal való ellátottság

A kereskedelmi hálózattal való ellátottság hatással van a helyi lakosok életminőségére illetve a választott lakóhely vonzerejére. A változatos vásárlási lehetőségek, a széles termékpaletta és a minőségi szolgáltatások növelik az egyén elégedettségét és kényelmét. A közelben található kereskedelmi létesítmények, üzletek javítják az élelmiszerellátást, segítik az egyén pénzügyi gazdálkodását, hatékonyságát, mivel csökkentik az utazási és időbeli költségeket. A kereskedelmi hálózattal való ellátottság fontos szerepet játszik a mindennapi életben és tevékenységekben. A boltok, szupermarketek, hipermarketek és bevásárlóközpontok könnyű elérhetősége lehetővé teszi, hogy gyorsan és kényelmesen beszerezzük a szükséges termékeket, csökkentve az idővesztést és a terhelést. A kereskedelmi hálózattal való ellátottság a város gazdasága és munkaerőpiac szempontjából is jelentős tényező. A bevásárlóközpontok és kiskereskedelmi üzletek létrehozása munkahelyeket teremt a helyi lakosság számára, támogatja a gazdasági növekedést, pozitív hatást gyakorol a városi közösség fejlődésére, tehát relevanciája a munkaerőpiac szempontjából is jelentős.

Lakásállomány kora

A lakásállomány minősége, ideértve az épületek korát, állagát, méretét és típusát, meghatározó tényezőket képviselnek a lakóhely keresésekor. Az épületek kora és állaga befolyásolja a lakások élettartamát és műszaki állapotát, meghatározzák a lakás biztonságát és kényelmét. Az új vagy felújított épületek jobb műszaki állapotúak, kevesebb karbantartást igényelnek és általában modernebb felszereléssel rendelkeznek, ami csökkentheti a rezsiköltségeket. A régebbi épületek esetében az állag és a műszaki problémák lehetősége megnőhet, ami befolyásolja az egyén költségeit, felújítási feladatokat vetíthet előre. A lakás mérete és típusa hatással van az egyén életstílusára és igényeire, olyan ingatlant kell választania, amely megfelel a családi preferenciáknak és életvitelének. A gyermekes családok esetében fontos szempont, hogy elegendő számú hálószoba és közösségi terek megléte, míg a szinglik vagy a párok kisebb méretű és könnyebben kezelhető lakásokat keresnek. Az épület típusai, – például lakások, sorházak vagy önálló családi házak, – mindegyike más életstílusokhoz és igényekhez illik. Az épületek állapota és a lakás mérete befolyásolja a karbantartási és javítási költségeket, az épületek kora hatással lehet a lakóhely értékére és a lakóingatlan piaci kilátásokra.

Foglalkoztatási körülmények

A foglalkoztatási körülmények kulcsfontosságúak az egyén gazdasági és társadalmi jólétének biztosítása szempontjából, fontos, hogy a választott lakóhely közelében vagy elérhető távolságban legyenek munkahelyek. A munkahelyek számának és

sokféleségének növelése támogatja a foglalkoztatási lehetőségek sokszínűségét és növeli az elhelyezkedési esélyeket a munkaerőpiacon. A munkahelyek számának és a foglalkoztatottsági ráta növelése közvetlenül befolyásolja az munkavállalási lehetőségeket, a gazdasági stabilitást, – a magas foglalkoztatottsági ráta és az alacsony munkanélküliségi arány pozitív hatással van az egyén pénzügyi biztonságára és életminőségére. A magas munkanélküliségi arány negatív hatást gyakorol az egyénre és a közösségre, mivel az elérhető munkahelyek száma csökken és a munkakeresők versenye fokozódik. A rossz foglalkoztatási kilátások a munkaerőpiaci mobilitásra is hatással vannak, hiszen ebben az esetben olyan lakóhelyet választunk, ahol jobb foglalkoztatási lehetőségek állnak rendelkezésre, kiszámítható a munkahelyi környezet és a biztos jövedelmet kap a munkavállaló. A foglalkoztatási kilátások tehát hangsúlyosan meghatározzák az egyén munkavállalási lehetőségeit, karrierfejlődését, így a lakóhelyválasztás gyakran összekapcsolódik azzal, hogy az individuum mennyire tud gazdaságilag és szakmailag sikeresen beilleszkedni a választott környezetbe.

Turizmus jelentősége

Gazdasági szempontból a turizmus kiemelt lehetőségeket rejt magában, a foglalkoztatás széles palettáját generálja, így a szállodák, éttermek, idegenvezetők és más turisztikai szolgáltatók munkahelyeit. A turizmus hozzájárul a gazdasági aktivitáshoz és növekedéshez, multiplikátor hatásaként növelve a keresletet számos ágazatban. A turisztikai infrastruktúra fejlesztése új lehetőségeket teremt a vállalkozások számára, erősíti a helyi gazdaságot, gazdasági diverzifikációt eredményez. A lakóhelyválasztásban a turizmus jelentősége elvitathatatlan; a társadalmi, gazdasági és kulturális hatásai olyan kulcsfontosságú tényezők, amelyek közvetlen hatással vannak az egyén kényelmére és életminőségére. A minőségi szálláshelyek lehetővé teszik a vendégek fogadását, módot adnak a családtagok, barátok és üzleti partnerek vendégül látására. Az éttermek és gasztronómiai lehetőségek a kulturális sokszínűséget gazdagítják, hozzájárulnak a helyi kulináris élményekhez. A turisták, a látogatók érkezése új lehetőségeket teremt a helyi kultúra és hagyományok bemutatására, valamint támogatja a kulturális cseréket és a párbeszédet, a különböző kultúrák közötti interakciókat, segíti a helyi közösség erősödését, a városkép és környezet korszerűsítését, növelve a lakóhely vonzerejét és élhetőségét.

Kulturális szabadidős lehetőségek

A kulturális események és intézmények szolgáltatásai nyomán kapcsolódunk a pozitív életminőséghez, élmények gazdagításához és társadalmi kapcsolatok fejlesztéséhez. A kulturális szabadidős lehetőségek sokrétű előnyökkel bírnak, a színházi előadások, mozik és múzeumok kínálta, a megszerzett tapasztalatok és élmények kapcsán lehetővé válik a széleskörű ismeretszerzés, új művészeti kifejezőmódok felfedezése, ezáltal tudunk elmélyülni a helyi vagy globális kultúra megértésében, hozzájárulni a szellemi gazdagodáshoz. A színházi előadások, mozik és múzeumok látogatása elősegíti a helyi közösség tagjai közötti kötelékek kialakítását, és közös élményeket teremt, támogatja a közösségi kohéziót és identitást. A szabadidős tevékenységek teszik lehetővé, hogy kikapcsolódjunk a mindennapi teendőkből, új élményeket szerezzünk és a gondterhelt gondolatainktól egy időre megszabaduljunk.

Sportolási szabadidős lehetőségek

Az elérhető sportolási infrastruktúra minősége és sokszínűsége befolyásolja a településen élők életminőségét, az egyén egészségi állapotát és elégedettségét, ezáltal

válik fenntarthatóvá kiegyensúlyozott fizikai és mentális egészség. Az uszodák, sportszarnokok és sportegyesületek által kínált szolgáltatások lehetővé teszik a rendszeres testmozgást, szervezett edzések lebonyolítását és versenysportolók felkészítését. A rendszeres testmozgás pozitív hatást gyakorol a szív- és érrendszerre, az izomzatra és az általános egészségi állapotra, javítja az állóképességet, csökkenti a stresszt és növeli a mentális frissességet. (Vas-Guld et al.) A sportolási lehetőségek hozzájárulnak a közösségi élet erősítéséhez és a társadalmi interakciókhoz, – az egyén részvétele a sportegyesületek, klubok és más csoportok életében, munkájában lehetővé teszi számára, hogy új embereket ismerjen meg, közösségbe tartozzon és osztozzon a közös érdeklődési körökben. A sportolási lehetőségek sokfélesége hatással vannak az egyéni életstílusra és a napi rutinra, befolyásolják életmódot, hozzájárulnak a hosszú távú jó egészségi állapothoz.

Szórakozási lehetőségek

A koncertek és éjszakai szórakozóhelyek látogatása által egyedi élmények gyűjtése válik valóra, mely különösen fontos a fiatal korosztály számára, így a kikapcsolódás, szórakozás és az új embereket megismerése. A koncertek, klubok és bárók által nyújtott szórakozási lehetőségek hozzájárulnak a város kulturális életének gazdagításához és a városkép sokszínűségéhez, a szociális interakciókhoz és a barátságok kialakításához, valamint növelik az étellel való elégedettséget. Ezen kínálati elemek vonzzák a helyi lakosokat és a turistákat egyaránt, lehetővé teszik a zenei és társasági események szervezését, a munka utáni kikapcsolódást, illetve hogy a barátainkkal minőségi időt tudjunk tölteni. A szórakozási infrastruktúra, lehetőségek és szolgáltatások köre valamint a rendezvények sokfélesége befolyásolja az egyén szabadidős lehetőségeit és életstílusát. Az élőzenés előadások, színházi produkciók és egyéb események segíthetnek az individuum kreatív gondolkodásának fejlesztésében és új perspektívák megnyitásában, hogy kikapcsolódjon a mindennapi stresszes hétköznapjaiból és aktívan pihenjen szórakozás, beszélgetés közben. Ezek a tevékenységek segítenek megélni a pillanatot, élvezni a zenét és a szórakozást, valamint pozitív élményeket gyűjteni. A lakóhelyválasztás a szórakozási lehetőségek szempontjából összefonódik azzal, hogy mennyire fontos az egyén számára az élményszerzés, a kikapcsolódás és a társasági élet, – a kínálat sokfélesége mennyiben befolyásolja az egyén szórakozási lehetőségeit és preferenciáit.

Közbiztonság

A közbiztonság jelentősen befolyásolja a településen élők életminőségét, életstílusát, – a hatékonyan működő és látható rendőrségi, mentők és tűzoltói jelenlét hozzájárul a biztonságérzethez és a település közösségének védelméhez. A nyugodt, békés környezet, az üzletek, éttermek és más vállalkozások megfelelő védelmét és az azonnali segítségnyújtás képességét biztosító szolgáltatások vonzzák a vállalkozásokat és a lakosokat egyaránt, hozzájárulva a gazdasági aktivitáshoz és a turizmus fellendítéséhez. A hatékony rendőrségi munka, a gyors mentőszolgálat és a tűzoltók elérhetősége segíti megteremteti a lakosok nyugalmát, és hozzájárul a város pozitív megítéléséhez.

Bűnelkövetések száma, bűnözés mértéke

A bűnelkövetések alacsony száma és a bűnözés csekély mértéke pozitív hatást gyakorolnak biztonságérzetre, tehát bűnözés csökkenése javítja a helyi közösség életminőségét. Mindannyiunk számára releváns szempont, hogy olyan helyen éljünk, ahol a bűncselekmények kockázata alacsony, a közrend és a közbiztonság megfelelően

fenntartott. A bűncselekmények csökkentése támogatja a közösség fejlődését és a város pozitív megítélését, az bűnelkövetések alacsony száma segíti a közösség szociális életét, az aktív városi tevékenységeket és a gazdasági növekedést. A bűnözés mértékének minimalizálása pozitív hatással van az egyén biztonságérzetére és az életminőségére, mely tényezők hangsúlyosan befolyásolják a lakóhelyválasztási döntést és a választott lakóhely iránti elkötelezettséget.

Sikeres, versenyképes település etikus viselkedése

Egy versenyképes és sikeres település képes etikusan viselkedni és működni, azaz prioritizálhatja a magas erkölcsi és etikai normák betartását a gazdasági fejlődés és versenyképesség mellett. A település sikeressége és fenntartható fejlődése nem csak a gazdasági növekedésen és versenyképességen alapul, hanem a társadalmi, kulturális és környezeti értékek tiszteletben tartásán is. Ebben az esetben működésének alapja az átláthatóság, felelősségteljes vezetés és a közösség iránti elkötelezettség. A település vezetői és intézményei tisztességes és méltányos döntéseket hoznak, és szem előtt tartják a közösség javát az intézkedéseknél, a működés hozzájárul a közösségi összetartás erősítéséhez és a bizalom kialakításához. Az etikus viselkedés támogatja a társadalmi kohéziót, az ily módon orientált közösségben az emberek jobban hajlandók együttműködni és megosztani a tudást, erőforrásokat, valamint támogatni egymást, mely elősegíti a városi projektek és kezdeményezések sikerét, és hozzájárul a fenntartható fejlődéshez, támogatja a társadalmi igazságosságot és esélyegyenlőséget. Az oktatási és szociális intézkedések révén segítik a különböző csoportok közötti esélyek megteremtését, minimalizálják a diszkriminációt, tiszteletben tartják a munkavállalók jogait, az alacsonyabb jövedelműeket és a sebezhető csoportokat. A fenntartható környezetvédelem és a társadalmi felelősségvállalás is kiemelt fontosságú tényezők, mely kapcsán segítik az energiahatékonyságot, a hulladékcsökkentést és a környezetvédelmi intézkedések bevezetését, támogatják a helyi közösségeket és a jótékonyági kezdeményezéseket. Az erkölcsi értékek és etikai normák betartása segít elkerülni a rövid távú előnyökön alapuló, hosszú távon káros döntéseket, erősíti a település hírnevét, vonzerejét és befektetőikkel, lakosokkal való kapcsolattartást.

Etikus magatartást képviselő település versenyképessége

A településvezetők átlátható és felelősségteljes döntéseikkel segítik a közösség bizalmának kialakítását és támogatását. Ez a pozitív imázs vonzza az új vállalkozásokat, befektetőket és a tehetséges embereket, támogatva a város gazdasági növekedését és fejlődését. Az üzleti és gazdasági gyakorlatok előmozdítják a hosszú távú sikerességet, vállalkozások magasabb szintű ügyfélbizalmat és lojalitást élveznek, amely hozzájárul a piaci versenyképességükhöz. A minőségi termékek és szolgáltatások nyújtása, valamint a társadalmi felelősségvállalás hosszú távon növeli a vállalkozások versenyképességét. A jól működő városi környezet támogatja az innovációt és fenntarthatóságot. Az etikus magatartás és értékrend ösztönzi az új ötletek és megoldások létrehozását, a városi infrastruktúra és gazdasági tevékenységek fejlesztését. A városvezetés támogatja a környezetvédelmi kezdeményezéseket, amelyek hosszú távon ugyancsak hozzájárulnak a fenntarthatósághoz és a versenyképességhez. A városvezetés a társadalmi kohézió megteremtésével segítheti az ottélók hajlandóságát az együttműködésre, amely a városi projektek és kezdeményezések sikerét támogatja, erősíti a közösség egységét és

összetartását, növelve a lakosok elégedettségét és boldogságát. A jó közösségi kapcsolatok és az egyenlőség előmozdítják a lakosok jólétét és életminőségét, javítják a városi életminőséget, amely tovább növelheti a város versenyképességét. Az etikusan működő városi környezet és a versenyképesség közötti kapcsolat tehát a gazdasági prosperitás, társadalmi harmónia és fenntarthatóság mentén alakul ki, mely nyomán a település nem csak versenyképes lehet, hanem akár előnyösebb helyzetbe is kerülhet. Az erkölcsös magatartás és döntéshozatal pozitív hatásokkal jár a város gazdasági, társadalmi és kulturális különböző szintjein.

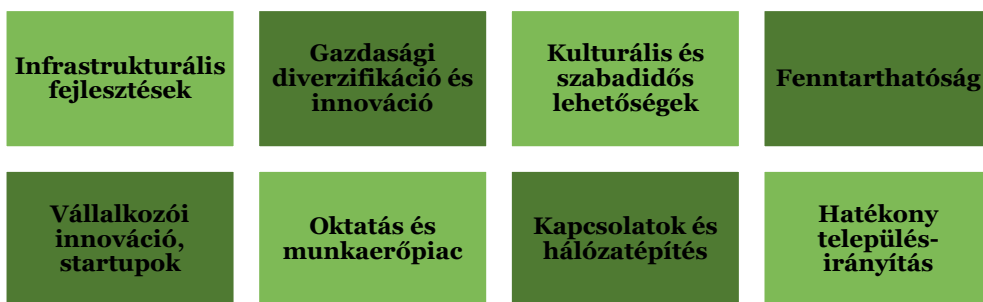
Az etikus működés és a versenyképesség nem zárják ki egymást, hanem egymást erősítve hozzájárulnak a fenntartható és harmonikus fejlődéshez.

Versenyképes települések alapvető működése, versenyfilozófiája

Az innovációs folyamatot a technológia és a közösségek összefogásának tekinthetjük, így az innováció és annak következményei közös felelősséggé válnak. A közösség felelőssége, hogy a technológiát a megengedett viselkedések egy adott tartományán belül használja, és a technológiát támogató szabályokat és normákat építsen be. Az innovációt középpontba helyező vállalkozásnak, településnek viszont az a felelőssége, hogy megértse azt a közösséget, amelyben innovációt terveznek.

A gazdasági siker pozitív hatással lehet az egyének közösségi élményeire, és fordítva, a pozitív közösségi élmények is hozzájárulhatnak az egyéni gazdasági döntéshozatalhoz és eredményekhez. Az egymásra ható folyamatok mélyebb megértése nem csak a gazdasági és társadalmi területeken való jobb döntéshozatalhoz vezethet, hanem a humán viselkedés és interakciók globálisabb képének kibontásához is. Komparatív előny biztosítása az erőforrások hatékony elosztásának érvényesülését jelzi, valamint a szakterületekre való specializációt hivatott ösztönözni, ami gazdasági növekedést és fejlődést eredményezhet.

Egy versenyképes település működését számos alapvető irányítja, amelyek a gazdasági, társadalmi és környezeti tényezők együttes hatását tükrözik. (4. ábra)

4. ábra: Sikeres települések elvi működésének tényezői *Forrás: saját összeállítás*

Versenyképes, sikeres településen a városvezetés folyamatosan törekszik a gazdasági diverzifikációra, a különböző iparágak és gazdasági ágazatok fejlesztésére, az innováció és új technológiák bevezetése hozzájárul a gazdaság fejlődéséhez és növekedéséhez. Az infrastruktúra minősége, jól kialakított közlekedési hálózatok, az energiaellátás, a víz- és szennyvíz rendszerek, valamint digitális infrastruktúra segítik

a város gazdasági és társadalmi előrehaladását. A megfelelő oktatási és képzési lehetőségek biztosításával a településen megjelenő képzett munkaerő jelenléte támogatja a vállalkozások fejlődését és az új munkahelyek létrejöttét. Inkubátorházak, startup központok és befektetési ösztönzők segítik az új vállalkozások létrejöttét és növekedését. A környezeti fenntarthatóság biztosítása fontos szerepet játszik, a környezeti hatások minimalizálása és a zöld kezdeményezések támogatása szükségesek a hosszú távú versenyképességhez. A sikeres település fontos ismérvei a társadalmi igazságosság és inklúzió; az esélyegyenlőség biztosítása, a szegényebb rétegek támogatása és a kirekesztés megelőzése hozzájárulnak a társadalmi stabilitáshoz. A kulturális és szabadidős programok sokfélesége hat az életminőségre, kikapcsolódási lehetőséget biztosít a lakosoknak, turistáknak és vonzza befektetőket. Az átláthatóan működő városvezetés, a hatékony döntéshozatal és a közösség részvétele elősegíti a város fejlődését. A település kapcsolatokat építhet más városokkal, régiókkal és nemzetközi partnerekkel,— hálózatépítés nyomán előmozdítja a tudáscserét, lehetővé teszi a tapasztalatok megosztását és a gazdasági együttműködések kialakítását. A sikeres települések versenyfilozófiája tehát egy komplex és integrált megközelítést tükröz, amely az innováció, gazdasági fejlődés, fenntarthatóság, társadalmi részvétel és kulturális sokszínűség elvein alapul.

Civil szervezetek szerepe a települések életében, etikus működésük

A civil szervezetek és egyesületek többdimenziós szerepet töltenek be a települések életében, hozzájárulva a közösség fejlődéséhez, a társadalmi kohézióhoz, az innovációhoz és a politikai részvételhez. Jelenlétük gazdagítja és sokszínűvé teszi a települések társadalmi szövetét, elősegítve az aktív szerepvállalást a résztvevők részéről és a fenntartható fejlődést (Kovács, 2023). Ezen szervezetek intézményesített formában, közösségként, a közös érdekeinek és céljainak előmozdítása kapcsán működnek. A civil szervezetek, egyesületek, alapítványok gyakran átveszik olyan szolgáltatások nyújtását, amelyek kiegészítik az állami intézmények által nyújtottakat vagy olyan területeket fednek le, amelyek az állami szektor figyelmi köréből kimaradtak. Ilyen területként említhetjük az oktatást, a szociális támogatást, a kulturális programokat, a környezetvédelmi kezdeményezéseket, például közösségi központok, ifjúsági klubok, idősoththonok vagy egészségügyi programok működtetése révén. Ezen tevékenységeik által a civil szervezetek a közösség szélesebb szükségleteinek kielégítésében vesznek részt. Egyfajta társadalmi támogató hálót képeznek, amelyben támogatást, érzelmi kapcsolatokat és közösségi élményeket kap az azt igénylő egyén, közvetlenül tudnak foglalkozni a rászorulókkal, legyen szó akár anyagi segítségről, akár érzelmi támogatásról. A közösségek tagjai megosztják tapasztalataikat, megvitatják a problémáikat és közös célokat valósítanak meg, a társadalmi kohézió és az egyének pszichológiai jólétének biztosítása mentén. Új megközelítéseket és módszereket dolgoznak ki a problémák megoldására, így katalizátorként működnek a pozitív változások irányába,— azt új technológiák bevezetésével, alternatív oktatási módszerek kifejlesztésével vagy fenntartható fejlesztési modellek előmozdításával érhetik el, valósíthatják meg. Gyakran működnek közre különböző fejlesztési projekteknél, például közösségi területek felújításában, infrastrukturális fejlesztésekben vagy oktatási létesítmények kialakításában. Környezetvédelemért tevékenykedő szervezetek aktívan részt vesznek a települések környezeti állapotának megőrzésében és javításában, többek között a „Szedd magad” vagy „TeSzedd” szemétszedési kampány, oktatási programok vagy zöld területek fenntartása kapcsán. A szervezetek részt vehetnek a közösség politikai

döntéshozatalában, véleményformálásban és érdekérvényesítésben, így tüntetések, petíciók és nyilvános kampányok révén lehetőségük van a közvélemény alakítására, befolyásolására. (5. ábra)

5. ábra: Civil szervezetek szerepe, kapcsolódásai a települések életében *Forrás: saját összeállítás*

Civil szervezetek szükségessége a települések etikus működésének biztosításában, hozzájárulásuk a települések etikus működéséhez

A települések etikus működésének fenntartása és biztosítása komplex kihívások elé állítja a modern társadalmakat. Ebben a kontextusban a civil szervezetek kulcsfontosságú szerepet töltenek be, hozzájárulva a helyi közösségek etikai normákhoz való ragaszkodásához és az átlátható, felelős döntéshozatalhoz. Az átlátható döntéshozatal és a hatékony közigazgatás érdekében elengedhetetlen, hogy a helyi intézményeket és kormányzati szerveket folyamatosan ellenőrizzék és elszámoltassák, így független szemszögből értékelik az intézmények tevékenységét, nyilvánosságra hozzák az esetleges visszaéléseket, és ösztönzik az erkölcsös magatartást. A szervezetek közvetlen kapcsolatban állnak a közösségekkel, könnyebben érzékelik az etikai problémákat és aggodalmakat, az adatgyűjtés és elemzés révén felhívják a figyelmet az érintett területekre, elősegítik a helyi lakosok tudatosságát a döntéshozatali folyamatok és azok következményeinek tekintetében. Az aktivizmus és a társadalmi nyomás eszközeivel rákényszerítik a döntéshozókat, hogy válaszoljanak a közösségi igényekre és aggodalmakra, így segítik az etikus irányelvek és gyakorlatok erősödését a településeken. Oktatóprogramok, műhelyek működtetése révén segítenek megérteni a különböző szervezetek az erkölcsös döntéshozatal és az aktív részvétel fontosságát, mely támogatja a társadalom szélesebb körű felelősségtudatának kialakítását, rugalmasságuk és innovációs hajlandóságuk révén új megközelítéseket dolgoznak ki a kihívásokra, így segítve a települések etikus és

fenntartható fejlődését. A közösségi ellenőrzés, információgyűjtés, tudatosság növelés, nyomásgyakorlás, képzés és kreatív gondolkodás révén járulnak hozzá a helyi közösségek fejlődéséhez, az etikai normák megerősítéséhez és a társadalmi felelősségvállaláshoz, hosszú távon a társadalmi előrehaladást és fejlődést segítve.

A szervezetek etikus működése hozzájárul a települések társadalmi, gazdasági és kulturális integritásához, ami nem csak az adott szervezet érdekeinek szem előtt tartását jelenti, hanem a szélesebb közösség érdekeinek tiszteletben tartását és a felelős vezetés kialakítását. A normákhoz és elvekhez való ragaszkodásukkal inspirálhatják az empátikus viselkedést és felelős döntéshozatal terjedését, segítve a közösségi szintű erkölcsi fejlődést és a társadalmi értékek erősödését. A bizalom erősítése kulcsfontosságú a szervezetek hatékony működése és a közösség támogatása szempontjából. Az etikus működés támogatja ezt a hitelességet, a megbízhatóságot, az elvek betartása javítja a szervezetek hírnevét és növeli a bizalmat, megelőzhető a szervezeten belüli a hatalommal való visszaélés, a konfliktusok, a belső feszültségek. Segíti a transzparenciát, a szervezetek átláthatóságát, azzal, hogy nyíltan kommunikálják működési elveiket, pénzügyi forrásait és döntéshozatali folyamataikat, támogatják település lakóinak tájékoztatását. Az átláthatóság, az értékek és normák tiszteletben tartása, az irányelvek kidolgozása és a közösségi ellenőrzés révén hozzájárulnak a szervezetek pozitív etikai kultúrájának kialakításához és fenntartásához, a társadalmi harmónia és fejlődés jegyében. (6. ábra)

6. ábra: Településen aktív civil szervezetek pozitív etikai kultúrájának összetevői *Forrás: saját összeállítás*

Az működés alapvető eleme a döntéshozók rendszeres, nyilvános beszámolója a tevékenységeikről, pénzügyeikről és eredményeikről, ezen elvárásokat a saját működésükben is alkalmazzák, példát mutatva ezzel a közösségnek, tehát magas szintű átláthatóságot és elszámoltathatóságot követelnek meg maguktól és más szervezetektől is. Az emberi jogok tiszteletben tartása, az esélyegyenlőség előmozdítása, a környezetvédelem vagy a szolidaritás értékeinek érvényesítésével a

szervezetek a közösségnek pozitív példát mutatnak. Saját irányelveket és szabályozási kereteket dolgoznak ki, amelyek segítenek megelőzni a konfliktusokat, rendellenességeket, meghatározzák az elfogadható magatartást, az elvárt integritást és az etikai elveket. Különböző programok, workshopok és kampányok révén segítenek növelni az egyén tudatosságát a tisztességes és átlátható működés előmozdítása érdekében.

A településen működő civil szervezetek versenyt segítő vagy versenyt gátló hatásainak etikai vonatkozásai

A civil szervezetek működése a településeken kettős hatást gyakorolhat a versenyre, attól függően, hogy milyen módon és céllal működnek. (7. ábra)

Versenyt segítő hatások	Versenyt gátló hatások
<ul style="list-style-type: none">• Innováció és jó gyakorlatok előmozdítása• Szolgáltatás minőség• Képzés és fejlesztés• Erőforrások mobilizálása	<ul style="list-style-type: none">• Erőforrások átcsoportosítása• Piac torzítása• Túlzott bürokrácia és versenyhátrány• Elitizmus és kirekesztés

7. ábra: Civil szervezetek működésének versenyt segítő vagy versenyt gátló hatásai a településen *Forrás: saját összeállítás*

A szervezetek diverzifikált megoldásokat és alternatív gyakorlatokat hoznak létre a problémákra, ezzel segítve a versenyképességet, az új ötletek és megközelítések révén támogatják a gazdasági és társadalmi fejlődést. A különféle képzések és oktatási programok szervezésével versenyképes munkaerő megteremtését, megerősítését teszik lehetővé, ezáltal képesek összehangolni és mobilizálni a közösség erőforrásait, mely növeli a települési projektek megvalósításának kapacitását és a gazdasági fejlődés lehetőségeit. Az erőforrásoknak egy része, például a pénzügyi támogatások vagy az önkéntes munkaerő, átcsoportosítható más tevékenységekhez, feladatkörökhöz, mely versenyhátrányt eredményezhet. A szolgáltatásnyújtás révén a civil szervezetek versenyben vannak a magánszektorral, ha alacsonyabb áron vagy ingyenesen nyújtják ugyanazokat a szolgáltatásokat, akkor torzulásokat okozhatnak a piacon, melyek negatív hatással lehetnek a versenyszférára. A komplex bürokratikus struktúra miatti túlzott adminisztráció és szabályozás jellemző a szervezeti működésre, ami a helyi vállalkozásokra is hatással lehet, mivel versenyhátrányt jelenthet a könnyebb és hatékonyabb működésre törekvő vállalkozások körében.

A verseny fokozódása esetenként elitizmust és kirekesztést is előidézhet, az erősebb támogatottsági háttérrel rendelkező szervezetek, nagyobb eséllyel érhetnek el sikereket, átmeneti torzulások és a negatív hatások miatt fontos, hogy a versengést kontrolláltan kezeljék, figyelembe véve az etikai és közösségi normákat.

Összegezés

Az elmúlt évtizedekben a települések versenyképességének vizsgálata egyre hangsúlyosabb téma lett a globális gazdasági és társadalmi környezetben, mely háttérében azonban nemcsak gazdasági tényezők, hanem a települések etikai normái és értékei is meghatározó szerepet játszanak. A településetika alapvetően arra a

kérdésre fókuszál, hogy egy település vagy város milyen értékeket és normákat tart szem előtt a mindennapi élet során, és hogyan biztosítja azok betartását. Az erkölcsös működésre és az döntéshozatalra való törekvés hozzájárul a helyi közösség egészének fejlődéséhez és jólétéhez, a kapcsolódó viselkedési minták megteremtik a bizalmat az intézmények és az emberek között, elősegítik az összefogást, az összetartást, valamint hozzájárulnak a pozitív városi imázs kialakításához. A gazdasági mutatók elemzésén túl a versenyképesség vizsgálata egyre inkább az intézményi hatékonyságra, az innovációra, a képzésre és a társadalmi infrastruktúrára épül, – a megbízhatóság, az átláthatóság és a felelősségteljes üzleti magatartás együttesen alakítják a település vonzerejét a befektetők, a vállalkozások és a letelepedési helyet keresők részére.

A lakóhelyválasztás egy komplex és többdimenziós folyamat, amelyet számos tényező befolyásol, amelynek célja az egyén szükségleteinek és preferenciáinak a legjobban megfelelő környezet kiválasztása. Az infrastruktúra, a közvilágítás, az utak minősége és a közlekedési lehetőségek, valamint a közintézmények és kereskedelmi helyek elérhetősége jelentős szerepet játszanak a mindennapi élet megkönnyítésében és kiszolgálásában. A lakásállomány kora, állaga és mérete szintén hatással van komfortérzetünkre és az életvitelre. A közbiztonság és a bűnözés mértéke olyan tényezők, amelyek közvetlenül befolyásolják az biztonságérzetünket, az egyén mentális állapotát. A közbiztonság, az alacsony bűnözési ráták segítenek abban, hogy nyugodt és stresszmentes környezetben élhessünk, miközben a magasabb bűnözési arányok fokozhatják az aggodalmat és szorongást. A szabadidős lehetőségek, mint a kulturális és sportolási aktivitások, valamint a szórakozási lehetőségek hozzájárulnak az egyén életminőségéhez és szociális kapcsolataihoz. A turisztikai és kulturális attrakciók, valamint a sportolási infrastruktúra elérhetősége befolyásolja az egyén életstílusát és szabadidős tevékenységeit. A lakóhelyválasztásban az egyén egyedi preferenciái és elvárt értékei is közrejátszanak. A munkahelyek száma, foglalkoztatási lehetőségek, oktatási intézmények minősége és a helyi közösség atmoszférája mind olyan tényezők, amelyek hatással lehetnek választásra.

A modern társadalmakban a települések etikus működése kiemelkedő jelentőséggel bír a fenntartható fejlődés és a társadalmi együttélés szempontjából, mely elérése érdekében szerteágazó feladatokat vállalnak magukra a helyi közösségek érdekében. Szükséges a közösségi ellenőrzés és elszámoltathatóság elvének biztosítása, olyan szervezetek működtetése, amelyek függetlenül képesek értékelni a helyi önkormányzatok és intézmények tevékenységét, azáltal, hogy kritikus észrevételeket és jelentéseket készítenek a döntéshozatali folyamatokról és azok eredményeiről, nyomást gyakorolnak az illetékesekre, hogy átlátható módon, a rögzített irányelveknek megfelelően működnek-e. A szervezetek információgyűjtésre és tudatosság növelésre törekednek, figyelmeztetve a közösséget az etikai problémákra és azok következményeire, képzéseket szerveznek a helyi lakosoknak, segítve ezzel is az felelősségtudatot és részvételt. Az erkölcsös működés érdekében az intézmények és az egyének magatartásának ellenőrzését és javítását tűzik ki célul, az emberi jogok érdekében az elnyomás, a diszkrimináció és az ember méltóság megsértése ellen is fellépnek, támogatva a mindenki számára egyenlő lehetőségeket és jogokat biztosító társadalmi környezet kialakítását.

A civil szervezetek az aktivizmus és a társadalmi nyomás révén hívják fel a figyelmet az erkölcsi kérdésekre és problémákra, és ösztönzik az intézményeket a jó gyakorlatok kialakítására és az etikai normák erősítésére. Alaptevékenységükben közösségi szolgáltatásokat és támogatást nyújtanak a sérülékeny csoportoknak, az elesetteknek

való segítségnyújtás révén támogatják az etikus és emberséges települési környezet kialakítását, hozzájárulva a társadalmi egyenlőség és igazságosság előmozdításához.

Irodalom

- Angler, K. (2021). Válthat-e a helyi termék turisztikai vonzerővé? In: Horeczki, R. (Ed.), *A vidéki Magyarország a pandémia korában: IX. Falukonferencia* (pp. 31-31). Pécs: ELKH KRTRK RKI.
- Enyedí, Gy. (1997). A sikeres város. *Tér és Társadalom*, 11(4), 1-7.
- Enyedí, Gy. (2012). *Városi világ*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Etzioni, A. (1988). *The Moral Dimension, Toward a New Economics*. New York: The Free Press.
- Gulyás, T., Szendrő, P., & Szécsi, G. (2021). Innováció, etika, felelősség az információ korában: Adalékok az innovációetika fogalmi megalapozásához. *KULTÚRATUDOMÁNYI SZEMLE*, 3(3), 5-25.
- Harvey, D. (1989). From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism. *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography*, 71(1), 3-17. Taylor & Francis, Ltd.
- Koltai, Z. (2014). Dél-dunántúli települések egy országos piackutatás tükrében. *Deturope*, 6(3), 54-68.
- Koltai, Z., & Galambosné Tiszberger, M. (2014). Nagyvárosok helyzeti előnyben - Piackutatás a magyar települések sikerességéről. *Tér – gazdaság – ember*, 1, 25-40.
- Kondorosi, F.-né Dr., & Baráth, N. (2013). Vállalatirányítási filozófia, versenyképességet megalapozó módszerek, elvek alkalmazása multinacionális vállalatok gyakorlatában. *CONTROLLER INFO*, 2013(4), 2-7.
- Kotler, P. (1993). *Marketing Management*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.
- Kozma, G. (2002). *Terület és településmarketing*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Kovács, D. (2023). Civil szervezetek és alapjogok a nemzetközi szinten. *KÜLÜGYI MŰHELY*, 5(1-2), 106-120.
- Lengyel, I. (2006). A regionális versenyképesség értelmezése és piramismodellje. *Területi Statisztika*, 46(2), 131-147.
- Michalkó, G. (2014). Városimázs és versenyképesség: a turizmusorientált településmarketing néhány aspektusa. In: Tózsza, I. (Ed.), *Turizmus és településmarketing* (pp. 37-46). Budapest: BCE Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék.
- Martin, K. E. (2008). Innovation, Ethics and Business. Business Roundtable. Institute for Corporate Ethics. [Link](#)
- Piskóti, I., Molnár, L., Gulyásné Kerekes, R., Nagy, Sz., Dankó, L., Karajz, S., Bartha, Z., Kis-Orloczki, M. (2015). Termékek piacképessége, márkázása és társadalmi marketing támogatása - a térségi fejlesztés dimenziójában. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, XII.(2), 94-106.
- Slezák-Bartos, Zs. (2020). Egy megyeszékhely adottságai – versenykörkép. *TUDÁSMENEDZSMENT*, 21(1-2), 30-39.
- Szécsi, G. (2022). Mediatizáció, közösség, narratíva. *REPLIKA*, 127, 115-130.
- Szilágyi, T. (2021). A felelősség társadalma. *Kultúratudományi Szemle / Cultural Science Review*, 2021/4(3. évfolyam), 38-46.
- Vas-Guld, Zs., Slezák-Bartos, Zs., Krizl, E., Máté, A., Angler, K. (2016). Egészségtudatosság a mindennapokban - Nem mindennapi kenyérünk: Vörösboros-lila hagymás teljes kiőrlésű kenyér. In: Pintér, R; Csapó, J (Ed.), *VIII. Országos Turisztikai Konferencia: "Környezet-biztonság-turizmus"*. Pécs: PTE TTK Földrajzi Intézet, 34.
- Zádori, I., & Nemeskéri, Zs. (2021). CSR for Sustainability. In: Nemeskéri, Zs. (Ed.), *Greenway School: Sustainability and Green Philosophy in Practice*. Budapest: DePress Kiadó, 115-184.

Arató Réka

GOETHE ES SCHILLER TALÁLKOZÁSA A FILOZÓFIÁBAN

Annak ellenére, hogy Platón nem tartotta a költőket az igazság feltáróinak, számos példáját találjuk, hogy költők, írók a filozófia iránt érdeklődnek és az igazság vagy a morál kérdéseit feszegetik irodalmi műveikben vagy tanulmányaikban. Hasonlóan, ismerünk olyan filozófusokat, akik a művészetben vagy az irodalomban manifesztálódó igazságról elmélkedtek, mint például Friedrich Nietzsche, Richard Rorty vagy Donald Davidson. Az irodalomtörténetben jól ismert Goethe és Schiller legendás irodalmi és filozófiai barátsága, tizenegy éven át tartó, meghatározó szellemi kapcsolata. Amellett, hogy egymás költészetére, művészi munkájára is nagy hatással voltak, 1794-ben, „Schillerrel a kanti filozófia a valódi erkölcsi szabadság pátoaszában lép be Goethe életébe, és olyan erőt fejt ki, amely hatásában, mind pedig Goethe ellenhatásában is messze a filozófia területére vezet.”¹ Példájuk jól mutatja az irodalom és a filozófia egymásra hatását, egymással való vitáját, a köztük lévő feszültséget vagy éppen harmóniát.

Idea és tapasztalat

A drámaíró-filozófus éveken át szeretett volna közelebbi kapcsolatba kerülni Goethevel, ő azonban sokáig hátrította a találkozást. Saját bevallása szerint, távolságtartásához hozzájárult Schiller *A kellemről és a méltóságról* című írása is.² Goethe úgy fogalmaz: Schiller „tanulmánya sem volt az az eszköz, amely kibékíthetett volna velem. A kanti filozófiát, amely ily magasra emeli a szubjektumot azáltal, hogy beszűkíteni látszik, örömmel fogadta be; kifejelesztette a rendkívüliséget, amelyet a természet helyezett lényébe, és ő, akit úgy eltöltött a szabadság és önrendelkezés magasztos érzete, háládatlan volt a nagy anyára, aki igazán nem bánt vele mostohán.”³ Goethe a természetet, a „nagy anyát” önállóan és elevennek tekintette,

¹ Hans-Georg Gadamer: *Gesammelte Werke Band 9, Ästhetik und Poetik II. Hermeneutik im Vollzug*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen 1993 (62. old.)

„Nun tritt aber mit Schiller die Kantische Philosophie in ihrem echten sittlichen Freiheitspathos in Goethes Leben ein und übt damit eine Gewalt, die in ihrer Wirkung wie in der Gegenwirkung Goethes weit in das philosophische Gebiet hineinführt.”

² Goethe *Megismerkedés Schillerrel* című önéletrajzi írásában utal arra, hogy *A kellemről és a méltóságról* néhány részletét magára vonatkoztatta. „Bizonyos szigorú részleteket közvetlenül magamra érthettem, hamis színben tüntették fel hitvallásomat...” Vélhetően Schiller tanulmányának egyik lábjegyzetére utal, amelyben a filozófus a zsenit az architektonikus szépséghez hasonlítja, és a természet *kegyeltjének* tartja mindkettőt. Schiller keserűen állapítja meg, hogy az emberek gyakran jobban csodálják a született zsenit a szellem szerzett erejénél. A természet azonban visszaveszi, amit adott. Az architektonikus szépség is veszít a fényéből, „ha nem gondoskodik idejében arról, hogy támaszt és helyettest neveljen magának a gráciában, ugyanúgy végzi a zseni is, ha elmulasztja alapelvek, ízlés és tudomány által erősíteni magát.” Számos költőzseni „előbb vált híressé, mint nagykorúvá”, és fiatalságával együtt tehetsége, képzelőereje is elenyészett.

Habár azt nem tudjuk, hogy Schiller pontosan kire/kikre gondolt ebben a lábjegyzetben, Goethe mindenestere magára értette.

Források: Johann Wolfgang Goethe válogatott művei: *Önéletrajzi írások, Megismerkedés Schillerrel (1794)* Európa Könyvkiadó Budapest, 1984. (615. old.), ford.: Györfly Miklós és Rónay György; és Friedrich Schiller: *Művészet- és történelemfilozófiai írások*, Atlantisz 2005. Fordította: Papp Zoltán és Mesterházi Miklós (488-489. old.)

³ J. W. Goethe: *Önéletrajzi írások id. mű 614.*

törvények szerint teremtőnek. Saját átfogó természetszemléletével szemben, Schiller "szabadságpátoszában az etikai önkorlátozás természetellenességét és valóságatlanságát látta."⁴ Míg Schiller a „szabadság evangéliumát” hirdette, Goethe nem akarta, hogy a természet jogait megrövidítsék.⁵

1794-ben, a jénai Természettudományos Társaság egyik előadása után azonban megtörik a jég, Schillernek végre lehetősége nyílik mélyebben beszélgetni Goethe-vel.

Az előadás egyiküket sem nyűgözte le, a természet vizsgálatának „széttördelt módja” nem nyerte el Schiller tetszését; Goethe is úgy vélte, hogy érdekesebb a természetet eleven működése közben megvizsgálni, mint részeire tagolva, és az ábrázolásnak inkább az egészből a részek felé kell törekednie.⁶ Goethe önéletrajzi írásában utal rá, hogy Schiller szerette volna, ha erről az ábrázolásmódról pontosabb felvilágosítást kap, hangot adott kétségeinek, és „nem volt hajlandó elismerni, hogy ilyesmi, miként én állítottam, már a tapasztalatból levezethető.”⁷ Eszmecseréjüket egészen Schiller házáig folytatták, mialatt Goethe a növények metamorfózisáról beszélt, és egy szimbolikus növényt idézett fel „néhány karakteres tollvonással”; az ősnövényt, amelyből – Goethe elmélete szerint - az egész növényvilág levezethető. Goethe beszámolójában olvashatjuk, hogy Schiller nagy érdeklődéssel hallgatta, amikor azonban befejezte mondandóját, fejét rázva annyit mondott: „Ez nem tapasztalás, ez idea.” Ezzel ismét egy öket „elválasztó ponthoz” értek; Goethe-nek eszébe jutottak *A kellemről és a méltóságról* című írás kifogásolt megállapításai, de legyűrte haragját és azt felelte: „Az csak kedvemre való lehet, hogy ideáim vannak tudtom nélkül, és még látom is őket a saját szememmel.”⁸ Schiller „képzett kantianus” (*gebildete Kantianer*)⁹ módjára úgy felel: „Hogyan létezhetett valaha is olyan tapasztalás, amely méltó volna egy eszméhez? ez utóbbinak ugyanis éppen abban rejlik a jellegzetessége, hogy soha nem vághat egybe vele a tapasztalat.”¹⁰ Goethe számára tehát az idea maga is a tapasztalás része. Úgy fogalmaz, hogy ami számára a tapasztalatot jelenti, az Schiller számára idea; és a kettő között kell, hogy legyen valamilyen közvetítő elem. A nézőpontkülönbséghez hozzájárulhat, hogy Goethe kevésbé ismerte Kant filozófiáját. Schiller számára a térben, időben általunk szemlélt jelenség tartozik a tapasztalati világhoz, ezzel szemben az „idea nem pusztán szubjektív megérzés, hanem magának a

„Sein Aufsatz über Anmut und Würde war ebensowenig ein Mittel mich zu versöhnen. Die Kantische Philosophie, welche das Subjekt so hoch erhebt, indem sie es einzuengen scheint, hatte er mit Freuden in sich aufgenommen; sie entwickelte das Außerordentliche was die Natur in sein Wesen gelegt, und er, im höchsten Gefühl der Freiheit und Selbstbestimmung, war undankbar gegen die große Mutter, die ihn gewiß nicht stiefmütterlich behandelte.”

J. W. Goethe: Biographische Einzelschriften, Erste Bekanntschaft mit Schiller, Artemis-Verlag Zürich, 1949. (621.old.)

⁴ H-G. Gadamer id. mű 62.

„...in seinem Freiheitspathos sah er die ihm widrige Unnatur und Unwirklichkeit eines ethischen Selbstzwanges.”

⁵ Ld.: Goethes Werke in zwölf Bänden 12., Philosophische und naturwissenschaftliche Schriften, Einwirkung der neueren Philosophie, Aufbau-Verlag Berlin und Weimar, 1981. (265.old.)

⁶ J. W. Goethe: Önéletrajzi írások id. mű 615.

⁷ J. W. Goethe: Önéletrajzi írások id. mű 616.

„...er konnte nicht eingestehen, daß ein solches, wie ich behauptete, schon aus der Erfahrung hervorgehe.” (J. W. Goethe: Biographische Einzelschriften id. mű 622.)

⁸ Uo. 616.

„...das kann mir sehr lieb sein, daß ich Ideen habe ohne es zu wissen und sie sogar mit Augen sehe.” (uo. 622.)

⁹ Goethe hivatkozik rá így. Ld. J. W. Goethe: Önéletrajzi írások id. mű 616.

¹⁰ Uo. 616.

„Wie kann jemals Erfahrung gegeben werden, die einer Idee angemessen sein sollte? denn darin besteht eben das Eigentümliche der letztern, daß ihr niemas eine Erfahrung kongruieren könne.” (uo. 623.)

tapasztalatnak a szabályozó egysége, amely éppen ezért egyáltalán nem tud megegyező lenni a tapasztalattal, mert minden tapasztalatnak szabályt szab”.¹¹ Steiner szerint két különböző világnézet szembenállásának lehetünk tanúi ebben a beszélgetésben. „Goethe egy dolog ideájában olyan elemet lát, amely közvetlenül jelen van, teremt és hat benne. Nézete szerint az egyedi dolog azért ölt bizonyos meghatározott formát, mert adott esetben az ideának sajátos módon kell kiélnie magát. Goethe szerint semmi értelme nincs azt mondani, hogy egy dolog nem felel meg az ideának; mert a dolog nem lehet más, csak az, amivé az idea tette.”¹²

Goethe és Schiller véleménykülönbsége strukturálisan megismétli Platón és Arisztotelész nézeteinek eltérését. Ha az általános fogalmak viszonyát vizsgáljuk a létezőkhöz, nem tudjuk elkerülni, hogy ellentétes álláspontok között válasszunk. Vagy azt állítjuk, hogy az általános fogalom nincs a világban, csak “belehat” a világba, vagy azt állítjuk, hogy a létezők általános mivolta minden egyes létezőben megjelenik. Az előbbi Platón álláspontja, a második Arisztotelészé. Platón az általános fogalmakat ideáknak nevezi. Arisztotelész szerint nincsenek a dolgokon kívül létező önálló fogalmiságok, hanem csak a dolgok léteznek. Platón az ideákat téren és időn kívüli létezőnek tartotta, melyek nincsenek benne azokban a dolgokban, amelyeknek az ideáik, hanem azok létrejöttéért, fennmaradásáért felelősek. A létezők részesednek az ideában, de ez a részesedés soha nem lehet azonosulás, a létezők azért változnak és mozognak, hogy minél hasonlóbba váljanak saját ideájukhoz. Arisztotelész szerint a dolog mivolta, vagy lényege (eredeti görög nyelven *ousia*, amit *szubsztanciának* fordítottak a középkorban) nincs a létezőkön kívül egy ideális világban vagy a gondolkodásban, hanem elsősorban és közvetlenül magában a dologban. Mindkét álláspont paradoxonokat hordoz magában, mellyel filozófusok a gondolkodástörténet során küzdöttek. A középkori univerzálé vita vagy Leibniz és Hume filozófiájának ellentétessége ezen álláspontok különböző változatai. Kant az ideákat az észbe helyezi, a kutatás szabályozóiként értelmezi, amelyek nem a dolgok lényegét, hanem pusztán a kutatás irányát adják meg. Goethe és Schiller vitája tehát a filozófiatörténetből jól ismerhető két eltérő álláspont találkozása, ahol Goethe inkább Arisztotelész, Schiller pedig Platón és Kant álláspontját képviseli. Ugyanakkor Goethe később közeledni látszik Schiller álláspontjához, amikor is *Bedenken und Ergebung* (1818) című írásában már úgy nyilatkozik idea és tapasztalat viszonyáról, hogy a kettő között egy szakadék rögzül, amelyet hiába próbálunk áthidalni; mindamelllett, hogy örök törekvésünk ennek a hiátusnak a betapasztása. De az őszinte erőfeszítések ellenére is azt tapasztaljuk, hogy a „filozófusnak igaza van, aki azt állítja, hogy egyetlen idea sem teljesen megegyező a tapasztalattal, de elismeri, hogy az idea és tapasztalat hasonlóak lehetnek, sőt kell, hogy hasonneműek legyenek.”¹³

¹¹ H-G. Gadamer id. mű 63.

„Idee ist umgekehrt nicht bloß eine subjektive Eingebung, sondern die regelnde Einheit der Erfahrung selbst, die eben deshalb mit der Erfahrung gar nicht kongruieren kann, weil sie aller Erfahrung die Regel gibt.”

¹² Rudolf Steiner: Goethe Világszemlélete, Genius Kiadó 2012 (18. old.)

¹³ „...der Philosoph wohl möchte Recht haben, welcher behauptet, daß keine Idee der Erfahrung völlig kongruiere, aber wohl zugibt, daß Idee und Erfahrung analog sein können, ja müssen.”

Johann Wolfgang Goethe: Naturwissenschaftliche Schriften Erster Teil, Bedenken und Ergebung, Artemis-Verlag Zürich, 1949 (872. old.)

Filozófia és költészet

Az objektum és a szubjektum legnagyobb, igazán talán soha el nem simítható párviadala¹⁴ megpecsételi kettejük élethosszig tartó szövetségét, amely kiváló alkotásokat eredményez. Barátságuk közel egy évtizede alatt - alkotómunkájuk során - a két művész számtalanszor kéri ki egymás tanácsát és véleményét.

Így történik Goethe *Wilhelm Meister* című művével kapcsolatban is. A Wilhelm Meistert olvasva Schillert lenyűgözi barátja képzelőereje; saját költői képzetében, és alkotói képességeiben azonban elbizonytalanodik. A *Wallenstein* írásakor kétségek gyötrik, szembekerül költő és filozófus énje, ahogy ő fogalmaz: „élénken érzem a határtalan távolságot az élet és az okoskodás között.”¹⁵ Annak ellenére érez így, hogy úgy véli, elmékedéseiben hű maradt a természethez, „amennyire ez egyáltalán összefér az elemzés fogalmával, sőt talán még hívebb maradtam hozzá, mint ahogy azt a mi kantiánusaink megengedhetőnek és lehetségesnek tartották.”¹⁶ Amikor elmerül egy olyan műben, mint amilyen Goethe írása, még szembetűnőbbé válik számára a filozófia és a költészet közötti különbség¹⁷: „Nem is tudom Önnek elmondani, gyakran mily kínos érzés számomra, ha ilyen természetű műről a filozófiára vetem pillantásomat. Amott minden olyan derűs, eleven, harmóniában feloldódott és emberien igaz, itt pedig minden oly szigorú, merev, elvont és teljesen természetellenes, minthogy minden természet szintézis és minden filozófia antitézis.”¹⁸ Érdekes kérdés, hogy a kantiánus Schiller és Goethe - akinél a kanti filozófia átfogó tanulmányozása „házi használatra korlátozódik”¹⁹ - hogyan hatnak egymásra, és mennyire határozzák meg egymás szellemi útját barátságuk tíz esztendeje alatt. Schiller néha szemérmesen vall filozófiai útjáról. 1795-ben a *Wilhelm Meister* olvasásakor így fogalmaz: „Annyi mindenestre bizonyos, hogy a költő az egyetlen igazi ember, és a legjobb filozófus is csak torzkép hozzá mérten.”²⁰

¹⁴ Így jellemzi Goethe a kettejük közötti, élethosszig tartó vitát. forrás: J. W. Goethe: Önéletrajzi írások id. mű 617.

¹⁵ Goethe és Schiller levelezése (Jena, 1795. január 7.) ford.: Berczik Árpád, Raáb György, Gondolat Kiadó, Budapest 1963. (33. old.)

„...fühle ich nicht weniger lebhaft den unendlichen Abstand zwischen dem Leben und dem Raisonement.” <https://www.friedrich-schiller-archiv.de/briefwechsel-von-schiller-und-goethe/1795/40-an-goethe-7-januar-1795/>

¹⁶ Uo. 33.

„...in meinen Speculationen der Natur so treu geblieben zu sein, als sich mit dem Begriff der Analysis verträgt; ja vielleicht bin ich ihr treuer geblieben, als unsre Kantianer für erlaubt und für möglich hielten.” (uo.)

¹⁷ Erről a kettősségről már hónapokkal korábban is ír Körner barátjának, a *Wallenstein* megírásához kötődő félelmei kapcsán: „...semmit sem tudok kevésbé elképzelni, mint egy költőt, és legfeljebb ott, ahol filozofálni akarok, ott lep meg a költői szellem.” „...ich eigentlich nichts weniger vorstellen kann als einen Dichter, und daß höchstens da, wo ich philosophiren will, der poetische Geist mich überrascht.” <https://www.friedrich-schiller-archiv.de/briefe-schillers/briefwechsel-mit-gottfried-koerner/schiller-an-gottfried-koerner-4-september-1794/>

¹⁸ Schiller levele Goethének (Jena, 1795. január 7.) forrás: Goethe és Schiller levelezése id. mű 32.

„Ich kann Ihnen nicht ausdrücken, wie peinlich mir das Gefühl oft ist, von einem Product dieser Art in das philosophische Wesen hineinzusehen. Dort ist alles so heiter, so lebendig, so harmonisch aufgelöst und so menschlich wahr, hier alles so strenge, so rigid und abstract, und so höchst unnatürlich, weil alle Natur nur Synthesis und alle Philosophie Antithesis ist.” <https://www.friedrich-schiller-archiv.de/briefwechsel-von-schiller-und-goethe/1795/40-an-goethe-7-januar-1795/>

¹⁹ „Es bleibt das ganze Studium der Kantischen Philosophie <auf den Hausgebrauch> beschränkt.” H-G. Gadamer id. mű 62.

²⁰ Schiller levele Goethének (Jena, 1795. január 7.) forrás: Goethe és Schiller levelezése id. mű 33.

A két művész levelezése kezdetén, Schiller kísérletet tesz arra, hogy meghatározza Goethe filozófiához fűződő kapcsolatát.

„Az Ön helyes ösztönében megvan mindaz (és sokkal teljesebben), amit az elemzés oly fáradságosan keres, és mivel teljes egészéül van meg Önben, nem is tud saját gazdagságáról, mert sajnos csak arról tudunk, amit különválasztunk. Ezért az olyan szellemek, mint Ön, csak ritkán tudják, mily messzire hatoltak, és mily kevéssé van okuk, hogy kölcsönözzenek a filozófiától, amely csupán tanulhat tőlük. A filozófia csak ízekre tudja szedni azt, amit a kezére juttatnak, de az adás nem az elemző dolga, hanem a génuszé, amely a tiszta ész rejtelmes, de biztos befolyása révén objektív törvények szerint összeköti a dolgokat egymással.”²¹ Schiller szerint tehát Goethe nincs is tudatában a benne lévő *gazdagságnak*, az öntudatlan zsenit vélhetjük felfedezni alakjában. Goethe *figyelő tekintete*, „csendesén és tisztán nyugszik a dolgokon”, és ez megvédi a tévútra kerülés veszélyétől²², ahova a spekuláció éppúgy elvihet, mint az önkényes képzelőerő.

Goethe alkotói módszere más, mint Schilleré, a különöstől az általános irányába halad. Míg Schiller *elméledő szelleme* az „egységből indul ki”.

Goethe „az egyszerű szervezettől lépésről lépésre halad a bonyolultabb felé, hogy végül valamennyi közül legbonyolultabbat, az embert genetikailag állítsa össze az egész természet épületének elemeiből.”²³

Anschauende Urteilskraft című tanulmányát olvasva még árnyaltabb képet kaphatunk Goethe világszemléletéről, amelyről Schiller korábban olyan találó leírást adott.

Goethe - 1817-ben született írásában - Kant: *Az ítélőerő kritikája* című művében kifejtett gondolataira reflektál, amely saját bevallása szerint, mély benyomást tett rá.

Kant szerint értelmünk fontos tulajdonsága, hogy amikor megismer, az analitikusan általánostól, a fogalmaktól halad a különös felé. Az értelemnek az ítélőerőre van szüksége ahhoz, hogy a szemléleti sokféleséget a fogalom alá szubszumálja.²⁴ Elgondolhatunk azonban egy olyan értelmet is – és ezt a kanti gondolatot Goethe

„So viel ist indeß gewiß, der Dichter ist der einzige wahre Mensch, und der beste Philosoph ist nur eine Caricatur gegen ihn.” <https://www.friedrich-schiller-archiv.de/briefwechsel-von-schiller-und-goethe/1795/40-an-goethe-7-januar-1795/>

²¹ Schiller levele Goethének (Jena, 1794. augusztus 23.) forrás: Goethe és Schiller levelezése id. mű 7.

„In Ihrer richtigen Intuition liegt alles und weit vollständiger, was die Analysis mühsam sucht, und nur weil es als ein Ganzes in Ihnen liegt, ist Ihnen Ihr eigener Reichthum verborgen: denn leider wissen wir nur das, was wir scheiden. Geister Ihrer Art wissen daher selten, wie weit sie gedrunge sind, und wie wenig Ursache sie haben, von der Philosophie zu borgen, die nur von ihnen lernen kann. Diese kann bloß zergliedern, was ihr gegeben wird, aber das Gehen selbst ist nicht die Sache des Analytikers, sondern des Genies, welches unter dem dunkeln, aber sichern Einfluß reiner Vernunft nach objectiven Gesetzen verbindet.”

<https://www.friedrich-schiller-archiv.de/briefwechsel-von-schiller-und-goethe/1794/4-an-goethe-23-august-1794/>

²² Ld. uo. 7.

²³ Uo. 8.

„Von der einfachen Organisation steigen Sie, Schritt vor Schritt, zu der mehr verwickelten hinauf, um endlich die verwickeltste von allen, den Menschen, genetisch aus den Materialien des ganzen Naturgebäudes zu erbauen. Dadurch, daß Sie ihn der Natur gleichsam nacherschaffen, suchen Sie in seine verborgene Technik einzudringen.” (uo.)

²⁴ Goethe ezt az értelem - ítélőerő általi - korlátozásaként értékeli: „...beschränkt unser Meister seinen Denkenden auf eine reflektierende diskursive Urteilskraft, untersagt ihm eine bestimmende ganz und gar.” Goethes Werke in zwölf Bänden 12., Philosophische und naturwissenschaftliche Schriften, Anschauende Urteilskraft, Aufbau- Verlag Berlin und Weimar, 1981. (266.old.)

külön ki is emeli tanulmányában - amely nem diszkurzív, mint a mienk, hanem intuitív, és a szintetikus általánostól (egy egész, mint olyan szemléletétől) halad a különös felé, az egésztől a részek irányába. „Egy intellectus archetypus lehetségességét egyáltalán nem is szükséges itt bizonyítani, hanem elegendő azt megmutani, hogy a mi diszkurzív, képekre rászoruló értelmünknek (mint intellectus ectypus-nak) és egy effajta mibenlét esetlegességének az ellentétekképpen eljutunk az intellectus archetypus eszméjéhez, és ez az eszme nem is tartalmaz ellentmondást.”²⁵ Kant az isteni, ősi elme ellenképével akarja megmagyarázni az emberi elme diszkurzivitását, a képek iránti igényét.²⁶ Goethe szerint úgy tűnik, Kant itt az isteni értelemre mutat rá, ugyanakkor hozzát teszi: „ha mi az erkölcsben az istenhit, az erény és halhatatlanság által felemelkedünk egy magasabb régióba, és közelednünk kell az első lényhez, akkor ez intellektuálisan ugyanaz az eset lehetne, amikor a mindig teremtő természet szemlélete által érdemessé tesszük magunkat arra, hogy produktumaiban szellemileg részt vegyünk...”²⁷ Goethe itt Kant rendszere segítségével tesz kísérletet saját gondolkodásmódjának értelmezésére. Isten létezése, a lélek halhatatlansága Kant szerint a morális cselekvő számára válik felismerhetővé, ha nem is megismerhetővé. Goethe azt állítja burkoltan, hogy a természet figyelmes szemlélete olyan morális tett, mely révén részt veszünk a teremtés folyamatában, mintegy Isten munkatársaiává válunk. Nem kerülheti el figyelmünket az sem, hogy Goethe “teremtő természetről” (*schaffende Natur*) ír, egy elgondolás, melyet korábban többen vallottak, és amelynek később Darwin ad “tudományos” értelmezést.

Az elméledő és az ösztönös szellem

Visszatérve Schiller levelében olvasható jellemzéshez, a goethei világnéphez, Schiller úgy véli, ha Goethe Görögországban vagy Itáliában születik, más pályát jár be, mert az ott jellemző *természeti környezet és az eszményítő művészet* hatására már a dolgok „legelső szemléletébe felvette volna a szükségesség formáját”²⁸ és ennek segítségével alakult volna ki benne a *nagy stílus* - már az első tapasztalataival.

De – görög lélekkel - északi művésznak születve, belülről kell megteremtenie Görögországot. Gondolkodásának erejével kell pótolnia a képzelete számára mindazt, amit a valóság elrejt előle. Ehhez pedig irányadó fogalmakra van szükség. Schiller

²⁵ Immanuel Kant: Az ítélőerő kritikája ICTUS, 1996-97., Szeged, fordította: Papp Zoltán (347-348. old.) „Es ist hierbei auch gar nicht nötig zu beweisen, daß ein solcher intellectus archetypus möglich sei, sondern nur, daß wir in der Dagegenhaltung unseres diskursiven, der Bilder bedürftigen, Verstandes (intellectus ectypus), und der Zufälligkeit einer solchen Beschaffenheit, auf jene Idee (eines intellectus archetypus) geführt werden, diese auch keinen Widerspruch enthalte.” <https://www.projekt-gutenberg.org/kant/kuk/kukp771.html>

²⁶ H-G. Gadamer id. mű 66.

²⁷ a fordítás forrása: Rudolf Steiner: Művészet és művészetmegismerés - Az érzéki-érzékeletti megvalósulása a művészet által, Goethe, egy új esztétika atyja, Genius Kiadó, Budapest 2013. ford.: Lajer Anna Mária (18. old.)

„Zwar scheint der Verfasser hier auf einen göttlichen Verstand zu deuten, allein wenn wir ja im sittlichen, durch Glauben an Gott, Tugend und Unsterblichkeit uns in eine obere Region erheben und an das erste Wesen annähern sollen: so dürfte es wohl im Intellektuellen derselbe Fall sein, daß wir uns, durch das Anschauen einer immer schaffenden Natur zur geistigen Teilnahme an ihren Produktionen würdig machen.” J. W. Goethe: Philosophische und naturwissenschaftliche Schriften, Anschauende Urteilskraft id. mű 267.

²⁸ Schiller levele Goethének (Jena, 1794. augusztus 23.) forrás: Goethe és Schiller levelezése id. mű 8. „Schon in die erste Anschauung der Dinge hätten Sie dann die Form des Nothwendigen aufgenommen...” <https://www.friedrich-schiller-archiv.de/briefwechsel-von-schiller-und-goethe/1794/4-an-goethe-23-august-1794/>

szerint azonban „ez a logikai irány, amelyben a szellem a reflexió nyomán kénytelen haladni, nem nagyon fér össze az esztétikai iránnyal, amely által egyedül képes az alkotásra.”²⁹ Így a költőre többletfeladat hárul: a gondolatokat érzésekké kell átfordítani, a fogalmakat pedig újra intuíciókká kell alakítani. Ezek segítségével lesz képes a zseni a teremtésre.

Schiller úgy látja, Goethe „filozófiai ösztöne (...) szép összhangban áll az elmélkedő ész legtisztább eredményeivel.”³⁰ Feloldhatatlannak tűnik elsősorban az ellentét az *elmélkedő* és az *öszönös szellem* útja között. Azonban félúton találkozhatnak, „ha az előbbi tiszta és hű szándékkal a tapasztalatot keresi, s az utóbbi öntevékeny szabad gondolkodással a törvényt...”³¹ Így érhet össze a két művész szellemi útja is.³²

Gadamer felteszi a kérdést, hogy vajon igaza van-e Schillernek? „Goethe filozófiai álláspontja az ösztönösség álláspontja? Filozófiája valóban nem más, mint öntudatlan idealizmus?”³³ A válasz nem egyértelmű. Mindenesetre Goethe később, Schultzt államtanácsosnak írt levelében úgy nyilatkozik: „Köszönöm a kritikus és idealista filozófiának, hogy megismertette velem önmagamot, ami hatalmas nyereség.”³⁴

Goethe Schiller levelére válaszolva, azt kéri, hogy mutassa be Schiller saját szellemének fejlődését is. Erre Schiller vállalkozik is következő levelében - kettejük összehasonlítása révén. Kíméletlen önkritikával veszi górcső alá saját művészetét is: „...gondolatvilágom szűkebb, épp emiatt gyorsabban és gyakrabban futom be; kis készlettel így jobban tudok gazdálkodni, s a tartalomból hiányzó sokrétűséget a formával teremtem meg. Ön arra törekszik, hogy kiterjedt eszmevilágát egyszerűsítse, én pedig változatosságot keresek csekély kincsem számára...”³⁵ Goethe intuitíven ható

²⁹ Uo. 9.

„Aber diese logische Richtung, welche der Geist bei der Reflexion zu nehmen genöthigt ist, verträgt sich nicht wohl mit der ästhetischen, durch welche allein er bildet.” (uo.)

³⁰ Uo. 9.

„...die schöne Uebereinstimmung Ihres philosophischen Instinctes mit den reinsten Resultaten der speculirenden Vernunft.” (uo.)

³¹ Uo. 9.

„Sucht aber der erste mit keuschem und treuem Sinn die Erfahrung, und sucht der letzte mit selbstthätiger freier Denkkraft das Gesetz, so kann es gar nicht fehlen, daß nicht beide einander auf halbem Wege begegnen werden.” (uo.)

³² Safranski szerint: „A találkozási pont középen van, de azt a csúcson kell keresni. Hogyan emelik egymást kölcsönösen erre a magaslatra? Nagyon egyszerűen, Schiller abban fog Goethének segíteni, hogy az érzéseket törvényekkel helyesbítse; Goethe pedig Schillert az absztrakció veszélyeitől fogja óvni, élesztgetni fogja az intuícióját és élesíteni a konkrét iránti érzékét.” Rüdiger Safranski: Friedrich Schiller, avagy a német idealizmus felfedezése Európa Könyvkiadó, 2007., Fordította: Györfly Miklós (407. old.)

³³ „Ist Goethes philosophische Haltung die des Instinktes? Ist seine Philosophie wirklich nichts als bewußtloser Idealismus?” H-G. Gadamer id. mű 64.

³⁴ A Christoph Ludwig Friedrich Schultznak (1831. szeptember 18-án) írt levél folytatásában azonban még megjegyzi, hogy ez a filozófia „soha nem jut el az objektumhoz, ezt ahogyan a józan észnek is, be kell látnunk, ahhoz, hogy az élet öröme a hozzá való változatlan viszonyban élvezhessük.”

„Ich danke der kritischen und idealistischen Philosophie, dass sie mich auf mich selbst aufmerksam gemacht hat, das ist ein ungeheurer Gewinn; sie kommt aber nie zum Object, dieses müssen wir so gut wie der gemeine Menschenverstand zugeben, um am unwandelbaren Verhältniß zu ihm die Freude des Lebens zu genießen.”

<http://www.zeno.org/Literatur/M/Goethe,+Johann+Wolfgang/Briefe/1831>

³⁵ Schiller levele Goethének (Jena, 1794. augusztus 31.) forrás: Goethe és Schiller levelezése 12.

„ein Gedankenkreis kleiner ist, so durchlaufe ich ihn eben darum schneller und öfter, und kann eben darum meine kleine Baarschaft besser nutzen, und eine Mannigfaltigkeit, die dem Inhalte fehlt, durch die Form erzeugen. Sie bestreben sich Ihre große Ideenwelt zu simplificiren, ich suche Varietät für meine kleinen Besitzungen.”

<https://www.friedrich-schiller-archiv.de/briefwechsel-von-schiller-und-goethe/1794/7-an-goethe-31-august-1794/>

szelleme, képzeletében összpontosuló gondolkodó képessége eljuttatta őt a legnagyobb magaslatokig; és ahogy Schiller fogalmaz „alapjában véve ez a legtöbb, amire az ember vihethet, ha sikerül szemléletét általánosítania és érzületét uralkodóvá tennie”.³⁶ Schillernek azonban - saját bevallása szerint – ezt nem sikerült még megvalósítania. Egy „keveréklényhez” hasonlítja magát, aki lebeg *technikai fő* és *génusz*, *szabály* és *érzet*, *fogalom* és *szemlélet* között. Ez az - egész alkotói pályáján végigfutó - kettősség jelenik meg a levél egyik sokat idézett mondatában: „...rendszerint költő voltam, amikor filozofálnom kellett volna, s filozófus, amikor költőnek kellett volna lennem”.³⁷ A szárnyaló képzelet és az értelem még nincs összhangban, de a cél már kítűzve: e két erőn, gondolaton és érzelmen annyira úrrá lenni, hogy már szabadon legyen képes meghúzni határaikat, és ha ez sikerül, Schiller hiszi, hogy „még szép sors várhat” rá.

Schiller azonban érzi, hogy aligha lesz ideje egy „nagy, mindenre kiterjedő szellemi forradalmat” véghez vinni, mert testét fokozatosan maga alá gyűri betegsége. De addig is, minden tőle telhetőt elkövet, és „ha végül majd összeroskad az épület, tán mégis sikerül addig a tűzből kimenteni mindazt, ami megőrzésre érdemes.”³⁸ Miután ezeket a sorokat megírja, 11 év adatik még Schillernek. Ezalatt az idő alatt a két költő, az *elmélgelő* és az *ösztönös szellem* útja számtalanszor összeért, hogy egymást inspirálva, egyénileg és együtt is maradandó alkotásokat hozzanak létre.

Irodalom

- Friedrich Schiller Archiv. Briefe Schillers, Briefwechsel mit Gottfried Körner, Schiller an G. Körner, (4. September 1794), (<https://www.friedrich-schiller-archiv.de/briefe-schillers/briefwechsel-mit-gottfried-koerner/schiller-an-gottfried-koerner-4-september-1794/>)
- Friedrich Schiller Archiv. Briefwechsel von Schiller und Goethe, (<https://www.friedrich-schiller-archiv.de/briefwechsel-von-schiller-und-goethe/>)
- Gadamer, H.-G. (1993). *Gesammelte Werke Band 9, Ästhetik und Poetik II. Hermeneutik im Vollzug*. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen.
- Goethe, J. W. (1963). *Goethe és Schiller levelezése*, ford.: Berczik Árpád, Raáb György. , Budapest: Gondolat Kiadó.
- Goethe, J. W. (1949). *Biographische Einzelschriften*. Artemis-Verlag Zürich.
- Goethe, J. W. (1831). *Briefe 1831*. (<http://www.zeno.org/Literatur/M/Goethe,+Johann+Wolfgang/Briefe/1831>)
- Goethe, J. W. (1949). *Naturwissenschaftliche Schriften Erster Teil*. Artemis-Verlag Zürich.
- Goethe, J. W. (1984). *Goethes válogatott művei: Önletrajzi írások*, ford.: Györffy Miklós és Rónay György. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Goethes Werke in zwölf Bänden 12. (1981). *Philosophische und naturwissenschaftliche Schriften*. Aufbau-Verlag Berlin und Weimar.
- Kant, I. (1996-97). *Az ítélőerő kritikája*. Szeged: ICTUS, fordította: Papp Zoltán.

³⁶ Uo. 13.

„Im Grund ist dieß das Höchste, was der Mensch aus sich machen kann, sobald es ihm gelingt, seine Anschauung zu generalisiren und seine Empfindung gesetzgebend zu machen.” (uo.)

³⁷ Uo. 13.

„...gewöhnlich überilte mich der Poet, wo ich Philosophiren sollte, und der philosophische Geist, wo ich dichten wollte.” (uo.)

³⁸ Uo. 13.

„...und wenn endlich das Gebäude zusammenfällt, so habe ich doch vielleicht das Erhaltungswerthe aus dem Brande geflüchtet.” (uo.)

- Kant, I. (*Kritik der Urteilskraft*). (<https://www.projekt-gutenberg.org/kant/kuk/kukp771.html>)
- Safranski, R. (2007). *Friedrich Schiller, avagy a német idealizmus felfedezése*. Európa Könyvkiadó, fordította: Györffy Miklós.
- Schiller, F. (*Művészet- és történelemfilozófiai írások*, Atlantisz 2005). Fordította: Papp Zoltán és Mesterházi Miklós.
- Steiner, R. (2012). *Goethe Világszemlélete*. Budapest: Genius Kiadó.
- Steiner, R. (2013). *Művészet és művészetmegismerés - Az érzéki-érzékfeletti megvalósulása a művészet által*. Budapest: Genius Kiadó, fordította: Lajer Anna Mária.

Herth Ákos

A WHITEHEADI METAFIZIKA MEGJELENÉSE HÁROM FALLÁCIA FÉNYÉBEN

A whiteheadi metafizika egy metafizikai és kultúrtörténeti vizsgálat horizontján jelenik meg, a modern gondolkodástörténetre egy válságkorszakként mutatva rá. A válság analízise, diagnózisa, a szimptomákként felfogott filozófiai és tudománytörténeti irányzatok, világnézetek mögött feltárható okok vizsgálata képezi e horizontot, a szerveződés filozófiájának metafizikai rendszere pedig egy arra adott adekvát válaszként értelmezhető. Az adekvátság itt nem pusztán egyfajta evidens követelményt jelent, mivel Whitehead diagnózisa szerint a válság-állapot fennmaradásáért éppen e követelmény elmaradása a felelős. Ahhoz, hogy adekvát választ kapjon a metafizika a természettudományok fejlődésével az emberi civilizáció megismerési folyamatát ostromló kérdésekre, először is át kell tekintenie, rendelkezésére állnak-e a feltételek egy adekvát válasz kidolgozásához. A metafizikai és kozmológiai törekvést hajtó reflexiók elsődlegesen tehát kevésbé a valóságra, inkább a gondolkodás történetére, az emberi gondolkodásban makacsul jelen lévő, de nem szükségszerű tévedésekre irányulnak. Ezek a tévedések gondolkodási hibák, melyek Whitehead belátása szerint elkerülhetők, ehhez azonban többre lesz szükségünk egy reflexív és spekulatív viszonynál. Nem elég gondolkodnunk, elképzeléseket és elméleteket gyártanunk, teoretikus építményeket emelve a hibákra. Nem csupán a gondolatainkat kell ellenőriznünk, és a megfelelő módon átalakítanunk, de a gondolkodásmódunkat is, azt a módot, ahogyan ezek a gondolatok következnek egymásból. Rá kell kérdeznünk a gondolkodóra is: mért keletkeznek ezek a gondolatok abban a formában, ahogyan aktuálisan megmutatkoznak, és milyen irányba tartanak? Mit árulnak el a gondolkodóról?

E rákérdés alatt többet kell értenünk egy szubjektív aktusnál, egy olyan rendszerteremtő műveletről beszélhetünk, amely metodológiai felkészültséget igényel. A szerveződés filozófiája ezért fog egy módszer vizsgálatából kiindulni, és egy kifejtett módszerben megszilárdulni. Jogosan lehetnek ambivalens érzéseink, amikor egy metafizikai és kozmológiai vállalkozás kapcsán azt látjuk, hogy a vizsgálat egy módszer tárgyalásában, annak bemutatásában és alkalmazásában, állapotodik meg. Sok előfeltevés munkálkodik bennünk a gondolkodás során, közülük az egyik úgy hangzik, hogy a valóság vagy a kozmosz olyasvalami, melyhez hozzá kell férnünk, kapcsolatba kell lépnünk vele, még hozzá nem akármilyen módon. A hozzáférésre csak a legkomplexebb, a koherenciát, logikát és szükségszerűséget előfeltételező, lényegi hibát nem tartalmazó absztrakt gondolkodásnak nyílik lehetőség. Ahhoz, hogy találkozni tudjunk a valósággal, és megismerhessük, vagyis metafizikával foglalkozhassunk, hidat kell építenünk a rendelkezésünkre álló absztrakcióink által. Azt is előfeltételezzük mindezzel, hogy a valóságtól elszakadtunk, vagy legalábbis eltávolodtunk tőle, elfeledkeztünk róla, a metafizika feladata pedig az, hogy ezt orvosolja. Whitehead, életműve során, számos falláciára hívta fel a figyelmünket, interpretációmban hármát fogok bemutatni, melyekről azt gondolom, hogy mélyen összefüggenek egymással, egy képi gondolattal élve, 'közös tóból' erednek, 'genealógiai száruk' pedig éppen az előbb érintett, valóságtól-való-elszakadtságunkról szóló hiedelembe vezet vissza. A whiteheadi álláspont egyszerűen és világosan

összefoglalható a következő állításban, az előbbi előfeltevéssel szemben megfogalmazott válaszként: a valóságtól nem különül el a gondolkodó, így nincs szükség hidat képeznie, ezáltal pedig a metafizika filozófiában és az emberi civilizációban betöltött szerepe újragondolást igényel.

Térjünk rá a fallációkra! Felbukkanásuk az életműben, egyik esetében sem a *Folyamat és valóság*hoz kapcsolódik: a természet bifurkációja (bifurcation of nature) *A természet fogalmában* (*The Concept of Nature*, 1920), a rossz helyre tett konkrétság falláciája (Fallacy of Mislplaced Concreteness) a *Tudomány és a Modern Világban* (*Science and the Modern World, the Lowell-Lectures*, 1925), a tökéletes szótár falláciája (Fallacy of Perfect Dictionary) pedig a késői, életművet lezáró főműben, a *Gondolkodásmódokban* (*Modes of Thought*, 1938) kerül bevezetésre. A természet bifurkációja kiválik a három közül több szempontból is. Egyrészt Whitehead természetfilozófiai korszakához kötődik, a vizsgálat, melyben megfogalmazódik a modern gondolkodásmódot megvilágító probléma, még nem vállal magára metafizikai távlatú gondolatokat. Az utóbbi kettő már metafizikai célú kérdésfeltevés eredménye. Másrészt a természet bifurkációja jelentőségében is meghaladja társait, nem a tartalmát illetően, hanem az életműre gyakorolt hatása miatt. A probléma megfogalmazása Whitehead ön-teremtő folyamata során katalizátorként működött, egy metafizikai és spekulatív filozófiai szemléletváltás szükségességét harangozva be, vagy ahogy Stengers fogalmaz konstruktivista olvasatában:¹

„Azt lehet állítani, hogy Whitehead egész, spekulatív vállalkozása azzal vette kezdetét, hogy a természet kettéosztását a modern gondolkodást szó szerint sújtó radikális inkoherencia eseteként diagnosztizálta. Ez az inkoherencia a saját magunk által okozott problémák örökké megújuló forrása – olyan problémáké, amelyek az egyik oldalon az úgynevezett természeti törvények sikeréhez kapcsolódó absztrakciók, a másik oldalon pedig az emberi észlelés, szabadság, intencionalitás vagy felelősség köré szerveződő absztrakciók közötti összeütközésből erednek.”² (Stengers, 2014, 51).

A természet bifurkációjának megértése kulcsfontosságú tényező Whitehead spekulatív filozófiai és metafizikai vállalkozásának értelmezéséhez. Whitehead ekkor még egy természetfilozófiai vizsgálat keretében fogalmazza meg gondolatait, amit azért fontos hangsúlyozni, mert a szövegben természetfilozófia és metafizika bizonyos értelemben kizárják egymást. A természetfilozófia meghatározását ugyanis Whitehead csak annyiban tartja lehetségesnek, amennyiben a természetfilozófiai vizsgálat kirekeszti magából a metafizikából átáramló értelmezéseket és megoldásokat: „A metafizikára hivatkozni olyan, mint gyufát dobni egy puskaporos hordóba: felrobbantja az egész színteret.” (TF, 2007, 44). Csak akkor lesz képes a természetfilozófia adekvát és releváns válaszok megfogalmazására, melyet komolyan lehet venni, ha a természet fogalmának interpretációja során különbséget tesz képzet és tárgy között, feltételezve, hogy nem csupán a képzetről, de annak tárgyról is rendelkezhetünk ismerettel. Tárgy alatt kell értenünk mindazt, „ami nem gondolat, és ami a gondolat számára önálló, öntartalmazó.” (TF, 2007, 19). A természetfilozófia e

¹ Isabelle Stengers: *A Constructivist Reading of Process and Reality*

² „It might be claimed that Whitehead’s whole speculative enterprise started from his diagnosis of the bifurcation of nature as a case of radical incoherence that literally plagues modern thought. This incoherence is an everrenewed source of problems of our own making—problems that stem from the clash between those abstractions associated with the success of the so-called laws of nature on the one side and, on the other, those abstractions organized around human perception, freedom, intentionality, or responsibility.” (Stengers 2014. 51)

tárgyak vizsgálatát foglalja magában: „Az „önmagában állás” e tulajdonsága a természettudományok alapja.” (TF, 2007, 19). Képzet alatt pedig mindazokat a gondolatokat kell értenünk, melyek a tárgyakról kialakulnak bennünk a gondolkodás során. A képzetek legalább annyira tartoznak a gondolkodóhoz magához, mint a tárgyhoz, melyre vonatkoznak. Ezért a képzetek vizsgálata során a kutatónak szükségszerűen reflektálnia kell saját gondolkodására is.

A kanti episztemológia szerint a tárgyakról magukban (Ding an sich) nem rendelkezhetünk tapasztalattal. Mindaz, amit felfogunk belőlük, alárendelődik az emberi elme megismerő folyamatának. Whitehead, ennek ellentmondva, különbséget tesz a természetről való gondolkodás homogén és heterogén módja között, mondván, hogy amíg a homogén vizsgálat a természetről mint a gondolkodástól független tárgyról gondolkodik, addig a heterogén vizsgálat nem vonatkoztat el attól a tényről, hogy a gondolkodás összekapcsolja a gondolkodót a természettel. A természetfilozófiai vizsgálat során ugyanis tudásunkra jut valami, nem csupán a képzetből, de annak tárgyából is. Ezt nevezi Whitehead érzéki tudomásulvételnek (sense-awareness). Az érzéki tudomásulvétel szolgáltatja azt a tudást, amely a metafizika alapját is jelenti. Whitehead tehát azt a kérdést teszi fel, hogy lehetséges-e metafizikai nézőpontok bevonása nélkül gondolkodni a természetről, a válasz pedig egy világos 'igen': „Mindez annyit jelent, hogy lehet úgy gondolkodni a természetről, mint egy zárt rendszerről, melynek kölcsönös kapcsolatait nem igénylik annak a ténynek a kifejezését, hogy a gondolkodás róluk szól.” (TF, 2007, 19). Minden metafizikai természetű spekuláció az így szerzett tudásból fejlődik ki azáltal, hogy e tudásra mint önmaga tudására reflektál.

Ezek után felmerül a kérdés, miként határozható meg a metafizika egy természetfilozófus perspektívájából tekintve? Következőket írja Whitehead: „Metafizikai értelmezés alatt mindazokat a kérdésfeltevéseket értem, amelyek a gondolkodásnak és az érzéki tudomásulvételnek a (természetet meghaladó) hogyanjára és (szintén a természetten túllépő) miértjére vonatkoznak.” (TF, 2007, 43). Amíg a természetfilozófia kérdései a tudás tárgyára (a természetre), a metafizikai kérdések a rendelkezésre álló tudás mibenlétére (hogyanjára és miértjére) irányulnak. Amikor Whitehead kirekeszti a természetfilozófiai vizsgálatból a metafizikai megoldásokat, akkor voltaképpen egy kritikát fogalmaz meg a metafizika aktuális állapotát, vagy a metafizikát helyettesítő, azt felváltó belátásokat illetően: „A tudás tárgyát érintő zavarok egyikét sem lehet úgy feloldani, hogy kijelentjük: van egy tudat, ami felfogja tárgyát.” (TF, 2007, 43). Tárgya az a valami, amire az érzéki tudomásulvétel irányul. A metafizika kanti megközelítésben az elme ön-vizsgálatát, a gondolkodás folyamatáról – és annak lehetőségi feltételeiről – szerzett transzcendentális ismeretek feltárását vállalja magára, ez a valami ugyanakkor, Whitehead belátása szerint, nem magyarázható a felfogóval és a felfogás folyamatával. Egyszerűen azon oknál fogva, hogy nem a felfogó szubjektumhoz, hanem a szubjektumon túli természethez tartozik. Az érzéki tapasztalat szubjektív adata, amely az érzéki tudomásulvétel során keletkezik, éppúgy a természet része, mint az a tapasztalón túli tárgy, melyet a természettudományok különböző mérőszközzel megvizsgálunk:

„A természetfilozófia nézőpontjából minden, ami érzékelt, a természetben van. Nincs választási lehetőségünk. Számunkra a naplemente vörös izzása éppúgy a természet része, mint azok a molekulák és hullámok, amelyekkel a tudósok ezt a jelenséget

magyarázzák. A természetfilozófiára hárul a feladat, hogy elemezze, miként kapcsolódnak össze a természet e különféle elemei.” (TF, 2007, 44).

A whiteheadi kritika tárgyát képező metafizikai álláspont egy kettéosztott valóság-képen alapszik, melyben létezik egy „tudás számára jelenlévő valóság”, amely „önmaga soha nem válik megismertté, hiszen ami ténylegesen ismert, az egy másik fajta létezés, amelyben maga a tudat is közrejátszik.” (TF, 2007, 45). Az előbbi egy kauzális, öntartalmazó valóság, az ’összekoccanó molekulák’ néma valósága, amely külső (ható-)okként kiváltja az érzéki tudomásulvételt, és egészében a tapasztaló elme megismerési folyamatát. Az utóbbi pedig a transzcendentális vizsgálat során feltárt elme valósága, amely tartalmazza „a naplemente vörös izzás”-át, illetve mindazokat a perceptuális, szubjektív adatokat, amiket az elme tapasztalatba foglal. Ezt a valóságot csak olyan elemek alkothatják, melyeket az elme maga hozott létre, és magában hordoz mint tárgyról alkotott képzeteket. Így, e metafizikai álláspont szerint, a valóságról szerzett tudás pusztán az utóbbit érintheti, hiszen az öntartalmazó valóságra nem tehet szert a gondolkodó, aki leképezi, kisajátítja, ezzel pedig megkettőzi azt. Éppen azért, mert az általa felfogott valóság nem lehet más, mint az, amit kisajátított. A kisajátítás az emberi elme működésének, a megismerésnek, lényegi vonása, melyre többek között Kant is rámutatott. Kant a tudás miéértjére kérdezett rá, és annál a tudatnál kötött ki, amely felfogja, egyúttal pedig magába is foglalja, kisajátítva, tárgyát (a tárgyról alkotott képzetet). Whitehead is a filozófia alapjául szolgáló tudásból indul ki, de nem a miéértje, hanem annak tartalma érdeklí: miben is áll e tudás? (TF, 2007, 47).

Szemben az eddig tárgyalt állásfoglalással, mely elköveti a természet bifurkációjának, vagy kettéosztásának hibáját, saját metafizikai diszpozícióját Whitehead a következő kijelentésben foglalja össze: „Az effajta metafizikai tudomány tárgya nem a tudás magyarázata, hanem a valóságról alkotott felfogásunk bemutatása annak lehető legnagyobb teljességében.” (TF, 2007, 47). A tudás adott a metafizika számára, mégpedig a természettudományoknak és a természetfilozófiának köszönhetően, a metafizika tárgya azonban többet foglal magában a természetnél. A metafizika és a természetfilozófia közötti legfőbb különbség ugyanis abban áll, hogy a természetfilozófia csak az érzéki észlelés során érzékelt tárgyakat vizsgálja, míg a metafizika tárgya a valóság, azzal a teljesség-igénnyel, hogy vizsgálatának látóköre egyaránt magában kell foglalnia a gondolkodót és a természetet, a kettő szintézisében érve célt. A metafizika feladata, hogy e tudás átfogó, konzisztens interpretációját nyújtsa. Az interpretációnak reflektálnia kell a gondolkodóra, és arra a vele szemben támasztott elvárásra, hogy a vizsgálat során bemutatott valóság nem vonatkoztatható el attól a tényről, hogy a vizsgált adatot, bármennyire is koherens a valósággal, az értelmező gondolja. Egyúttal az interpretációnak rendelkeznie kell a spekulatív bizalommal is arra nézve, hogy a metafizikus megalkotott gondolataival egy önmagán túlmutató működés részese.

A természet bifurkációjának problémája a whiteheadi diagnózis szerint az egész modern filozófiát átfogja, így már megjelenik a kora újkori filozófusoknál is. Locke különbséget tesz elsődleges és másodlagos tulajdonságok között. Illeszkedve gondolatmenetünkben képzet és tárgy megkülönböztetéséhez, a locke-i elsődleges minőségek (sűrűség, alak, kiterjedés) a tárgyak sajátosságaiként kerülnek meghatározásra, tehát függetlenek a megismerő elme tapasztalatától, ezzel szemben a másodlagos minőségek egyedül a képzethez tartoznak, vagyis ahhoz a szubjektív adathoz, melyek csak a megismerő elme tapasztalatában jelennek meg (szín, íz, szag).

Whitehead ugyanakkor nem pusztán a természet kettéosztását ismeri fel a locke-i episztemológiában, de ezzel inkonzisztenciában az egyedi dolgok ideáinak gondolatát is, amely bár ellentmond a tulajdonságok két típusán, a szubsztancia-minőség kategóriapáron és a tabula rasa reprezentációs és szenzualista elméletén alapuló tannak, éppen amikről leginkább ismertté vált Locke, a szerveződés filozófiája mégis ezt a gondolatot ragadta ki, a locke-i filozófia egyik legértékesebb elemeként ítélve meg. Whitehead kritizálja Locke-t a két egymásnak ellentmondó nézet közötti inkonzisztencia miatt, de legfőképpen amiatt, hogy a természet bifurkációját tartalmazó nézettel szemben háttérbe szorította az egyedi dolgok ideájának gondolatát, amely az *Értekezés az emberi értelemről* című főmű harmadik és negyedik könyvében meghatározó jelentőséggel bír. Karsai Gábor Husserlt és Whiteheadet, a fenomenológiát és a szerveződés filozófiát összehasonlító tanulmányában³ a következőket írja, röviden kitérve Locke Whitehead-re gyakorolt hatására:

„*Végső soron* minden ismeret „egyedi dolgokon alapul,” az ún. absztrakt ideákat megelőzik az „egyedi létező ideái.” Azt, hogy mi egy „egyedi dolog,” Locke egy birkával, egy varjúval, egy falevéllal vagy egy homokszemmel illusztrálja, tehát Whitehead szerint nem egyedi színfoltokra, vagy más érzéki adatokra gondol. Egyszer Locke egy „dajkát” említ, akinek az „ideájával” a gyermek rendelkezik. Whitehead felhívja a figyelmet az *egyedi ideák* és az *egyedi dolgok ideáinak* különbségére. Az előbbi a klasszikus szenzualizmus, amikor egyedi ideák alatt az univerzálisokként felfogott érzékleteket vagy benyomásokat értjük. Az egyedi dolgok ideáinak általában azért nincsenek külön neveik, mert túl sok van belőlük, és nem azért, mert ez önmagában lehetetlen volna.” (Karsai, 2005, 171).

Az egyedi dolgok ideáival Locke feltételez egy konkrét valóságot, melyben még nincsenek megnevezve a dolgok, mert túl sokan vannak ahhoz, hogy egymástól elkülönítve mindet megnevezzük. Ezt tekinthetjük a ketté nem osztott természet tapasztalatának, az érzéki tudomásulvétellel Whitehead ebbe az irányba tereli az értelmezőt. A természet kettéosztása akkor következik be, amikor ettől a tapasztalattól elvonatkoztatunk, vagyis olyan „egyedi ideákat” hozunk létre, melyeken keresztül univerzálisokként kezdjük el felfogni a minket ért hatásokat. Innentől fogva nem a lehulló falevél egyedi eseménye ragadja meg a figyelmünket, mert az esemény tapasztalatával a falevél fogalma jut az eszünkbe. A gyermek szemében lehetséges, hogy az éppen lehulló falevél kitűnik halomban heverő társai közül, felismerve a semmi mással össze nem hasonlítható egyediségét nem csupán a falevélnak, de annak az eseménynek is, amelybe a falevél beleágyazódik, legyen az a földre-hullás, vagy az, ahogyan a gyermek tenyerében tanulmányozza.

Amikor elkövetjük a természet bifurkációjának hibáját, kettéosztjuk, nem csupán a természettudományok számára adott természetet, amely nem gondolat, hiszen túl van a gondolkodón, de a természetet felfogó ember tapasztalatát is, különválasztva „a naplemente vörös izzás”-ának perceptuális *élményét*, ami művészeket ihlet meg, fenomenológusokat készlet vizsgálatra, és a „molekulák és hullámok” steril valóságát, azt a tapasztalatot, amire *adatként* a laboratóriumokban dolgozó kutatók tesznek szert. Az egyik oldalon a költői érzékenységnek feltáruló valóság adata mint valóság-élmény áll, a másik oldalon a laboratóriumokban előállított adat, a szubjektum élmény-horizontjától mentesen. A 20. századi filozófia diskurzusát meghatározó dilemmával állunk szemben, mégpedig azzal a kérdéssel, hogy művészet és tudomány

³ Karsai Gábor: *Intencionalitás, prehenzió, konstitúció*

között miként tudjuk kijelölni a filozófia helyzetét, illetve a filozófiának mint folyamatnak az irányát. Bruno Latour Whitehead-tanulmányában⁴ a természet bifurkációjának problémáját elemelve, világosan kijelöli az irányt, azokat a költőket követve, akik gyermeki ártatlansággal és őszinteséggel hittek még a valóság megismerhetőségében: „És mégis, a madár továbbra is úgy viselkedik, hogy nekicsapódik ennek az ablaküvegnek, és a költőknek igazuk van a filozófusokkal szemben – vagy inkább nekünk kell követnünk azokat a ritka filozófusokat, akik elfogadják, hogy a költőket kell követniük a valóság könyörtelen keresésében.”⁵ (Latour, 2014, 96).

Mi a költők valósága, amire Latour az idézetben céloz? Az a (valóság-)tapasztalat, melyet akkor élhetünk át, és amelyről akkor gondolkodhatunk, ha nem követjük el a természet kettéosztásának műveletét. Latour szerint a modern gondolkodás nem csupán azzal követi el a hibát, hogy kettéosztja a természetet és valóság-tapasztalatunkat, de ezzel összefonódva azáltal is, hogy ezt a hibát észlelve, intézkedéseket tesz a hiba orvoslására. A modern filozófia különböző intézkedései a kettéosztott valóság szintetizálására, vagy az egyik oldalra-történő le redukálására törekednek, feltételezve, hogy az egységet interpretáció útján meg kell konstruálni. Ezzel azonban csak tovább-mélyítik a problémát, hiszen ahelyett, hogy rámutatnának a valóság nem-kettéosztott természetére, arra, hogy csak az elme értelmezési struktúrájában van jelen a dichotómia, éppen a probléma forrását erősítik, ami a konkrét valóság-tapasztalat és annak az elmében megjelenő, absztrakt értelmezése közötti összekeverésben áll. Egy olyan probléma orvoslásába tesznek erőfeszítéseket, amely valójában nincs is, ezáltal viszont, ahelyett, hogy kioltanák, ellenkezőleg, éppen életben tartják, sőt felerősítik azt. Konkrét valóságként kezelve azt, ami absztrakció. Az összekeverésen a hangsúly. A kettő (konkrét valóság-tapasztalat és annak absztrakt értelmezése) összekeverésében teljesül be a természet bifurkációja, ami ahhoz vezet, hogy a filozófusok elfelejtenek tapasztalni, mert csak azt tapasztalják meg a világból, amit interpretáció útján maguk építenek bele. Így válik a világ egy absztrakt építménnyé, konstrukcióvá, melyet a nyelv logikai és grammatikai természete határoz meg. Latour a folyót átszelő híd, a hídépítő, a folyó, és a csónak komplex jelenetével világítja meg a helyzetet:

„Képzeld el a következő jelenetet: megpróbálsz hidat építeni egy meglehetősen viharos folyón. Tegyük fel, hogy ennek a folyónak az egyik partja a "társadalmi", a másik, messze, megközelíthetetlen, heves sodrással, sok örvénnyel és veszélyes zuhataggal elválasztott partja pedig a "természeti". Most tegyük fel, hogy ahelyett, hogy megpróbálnánk átkelni ezen a folyón és megépíteni ezt a hidat, úgy döntünk, hogy inkább sodródunk az árral – vagyis belevágunk egy kis kenúzásba, kajakozásba vagy raftingolásba. Akkor a híd hiánya nem is olyan nagy probléma. Ami számít, az az, hogy képes vagy-e felszerelni magad a megfelelő kellékekkel, hogy le tudj menni a folyón anélkül, hogy megfulladnál.”⁶ (Latour, 2014, 96).

⁴ *Mi a stílusa az aggodalomra okot adó kérdéseknek? (What is the Style of Matters of Concern?)*

⁵ „And yet the bird keeps on having the behavior of thrashing against this windowpane, and the poets are proved right against the philosophers—or, rather, we have to follow those rare philosophers who accept that they must follow the poets in their relentless quest for reality.” (Latour 2014. 96)

⁶ Imagine the following scene: you are trying to build a bridge over a rather tumultuous river. Let us say that one bank of this river is the “social” and the other, far away, inaccessible, separated by a violent current, by many eddies and dangerous rapids, is the “natural.” Now suppose that, instead of trying to cross this river and build this bridge, you decide instead to go with the flow—that is, to get involved in a bit of canoeing, kayaking, or rafting. Then the absence of a bridge is not such a problem. What counts is your ability to equip

Latour megkülönbözteti a természetben és a társadalomban kialakuló tapasztalatot. Az előbbire nyilvánvalóan a természettel való találkozás során tehetünk szert: a tűz melege, a madarak éneke, a fű zöldje, a vízcsobogás, a szél érintése, a virágok mintázata, és illata, a Locke-i másodlagos minőségek alkotják ezt a tapasztalatot. Együttal ide tartozik a ragadozó állatok fenyegető jelenléte, a test kiszolgáltatottsága, az árvíz, a hurrikán, a földrengés, szóval mindaz a sok veszély, mellyel szemben az emberi társadalom többé-kevésbé védelmet nyújt. Ezzel párhuzamosan létezik egy másik valóság-tapasztalat is az ember életében, amely a társadalomban való részvétellel alakul ki. Ez a valóság-tapasztalat, a természet merőben szenzuális tapasztalatával szemben, olyan absztrakt entitásokhoz kötődik, melyeket az ember hozott létre a civilizációs fejlődés során: a kultúra, a politika, a gazdaság, a tudomány, a technológia, a vallás, a pszichológia, a filozófia különböző és szerteágazó aspektusai ennek a tapasztalási formának. Latour a csónak metaforájával egy javaslatot tesz a filozófusoknak, mégpedig azt, hogy a szintetizáló intézkedések helyett, próbáljunk meg elindulni a folyó áramlatára bízva magunkat. Ahelyett, hogy létrehoznánk a kapcsolatot természet és társadalom, élet és nyelv között, kezdjük el úgy gondolkodni, hogy a két valóság-tapasztalat gondolkodón túli egységét és a gondolkodóból eredő, feloldhatatlan különbözőségét, és mégis e különbözőség ellenére a két világ összetartozását,⁷ kontrasztját⁸ előfeltételezzük. Latour a különbözőségekre fekteti a hangsúlyt, elkerülve a világ összetartozásának azon értelmezési szokását, amelyben az összetartozás ténye a két valóság-tapasztalat összekeverésében kerül bemutatásra. Nincs híd, a két partot a folyó köti össze, a folyó pedig egy irányba halad. A raftinghoz elhatározásra van szükség, és arra, hogy az értelmező mozgásba lendüljön. Be kell szállnia a csónakba, de onnantól kezdve, hogy beszállt, és eltolta magát a parttól: a folyó sodrásiránya határozza meg az utazás menetét. Ez nagy adag bátorságot, talán elszántságot is igényel. A raftingozás, Whitehead repülő-allegóriájához⁹ hasonlóan, az interpretációs folyamat kiszámíthatatlanságát, az ismeretlenbe történő utazás kockázatosságát, irreverzibilitását és izgalmát, egy új világ felfedezésének lehetőségét fejezi ki.

„Amire meghívlak, az egy kis kajakozás vagy rafting – és attól tartok, egy kis sodródás is. A kérdésem a következő: mi történne, ha ahelyett, hogy megpróbálnánk áthidalni a szavak és a világok közötti távolságot, inkább oldalazva próbálnánk haladni a

yourself with the right paraphernalia so that you can go down the river without drowning. (Latour 2014. 96)

⁷ Jorge Luis Nobo *A kiterjedés és összetartozás whiteheadi metafizikája (Whitehead's Metaphysics of Extension and Solidarity)* című tanulmányában következőket írja: „Whitehead's most fundamental vision of the ultimate nature of reality. The vision in question is the vision of universal solidarity: that the entire universe is somehow to be found within each of its ultimate concrete components or, equivalently, that the final real actualities of which the universe is composed are each in all and all in each.” (Nobo 1986. 14)

⁸ A kontraszt Whitehead egyik metafizikai kategóriaként működő fogalma, amely a Nobo által jelzett összetartozás tényére világít rá. A valóságot alkotó, különböző elemek kontrasztként egyesülnek egymással.

⁹ „A felfedezés valódi módszere olyan, mint a repülés. A repülőgéphez hasonlóan a partikuláris megfigyelés talajáról indul, a képzelet segítségével végrehajtott általánosítás ritka levegőjében repül; végül újra földre száll, hogy a racionális interpretáció által élessé tett, újjáalkotott megfigyelésre tegyen szert. A képzelet segítségével végrehajtott racionalizálás e módszerének sikere azzal magyarázható, hogy amikor a megkülönböztetés módszere kudarcot vall, bizonyos változatlanul jelenlévő tényezők a képzelet-gazdag gondolkodás hatása alatt esetleg mégis megfigyelhetők. Az ilyen gondolkodás szolgáltatja a különbségeket, amelyek a közvetlen megfigyelésből hiányoznak.” (FV 2001. 19)

különböző elemekkel együtt, amelyek látszólag ugyanabba az irányba tartanak?”¹⁰ (Latour, 2014, 96).

Whitehead kérdése, legyen természetfilozófiai, vagy metafizikai a vizsgálati keret, egy irányba mutat: mit tapasztalunk? A válasz pedig úgyszintén megegyezik mindkét oldalon: folyamatokat. Egyaránt folyamatokat lát a természettudós, és a tudatot kutató fenomenológus, vagy a transzcendentális dedukcióval a megismerő elméműködés szabályrendszerét feltérképező Kant. A gondolkodó szubjektum bár fogalmakon, állításokon keresztül fejezi ki önmagát, maga mégsem absztrakt képződmény, léte konkrét, létesülési (becoming) folyamat, folytonos kölcsönhatásban a környezetével történve együtt. Interakcióban él és létezik a világgal, ezt a viszonyt pedig éppen az teszi lehetővé, hogy egy szüntelenül keletkező tapasztalat kíséri végig a vele történő eseményeket. E tapasztalatban bizonyos értelemben összenő (growing together) a világról alkotott tapasztalat a tapasztaló ön-tapasztalatával. Az, hogy a világot miképp tapasztaljuk, attól is függ, és ez meghatározó, hogy miként érezzük magunkat benne. A világot nagyrészt úgy éljük át, ahogyan magunkat érezzük benne, de önmagunkat nem érezhetnénk, ha nem volna a világ, ami megszólít. A hídépítők elfeledkeznek erről az alapvető, közös tapasztalatról, amikor utat építenek magunkból a világ felé. Latour a tudomány pozíciójával kapcsolja össze megkettőzött valóság-tapasztalatunkat, a tudomány adja hozzá a természetben tapasztalt valósághoz önmagát: az absztrakt gondolkodást, a szavak világát. Ez a hídépítők, vagyis a természet bifurkációját művelő tapasztalók szemében, elkerülhetetlenül egy választáshoz vezet a két valóság-tapasztalat között.

„A tudomány hozzáadja magát a világhoz. A hídépítők számára ez a hozzáadás lehetetlen anélkül, hogy ne kellene szembesülniük a következő választással: vagy el kell felejteniük az egyének hálózatait, a berendezések sokaságát, az alkalmak huzavonáit, amelyek lehetővé teszik a tudományt, vagy pedig meg kell tagadniuk igazságértékét, és illúzióvá, de legalábbis társadalmi konstrukcióvá, vagy – valamivel jobb esetben – hasznos konvencióvá kell változtatniuk. Nem csoda: a hídon az egyetlen megengedett mozgás a világ felé vagy a világtól való távolodás.”¹¹ (Latour, 2014, 105).

A természet bifurkációja kettéosztja a valóságot, és választás elé állítja a tapasztalót: vagy a tudomány absztrakt valóság-tapasztalata felé fordul, ennek azonban az az ára, hogy elvonatkoztat a természet valóság-tapasztalatától, és így könnyen elfeledkezhet róla; vagy a világ felé fordul, és érzéki tapasztalatára bízva magát, átéli, belélegzi a világ és önmaga között élő kölcsönhatást, ez viszont azzal a veszéllyel jár, hogy a tudomány és az episztemológia működése devalválódik. A hídépítők mozgásszabadsága beszűkül két, egymást kizáró irányba: vagy a világ, vagy önmaguk felé fordulnak, a kettő egyszerre nem lehetséges. Valójában az itt kirajzolódó probléma át is vezet minket Whitehead másik diagnózisához, melyet először a *Tudomány és a*

¹⁰ „What I invite you to participate in is a little bout of kayaking, or rafting— and also, I am afraid, a bit of drifting. My question is: what will happen if, instead of trying to bridge the distance between words and worlds, we were trying to move sideways along with the various elements that appear to go in the same direction?” (Latour 2014, 96)

¹¹ „Science is *adding itself* to the world. For the bridge-builders this addition is impossible without having to be faced with the following choice: either you have to forget the networks of individuals, the welter of equipment, the pullulations of occasions that make science possible, or else you have to deny its truth value and turn it into an illusion, or at least a social construction, or, slightly better, an useful convention. No wonder: the only movement allowed on the bridge is toward the world or away from it.” (Latour 2014, 105)

Modern Világban fogalmaz meg, és a rossz helyre tett konkrétság fallációjának nevez: „Van egy tévedés; de ez csupán az a véletlen hiba, hogy összetévesztjük az elvontat a konkrétummal. Ez egy példa arra, amit én a 'Rossz Helyre Tett Konkrétság Fallációjának' fogok nevezni. Ez a tévedés a filozófiában egy nagy zavar okozója. Nem szükségszerű, hogy az intellektus beleessen ebbe a csapdába, bár erre nagyon általános a tendencia.”¹² (TMV, 1925, 72). A természet bifurkációjában a valódi zavart nem a valóság-értelmezés során előálló dichotómia jelenti, hanem a dichotómiában szereplő két világ, valóság-tapasztalat összekeverése. Nem az absztrakt gondolkozással van baja Whiteheadnek, ami rárétegződve konkrét valóság-tapasztalatunkra, megkettőzi azt, hanem azzal a *funkcióval*, amelyet működése során betölt. Másképp fogalmazva: az absztrakt gondolkodás diszfunkcionális működése teremti meg ezeket a hibákat vagy csapdákat. E tévedések nem szükségszerűen tartoznak hozzá az emberi megismerőképesség természetéhez, amint Whitehead az idézetben megjegyzi, így elkerülésük nem igényel episztemológiai számvetést, pusztán egy technikai reformot. Egy új módszer kidolgozását, mellyel elkerülhetjük megfejtett tévedéseinket. A módszer így összefonódik egy gondolkodásmóddal is, amit a *Folyamat és valóságban* a szerveződés filozófiájának hív Whitehead. A pragmatistákhoz hasonlóan Whiteheadnél is, egy módszerrel kibontakozó gondolkodásmód megvalósulásáról beszélhetünk, ám az ő esetében teljesebb igény fejeződik ki a szisztematikus gondolkodás irányába, mint James-nél vagy Dewey-nál.

A természet bifurkációja és a rossz helyre tett konkrétság csapdája nem egy monista, metafizikai rendszer kidolgozásához vezet, és nem is egy szélsőségesen tapasztalat-orientált gondolkodásmódba, mint ami, mondjuk James esetében, a radikális empiricizmusban kifejeződik. A szerveződés filozófiája egyszerre fordul a tapasztalat, illetve az azt rendszerező és értelmező ész felé, ezáltal egy olyan mozgást végez, amelyet a hídépítők nem ismernek, vagy legalábbis képtelenek megtenni. A szerveződés filozófiájának valóság-értelmezése bár válasz a kettéosztott természet problémájára, de ez a válasz nem egy monista, metafizikai rendszerben teljesül be. A természet bifurkációja felhívja a figyelmünket valamire, aminek az általános tapasztalat ellentmond. Úgy értelmezzük a világot, mintha volna a molekulák és neuronok világa: egy nem emberi valóság, amely nem beszél a nyelvünket, és az értelem minden törekvésére közömbös hallgatással felel; illetve az emberi, perceptuális tapasztalat során adódó tulajdonságok és absztrakt fogalmak világa, egy ember által belakott valóság. A színek, hangok, illatok, a locke-i másodlagos tulajdonságok tartoznak ide, illetve a társadalmi életet meghatározó olyan absztrakciók mint az érték, tudás, szépség, vágy, szabadság, hatalom. Valójában azonban világos, hogy ez a két világ összetartozik. A zöld fűszál és az őt alkotó főmolekulák interakciója egyazon tárgyhoz tartoznak, ez a tárgy pedig egy esemény: a fűszál megszakíthatatlan múltása. A világ megkettőződésének az az oka, hogy mentális természetünk által hozzáadódunk a valóság vizsgált eseményeihez, így a vizsgálattal fellépünk a valóságot alkotó események *színpadára*, magunk is szereplővé válva. A természetben feltételezett kettőség tehát a vizsgálat szituációjához tartozik csupán, nem pedig a valóság természetéhez. Whitehead nézőpontjából ugyanis fizikai és mentális világ között nincs ontológiai különbség, Steven Shavirov idézem: „Whitehead számára nincs ontológiai különbség aközött, amit általában fizikai tárgyaknak, és

¹² „There is an error; but it is merely the accidental error of mistaking the abstract for the concrete. It is an example of what I will call the 'Fallacy of Misplaced Concreteness.' This fallacy is the occasion of great confusion in philosophy. It is not necessary for the intellect to fall into the trap, though in this example there has been a very general tendency to do so.” (TMV 1925. 72)

aközött, amit általában mentális vagy szubjektív aktusoknak nevezünk.”¹³ (Shaviro, 2009, 20). Hozzáadódásunk aktusa tehát nem ontológiai esemény, maga is absztrakció. Pusztán a fennállásáról bizonyosodhatunk meg, arról, hogy ez az aktus bekövetkezett. A világban tapasztalt kettősség absztrakció, Whitehead hosszas filozófiatörténeti elemzése során arra a következtetésre jutott, hogy ezt az absztrakciót nem megfelelő módon értelmezték a filozófusok. A valóság fizikai-mentális, objektív-szubjektív, szubsztancia-tulajdonság, partikuláris-univerzális, objektum-szubjektum, világ-megismerő pólusokra osztása ezt az egyébként absztrakt természetű kettősséget ontológiai különbségként kezeli, és így elköveti a rossz helyre tett konkrétság hibáját, vagyis a konkrét valóság összekeverését a valóságról alkotott értelmezéssel, vagy még pontosabban, a konkrét valóság (metafizikájának) emberi nyelvre történő redukcióját. Elizabeth M. Kraus a *Tapasztalás Metafizikája* címet adta Whitehead-tanulmányának, előfeltételezve, hogy Whitehead számára a konkrét valóság a tapasztalás által, a tapasztalat adatában adódik. A rossz helyre tett konkrétság falláciájával kapcsolatban hangsúlyozza: „A filozófia túl gyakran téveszti össze az elvont eszmék elemzését a valóság értelmezésével, és a metafizikát akaratlanul logikára és/vagy nyelvészetre redukálja.”¹⁴ Az, ami a tapasztalat adatában adott a tapasztaló számára, nem azonos azzal a nyelvvel, ami az adatot leírja. Nyelv nélkül nem pusztán gondolkodni, de tapasztalni se tudnánk, mégis az, ami a tapasztalatban adott, magában rejti azt az ismeretlent, melyből új fogalmak, új kifejezési módok és – formák születnek, gazdagítva egyaránt nyelvünket, fogalomhasználati működésünket, nyelvhasználati szokásainkat és tapasztalási módjaink.

Nem redukálhatjuk a tapasztalatban adott valóságot pusztán a nyelvre, és nem negligálhatjuk a logikának és a grammatikának megkerülhetetlen szerepét akkor, amikor ki akarjuk fejezni tapasztalatunkat. Nem jelent megoldást az anti-intellektualizmus, vagyis az a filozófiai magatartás, amikor az absztrakt és racionális gondolkodásnak, az észnek, a konzisztens, logikus és koherens, szisztematikus fogalomhasználatnak és ítéletalkotásnak azon képességével fordulunk szembe, amely a felvilágosodás óta a filozófia trónján foglal helyet. Whitehead, a pragmatisták kísérletező természetéhez hűen, az új kifejezési módokat keresi, mellyel korának rohamos léptékű tudományos fejlődésével lépést tartva, egy adekvát közlési formát tesz lehetővé az aktuálisan felfogható valóságról. Egyúttal hisz az ész hatalmában, abban, hogy ennek a közlési formának logikusnak, konzisztensnek, koherensnek és szisztematikusnak kell lennie. Ezenfelül pedig nem pusztán az absztrakt gondolkodás hatalmában, rendszerteremtő és adekvát valóság-értelmező erejében hisz, de abban is, hogy a filozófiatörténetet behálózó fogalmak szövedéke egy organikus és progresszív folyamat-együttest alkot. Az absztrakt gondolkodás tehát, a szerveződés filozófiájának értelmezése szerint, halad egy önmagán túlmutató cél felé. Működésével önmagát alakítja, és működésének tendenciái éppen ebből a mozzanatból kiindulva értelmeződnek. Whitehead egyszerre fordul a pragmatisták tapasztalata, és a természetben lüktető élet felé, Nietzsche és Bergson nyomdokaiban, és ezt nem egy szintetikus művelettel végzi el, ahogyan a 'hidépítő' tennék. Nem fűzi egybe a konkrét valóságot az absztrakttal, így elkerülve azt a veszélyt, hogy összekapcsolásuk a kettő összekeverésében végződik. Emellett egyenlő hangsúlyt

¹³ „For Whitehead, there is no ontological difference between what we generally call physical objects and what we generally call mental or subjective acts.” (Shaviro 2009, 20)

¹⁴ „Too often, philosophy mistakes an analysis of abstract ideas for an interpretation of reality and unwittingly reduces metaphysics to logic and/or linguistics.” (Kraus 25)

fejtet mindkét pólusra, aminek gesztusteremtő értéke van, ezzel ugyanis egy filozófiai attitűdöt kíván meghonosítani a filozófiában. Ezért jegyzi meg a *Folyamat és valóság*hoz írt előszóban: „Sokkal tartozom továbbá Bergsonnak, William Jamesnek, illetve John Dewey-nek. Gondjaim egyike éppen az volt, hogy gondolkodási típusukat megszabadítsam az anti-intellektualizmus vádjától, mellyel helyesen vagy helytelenül illették.” (Whitehead, 2001, 11).

Whitehead módszere az interpretáció. Debaise alapelvéből¹⁵ kiindulva, az értelmezés egy spekulatív gondolat, amely a hatások művészeteként válik az értelmezőt alakító és legfőképpen alkotó műveletté. A kérdés ezek után következőképpen artikulálható: hogyan sajátítsuk el az értelmezés whiteheadi módszerét, vagyis miként használjuk a metafizika nyelvét, fogalmi eszköztárát, hogy ne essünk a rossz helyre tett konkrétság csapdájába? Whitehead metafizikai reflexiói közül egy kulcsfontosságú részletet idézek:

„A filozófia magyarázó célját gyakran félreértik. Az a feladata, hogy megmagyarázza az absztraktabb dolgok felmerülését a konkrétabb dolgokból. Teljes tévedés azt kérdezni, hogy egy konkrét partikuláris tény miként épülhet fel univerzálisokból. A válasz: sehogya. Az igazi filozófiai kérdés a következő: hogyan mutathat fel egy konkrét tény olyan entitásokat, melyek tőle elvonatkoztatottak, s melyekben a saját természete révén mégis részesül?” (FV, 2001, 35).

Mit is jelent ez az interpretáció módszerére vonatkoztatva? Az interpretáció célja nem a tapasztalatban adott adat magyarázata, hanem azoknak a fogalmaknak, melyeket a tapasztalat kifejezése során alkalmazunk. Akkor követjük el a rossz helyre tett konkrétság falláciáját, amikor az értelmezés folyamatában fogalmainkat „konkrét partikuláris tényekre” vonatkoztatjuk magyarázó céllal. Ezáltal ugyanis a nyelven keresztül megragadott világot állítjuk a tapasztalatban adott konkrét valóság helyébe ahelyett, hogy kifejeznénk a rendelkezésre álló fogalmainkkal az átélt tapasztalatot, vagy – amennyiben még nem áll rendelkezésünkre a megfelelő kifejezési forma – engednénk, hogy a kifejezés alkotó műveletéből egy új, adekvát fogalom világra jöhessen. Emiatt az absztrakt gondolkodás önmagát alakító, progresszív folyamata megreked, mivel képtelenné válik az újat-mondásra. A gondolkodó nem pusztán a konkrét partikuláris tényekből álló valóságról feledkezik el e csapdában, de saját maga konkrét létezéséről is, a fennálló gondolatokkal azonosítva önmagát. Azt feltételezve, hogy konkrét léte egy fennálló állapot, amelyet predikatíve állíthat önmagáról. A gondolkodó konkrét léte, Whitehead feltételezése szerint, ellenben létesülés, a gondolatokat összekötő, szabályozó (feltételeket-adó) és vezérlő (cél-t-adó) tendencia. Az interpretáció során a gondolatok olyan közlekedési eszközök, melyekre a gondolkodó azért száll fel, hogy bejárhassa önmagát, elméjében – vagy tudatában – felfedezve a gondolkodásmódok sokszínű birodalmát. A gondolkodó nem azonos az aktuális gondolkodásmóddal vagy világnézettel, amelyen keresztül éppen meghatározza önmagát és a világot, az interpretáció egyik célja, értelmezésem szerint, éppen ennek az igazságnak a felmutatása. A gondolkodó nem a gondolataiban érhető tetten, hanem a gondolatok közötti átmenetben.

¹⁵ Az alapelvet két, egymással összefüggő állításban ragadtam meg:

(1.) „A módszer a *hatások művészeteként* kerül bemutatásra.” (Debaise 2017. 9)

(2.) „A spekulatív gondolat egy módszer, az értelmezés egy módszere.” (Debaise 2017. 18)

Az ember létezése eleve feltételez egy értelmezői viszonyt, önmaga és a világ felé. Életünk egy narratív folyamat, a nyelvben élünk, tapasztalatainkkal és élményeinkkel a világot csak annyiban lakjuk be, amennyiben a nyelvet, hiszen mindazt, amit fontosnak tartunk, többé-kevésbé kielégítően, de kifejezzük. A rossz helyre tett konkrétság falláciája nem az absztrakt gondolkodás kritikája, éppen ellenkezőleg, a diagnózissal Whitehead az absztrakciók felé fordul, hangsúlyozva jelentőségteljes szerepüket abban a feladatban, hogy az ember megfelelően tudja betölteni szerepét a világot alkotó folyamatokban. Ahogy Gaskill és Nocek fogalmaz a *Whitehead Csábítása (Lure with Whitehead)* című tanulmánykötethez írt előszóban: „a filozófia feladata nem az absztrakciók megtámadása, hanem az, hogy kezelje, sőt gondolzza őket, megakadályozva, hogy bármelyiket is tévesen konkrétabbnak vagy kimerítőbbnek tartsák, mint amilyen...”¹⁶ (Gaskill & Nocek, 2014, 9-10). A spekulatív gondolat akkor válik értelmezéssé, amikor általa betekintést nyerhetünk a gondolkodás folyamatába, vagyis értelmével behív önmagába. Ekkor nem pusztán a gondolatot ismerjük meg, hanem azt a folyamatot is, ahogyan többed magával – a vele összefüggő többi gondolattal – önmaga állításáig megérkezik. A gondolkodót alkotó gondolkodás-folyamatot ismerhetjük így meg, a gondolatok – és velük együtt a gondolkodó – teremtéstörténetét. Későbbiekben látni fogjuk, Whitehead az értelmezést az imaginatív racionalizálás módszereként határozza meg. Beszédes a név, ugyanis benne kifejezésre jut a szerveződés filozófiájának azon sajátossága, különösen a pragmatisták és az életfilozófiák kontextusában, hogy Whitehead a fallácia elkerüléséhez a racionalizmus követelményrendszerének (logika, konzisztencia, koherencia, szisztematikusság, szükségszerűség) eleget tevő absztrakt gondolkodásmódot adekvát közlési formának tekinti, így nem kanyarodik el egy kevésbé racionális, inkább intuitív vagy poétikus stílus irányába: „És ahogy az imaginatív racionalizálás módszere sugallja, e hiba elkerülésének módja nem az, hogy kivonjuk a gondolatot, és így intuitívabb utakon jutunk el a konkrétumhoz, hanem inkább olyan absztrakciókat adunk hozzá, amelyek képesek számot adni arról az absztraháló folyamatról, amellyel a gondolat eljut az állításaihoz.”¹⁷ (Gaskill & Nocek, 2014, 9-10.).

A rossz helyre tett konkrétság falláciája az absztrakt gondolkodás whiteheadi értelmezéséhez vezetett el. Eszerint a metafizika eszköztárát alkotó fogalmak, ítéletek, alapelvek egy önmagát alakító folyamat részei, mely egyúttal a fejlődés irányába tart, vagyis az irány meghatározott, éppen önmaga aktuális pozíciója által, így pedig az absztrakt gondolkodás tendenciája az önmeghaladás. Az önmeghaladás mint értelmezői tett a gondolkodó ön-azonossággá rögzült pozícióját írja újra. Ebből következik az is, hogy az interpretáció módszere, a szerveződés filozófiájának szemszögéből, az értelmező önmeghaladásának technikai feltételeit teszi lehetővé. Értelmezésem során ezt szem előtt tartva járok el. Bár még nem neveztük nevén a harmadik falláciát, felvezetése, az előbbi, absztrakt gondolkodás természetét érintő gondolatokkal, valójában megtörtént. A hibát a tökéletes szótár falláciájának nevezi Whitehead, késői, 1938-as főművében, a *Gondolkodásmódokban*. Azonbelül is *A filozófia célja (Aim of Philosophy)* címet viselő epilógusban. Tulajdonképpen

¹⁶ „philosophy’s task is not to attack abstractions but to manage them, even care for them, by preventing any one of them from being mistaken as more concrete or exhaustive than it is...” (Gaskill, Nocek 2014. 9-10)

¹⁷ „And as the method of imaginative rationalization suggests, the way to avoid this error is not to subtract thought, thereby arriving at the concrete via more intuitive routes, but rather to add abstractions that can account for the abstracting process by which thought arrives at its claims.” (Gaskill, Nocek 2014. 9-10)

tekinthetjük a következő idézetet, egyfajta összegző erejű számvetésnek Whitehead metafizikai reflexióit illetően.

„A Tökéletes Szótár Falláciája két iskolára osztja a filozófusokat, nevezetesen a 'kritikai iskolára', amely elutasítja a spekulatív filozófiát, és a 'spekulatív iskolára', amely magába foglalja azt. A kritikai iskola a szótár keretein belüli verbális elemzésre szorítkozik. A spekulatív iskola a közvetlen belátásra apellál, és igyekszik annak jelentését további, az ilyen konkrét belátást elősegítő helyzetekre való hivatkozással jelezni. Ezután kibővíti a szótárt. Az iskolák közötti eltérés a biztonság és a kaland közötti vita. A kritikai iskola erőssége abban rejlik, hogy az evolúciós tan soha nem került be radikális értelemben az ókori tudományosságba. Így keletkezik az emberi elme egy rögzített specifikációjának előfeltétele; és ennek a specifikációnak a tervezete a szótár.”¹⁸ (GM, 1938, 236).

Latour jelenetére visszautalva, a kritikai iskola képviselői a hídépítők, akik két egymást kizáró irányt ismernek, vagy a világ és a tapasztalat pluralitása, heterogenitása, partikularitása felé fordulnak, vagy egy fordulattal megkerülve az előbbit mint olyat, ami nem vezet valódi ismerethez, az önmegismerést választják, elmerülve az absztrakt gondolkodás mélységeibe. A hídépítők mozgáslehetősége egy választásra korlátozódik a két irány között. A spekulatív iskola képviselői pedig azok a 'csónakba szálló' kalandvágók, akikben a filozófia egy olyan szellemi utazásként realizálódik, ami bizonyos értelemben kockázattal jár, hiszen a biztonságot jelentő gondolkodási szokások, rögzült nézetek működéssel szemben fejt ki aktivitást. Whitehead racionalizmusának ez az aktivitás a kulcsa. A spekulatív filozófia így a filozófia eszköztárát jelentő szótár kitérésének eseményhorizontján kerül meghatározásra. A kritikai iskola a szótárt változtatás nélkül veszi át, majd elemzi, kevésbé a szótárra, sokkal inkább az elemzés módjára fekteti a hangsúlyt, feltételezve, hogy a szótár adott, a filozófiának mással van feladata. E feltételezéssel szemben pozicionálódik a spekulatív iskola: a filozófia feladata nem a szótár elemzése, hiszen ezáltal az interpretáció a szótárban fennálló feltételekhez kötött, az interpretáció célja ellenben, amint láttuk, éppen e feltételek újraírásában határozódik meg. Amikor új fogalmakat vezetünk be a szótárba, a szótár feltételrendszere átalakul. Az interpretáció a közvetlen belátást veszi alapul, a szótárban rendelkezésre álló eszköztár pedig e belátás kifejezését szolgálja. A kritikai iskola azt a kérdést teszi fel: hogyan elemezhető a szótár? A spekulatív iskola pedig azt: kifejezhető-e egy konzisztens szótárban mindaz, ami a közvetlen belátás során és a tapasztalatban adott a számunkra? Újrafogalmazva a kérdést: hogyan végezzünk el egy olyan interpretációt, mellyel a tapasztalat sokszínűségét anélkül sikerül összefognunk, hogy a szótár szét ne essen inkonzisztens részekre?

A tökéletes szótár fallációját azért követik el a kritikai iskola képviselői, Whitehead érve szerint, mert az antik filozófiában az evolúció doktrínája számottevő jelentőségre nem tett szert. Így az emberi elmét, az absztrakt gondolkodást, és az értelmezés eszköztárát jelentő, filozófiai nyelvet egy olyan, kiegészítést nem igénylő szótárként

¹⁸ „The Fallacy of the Perfect Dictionary divides philosophers into two schools, namely, the 'Critical School' which repudiates speculative philosophy, and the 'Speculative School' which includes it. The critical school confines itself to verbal analysis within the limits of the dictionary. The speculative school appeals to direct insight, and endeavours to indicate its meanings by further appeal to situations which promote such specific insights. It then enlarges the dictionary. The divergence between the schools is the quarrel between safety and adventure. The strength of the critical school lies in the fact that the doctrine of evolution never entered, in any radical sense, into ancient scholarship. Thus there arises the presupposition of a fixed specification of the human mind; and the blue print of this specification is the dictionary.” (GM 1938. 236)

veszi alapul a modern filozófia is, ami által rendelkezésére áll minden gondolat, közlési és kifejezési forma, amelyre szerteágazó megismerése során szüksége lehet. Amikor akadályba ütközik, vagy az elemzés módját teszi felelőssé, vagy a szótár korlátozottságát, ahol Whitehead gondolkodási hibákra, ott falakra mutatva rá, Wittgensteinnel szólva: „Amit egyáltalán meg lehet mondani, azt meg kell mondani világosan; amiről pedig nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.” (Wittgenstein, 1963, 111) Victor Lowe *Whitehead Megértésese (Understanding Whitehead)* című, klasszikusnak számító értelmezésében a következőképpen írja körül e tévedést:

"Whiteheadet elsősorban azért nehéz megérteni, mert evidenciaként azt feltételezzük, hogy már tudatosan birtokunkban van az összes alapvető gondolat, amely az emberi tapasztalatra alkalmazható, és a megfelelő szavak, amelyekkel kifejezhetjük őket. Ezt nevezte ő a Tökéletes Szótár Falláciájának. A nyelvhasználat rögzíti régi gondolkodási sémáinkat, így a nyelvnek újszerű fordulatot kell adnunk, ha egy új gondolatot pontosan ki akarunk fejezni. Egy valóban új filozófiát a legnehezebb a világon olvasni. Whitehaddal szemben e tekintetben számtalan panasz hangzott el. A huszadik századi gondolkodók közül az egyik legtöbbet idézett és legkevésbé elfogadott emberré vált."¹⁹ (Lowe, 1962, 16).

Az absztrakt gondolkodás funkciója az ember tapasztalási folyamatában az, hogy a megismerőt visszavezesse ahhoz a konkrét valóság-tapasztalathoz, melyből elvonatkoztatás útján keletkezik. A gondolkodó egyszerre egy absztrakt képződmény, amennyiben a gondolatai alkotják, és a gondolataitól elvonatkoztatva nem létezik. Egyszerre ugyanakkor egy konkrét tapasztalat is, ami a szerveződés filozófiájának metafizikai meggyőződése szerint, a valóság közvetlen belátását tartalmazza. Hogyan fejezhető ki ez a belátás anélkül, hogy a gondolatok a gondolkodás folyamata során ne lépjenek a helyébe? Whitehead esetében gondolkodásmód, nyelvhasználat és a valóság megismerése kölcsönösen feltételezik egymást. Ahhoz, hogy a valóságról adekvát képet kapjunk, szükségünk van egy speciális, hétköznapitól eltérő nyelvhasználatra, kifejezési formára és kifejezési módra: az interpretáció módszerére; és egy gondolkodásmódra, melyben a racionalizmus és a pragmatizmus hagyománya különleges keveréket alkot. A metafizikát és általánosan a filozófiát meghatározó eszméknek nem pusztán igaznak kell lenniük, hanem aktívnak is, ez pedig csak akkor lehetséges, ha az eszméket használó metafizikus társadalomformáló hatást fejt ki gondolataival. Ezért, Whitehead számára, a legmeghatározóbb érték a gondolatok megfogalmazása során az újdonság (novelty): „A filozófia célja a társadalmi rendszert megvilágító alapvető eszmék aktív újszerűségének fenntartása.”²⁰ (GM, 1938, 237). Az újdonságot kutatja gondolataival, szokatlan nyelvezetével. Célja, megítélésem szerint, az, hogy kiváltsa a rácsodálkozást az értelmezőből. A rácsodálkozás pedig, úgy

¹⁹ „The main reason why it is hard to understand Whitehead is that we naturally suppose we already have in our conscious possession all the fundamental ideas which are applicable to human experience, and the right words to express them. That is what he called The Fallacy of the Percept Dictionary. The usages of language enshrine our old patterns of thought, so that language has to be given a novel twist if a new idea is to be accurately expressed. A genuinely new philosophy is the hardest thing in the world to read. Complaints against Whitehead on this score have been legion. He has become one of the most quoted and least accepted of twentieth-century thinkers.” (Lowe 1962. 16)

²⁰ „The use of philosophy is to maintain an active novelty of fundamental ideas illuminating the social system.” (GM 1938. 237)

gondolom, előfeltétele a metafizikai vizsgálatnak, vagyis a valósággal való találkozás csábító eseményének.

Azon idézetek, melyeket lábjegyzetben eredeti nyelven is feltűntettem, saját fordítások.

Rövidítések:

FV: Folyamat és valóság: Process and Reality

GM: Gondolkodásmódok: Modes of Thought

TF: A természet fogalma: Concept of Nature

TMV: Tudomány és Modern Világ: Science and the Modern World

Irodalom

- Debaise, D. (2017). *Speculative Empiricism: Revisiting Whitehead*. Edinburgh: Edinburgh University Press. Fordította: Tomas Weber.
- Gaskill, N., & Nocek, A. J. (2014). An Adventure of Thought. In N. Gaskill & A. J. Nocek (Ed.), *The Lure of Whitehead* (1-43). Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Karsai, G. (2005). Intencionalitás, prehenzió, konstitúció. In Ella Csikós & Gábor Karsai (Ed.), *Folyamat és kaland: Tanulmányok Whitehead filozófiájáról* (161-186). Veszprém: Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány.
- Kraus, E. M. (1998). *The Metaphysics of Experience: A Companion to Whitehead's Process and Reality*. New York: Fordham University Press.
- Latour, B. (2014). What Is The Style of Matters of Concern? In N. Gaskill & A. J. Nocek (Ed.), *The Lure of Whitehead* (92-127). Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Lowe, V. (1962). *Understanding Whitehead*. Baltimore: The Johns Hopkins Press.
- Nobo, J. L. (1986). *Whitehead's Metaphysics of Extension and Solidarity*. N.Y.: State University of New York Press.
- Shaviro, S. (2009). *Without Criteria: Kant, Whitehead, Deleuze, and Aesthetics*. Cambridge, London: The MIT Press.
- Stengers, I. (2014). A Constructivist Reading of Process and Reality. In N. Gaskill & A. J. Nocek (Ed.), *The Lure of Whitehead* (43-65). Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Whitehead, A. N. (2007). *A természet fogalma*. Budapest: Typotex Kiadó. Fordította: Szabados Levente.
- Whitehead, A. N. (2001). *Folyamat és valóság: Értekezés a Kozmológiáról – Gifford Előadások az Edinburgh-i Egyetemen, 1927-28*. Budapest: Typotex Kiadó. Fordította: Főríz László és Karsai Gábor.
- Whitehead, A. N. (1938). *Modes of Thought*. New York: The MacMillan Company.
- Whitehead, A. N. (1925). *Science and the Modern World*. New York: The MacMillan Company.
- Wittgenstein, L. (1963). *Logikai-filozófiai Értekezés*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Fordította: Márkus György.

MŰHELY

Válogatás a 36. Országos Tudományos Diákköri Konferencia Tanulás- és Tanításmódszertani – Tudástechnológiai Szekciójának győztes pályamunkáiból

Murár Nóra

AZ INFOKOMMUNIKÁCIÓS TECHNOLÓGIAI ESZKÖZÖK GYERMEKI BESZÉDFEJLŐDÉSRE GYAKOROLT HATÁSAI

Az információs társadalom rohamos fejlődése a világ legtöbb pontján a 21. század elejének a jellemzője. Ez a fajta fejlődés nem csak a gazdasági fejlődés motorjának tekinthető, hanem a társadalmi változások egyik mozgatórugójának is. (Központi Statisztikai Hivatal, 2012) Prensky (2001) nyomán ezt a robbanásszerű növekedést és fejlődést a digitális technológiában nevezhetjük „szingularitásnak” is, hiszen megjelenésük olyannyira megváltoztatta az életünket és a világot, hogy az már visszafordíthatatlan. A digitális fejlődés azt is eredményezi, hogy egyre több emberhez jutnak el az úgynevezett infokommunikációs technológiai (továbbiakban IKT) eszközök. (Ezalatt értjük az okostelefonokat, tableteket stb.) A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (é.n.) adatai alapján is látható, hogy a mobiltelefon előfizetések száma 1990-től 2019-ig több, mint a háromszorosára nőttek. A számítógép használók aránya Magyarországon pedig, 2005-ben 43% volt és 2017-re már 75%-ra emelkedett.

A használat megnövekedése és a gyors elterjedés által a gyerekek is egyre hamarabb kapcsolatba kerülnek az eszközökkel és egyre több időt töltenek a használatukkal. Az USA-ban a 23 hónaposnál fiatalabb gyerekek átlagosan 42 percet, a kettő és négy év közöttiek átlagosan 2 óra 39 percet töltenek képernyő, nagyrészt TV előtt (Barr és mtsai, 2018 idézi: Csapóné 2019). Magyarországon Dávid és munkatársai (2020) 192 olyan szülőt kérdeztek meg, akiknek három év alatti a gyermekük, arról, hogy milyen a gyermekük IKT-használata. Az ő adataik alapján a gyerekek 36,46%-a már kétéves kora előtt használja a televíziót, 27,60%-a az okostelefont és 19,27%-a pedig a tabletet. Egy másik kutatás eredményei pedig azt mutatták, hogy míg a 2012-es adatok szerint a 3 évnél fiatalabbak alig pár százaléka használt okostelefont és/vagy tabletet, 2016-ban a 3-4 éves gyerekek már 54%-a használt mobil és/vagy tablet eszközöket, a 4-5 évesek körében pedig ez a szám már 61% (Konok et al., 2020).

Azt gondolom, hogy mivel ilyen gyorsan és ilyen nagy számban terjedtek el az eszközök, fontos az általuk okozott változásokról és hatásokról is beszélni. Jelen esetben főként a gyermekekre és a beszédfelődésre gyakorolt hatásaira koncentrálva.

A digitális eszközök hatása a gyermekekre

„Nem rossz, nem nagyon rossz, hanem végzetes”, jelenti ki Donauer Nándor (2021) neuropszichológus egy vele készült videóban. Ebben arról beszél, hogy az online platformok létrehozói tudatosan arra törekedtek, hogy az ember leggyengébb pontjára hassanak és ezáltal kialakuljon bennük a függőség. Donauer (2021) azonban hangsúlyozza, hogy nem az eszközhasználat tényével, hanem a mértékével van a

probléma. Az pedig a szülők felelőssége, hogy ezen a téren szabályokat vezessenek be. „20-20-20”, mondja Donauer (2021). Szerinte 20 perc után búcsút kell mondani az eszköznek, bármit is készít a gyerek. Ezt követően pedig fontos, hogy közösségbe menjen és ott minőségi időt töltsön el.

Az Amerikai Gyermekgyógyászati Akadémia (2016) több egészségügyi és fejlődési aggályt is felsorakoztat, amelyek az infokommunikációs eszközökkel kapcsolatosak.

Az első az elhízás: Az óvodáskorban történő intenzív médiahasználat összefüggésbe hozható a testtömeg index növekedésével.

A második veszélyeztetett tényező az alvás: Az eszközhasználat megnövekedett időtartama és a televízió, számítógép vagy mobilkészülék jelenléte a hálószobában a kora gyermekkorban összefüggésbe hozható a kevesebb alvással. Például az esti órákban is IKT eszköznek kitett csecsemőknél jelentősen rövidebb az éjszakai alvás időtartama, mint azoknál, akikre nem hatott az esti képernyőzés.

A harmadik tényező a gyermekkori fejlődés: A népelesen alapuló vizsgálatok továbbra is összefüggést mutatnak a koragyermekkorban történő túlzott tévézés és a kognitív, nyelvi és szociális/érzelmi késedelem között, ami valószínűleg a szülő-gyermek interakció csökkenésének következménye.

A negyedik, a szülői médiahasználat: A szülők háttérben történő televízióhasználat elvonja a szülő-gyermek interakciókról és a gyermeki játékról a figyelmet. Emellett mobileszközök erőteljes szülői használata kevesebb verbális és nonverbális interakcióval jár együtt, így több szülő-gyermek konfliktussal járhat.

Fontos azonban megjegyezni, hogy a hatások a különböző területek szerint eltérőek lehetnek.

A kognitív képességek terén Dávid és mtsai (2016) több kutatásra alapozva megállapították, hogy a gyakoribb számítógép-használat szinte minden feladatban gyorsuló reakcióidőkhöz vezethet. A mért képességterületeken tendenciaszinten statisztikailag is igazolható, hogy a ritka és az átlagos mértékű számítógép-használat egyes tanulói képességekkel pozitív összefüggést mutat, több képességvizsgálatnál konzekvensen az átlagos mértékű számítógép-használók értek el jobb eredményeket.

Vizsgálataik alapján azonban az önálló fogalmazásban, megjelenő verbális képesség területén, az IKT-eszközöket keveset használók szignifikánsan jobb eredményt értek el.

Greenfield (2009), idézi: Dávid és mtsai (2016) felhívja a figyelmet arra, hogy negatív hatások is megjelennek az IKT használat kapcsán. Szerinte a készen kapott ikonok, képek a szimbolikus gondolkodás fejlődését akadályozzák, illetve negatív hatást gyakorolhatnak a kritikai gondolkodásra és az absztrakt szókincsre. Tari 2011-es kutatása pedig arra tér ki, hogy az internetes keresőprogramok alkalmazása megváltoztathatja az emlékezeti teljesítményt, hiszen egy ilyen keresés során nem magát az információt, hanem az elérési utat jegyzi meg a felhasználó. Több külföldi szerző kutatásaira hivatkozva Dávid és munkatársai (2016) kiemelik azt is, hogy a gyakori eszközhasználat párhuzamba hozható az izmok és csontok problémáival, hiszen gyakran huzamosabb ideig egy statikus pozícióban maradnak az érintettek és ez okozhatja a nyak-váll és a hát alsó részén jelentkező fájdalmakat. Gyarmathy (2019) szintén a mozgás jelentőségét és annak hiányát említi.

„A 21. századra a technikai eszközök fejlődése, különösen az infokommunikációs technológia megjelenése, átalakította a mindennapokat. A mobilitás visszanyerése során a gyerekek a korábbiakhoz képest még kevesebb aktivitáshoz jutnak, mert a mobilitást lehetővé tévő eszközöket csak passzívan használják. Így az iskolaérettséghez szükséges mindennapi tapasztalatok elégtelenek.” (Gyarmathy et al., 2019, 116).

Mindemellett a viselkedés területén is veszélyforrást jelenthetnek az eszközök, hiszen „Az Internet számos serdülő számára oly mértékben addiktív lehet, hogy megnő a kockázata annak, hogy elveszítik a kontrollt viselkedésük felett.” (Eppright, Allwood, Stern e& Theiss, 1999; Kaltiala-Heino, Lintonen & Rimpela, 2004; Dávid et al., 2015, 169).

Az infokommunikációs technológiák hatása a kisgyermekre

A kutatásom fókuszában az öt és hat év körüli gyermekek állnak, így fontosnak tartom, hogy megvizsgáljam részletesebben az ő korosztályukra gyakorolt hatásait az IKT eszközöknek.

A kormány által 1536/2016. (X. 13.) kormányi határozattal elfogadott Magyarország Digitális Oktatási Stratégiája (2016) szerint erre a generációra (3-7 év) egyre nagyobb veszélyt tartogatnak a nem megfelelően ellenőrzött tartalmak. Emellett itt is kiemelik a szülői minta fontosságát és jelentőségét.

Gerebenné, Reményi és Rosta (2021) arról írnak könyvükben, hogy a mostani kisgyermeknél a szenzomotoros rendszer lassabb fejlődése és gyengébb működése is előfordul. Szerintük ezt okozhatja a kevesebb és/vagy korlátozott mozgás, illetve az információs technológia gyors fejlődése, ezáltal a képi ingerek túlsúlya.

Chassiakos és mtsai. (2016) pedig a következőkre hívja fel a figyelmet: Az eszközhasználat a korai korszakban, magas időtartamban és nem megfelelő minőségben jelentős független előrejelzői lehetnek a rossz végrehajtói működésnek (impulzuskontroll, önszabályozás), valamint „az elmélet elme” hiányosságainak (azaz mások gondolatainak és érzéseinek megértésének képessége). Ezen a téren az Eötvös Lóránd Tudomány Egyetem (ELTE) Etiológiai Tanszékén működő Alfa Generáció Labor is észlelt eltérést. Szerintük az ok az lehet, hogy a sok használat elveszi az időt például a szerepjátékoktól, amik fontosak a megfelelő társas készségek fejlődéséhez.

Annak érdekében, hogy megfelelő használatra buzdítsák a szülőket, az Amerikai Gyermekgyógyászati Akadémia (2016) ajánlásokat adott ki. Ez alapján a kettő és öt év közötti gyermekek médiahasználatára egy nap maximum egy óras képernyőidőt ír elő. Ez azért fontos, hogy a gyermeknek legyen elég ideje más fontos dolgokra is, amik az egészségük és a fejlődésük szempontjából. Emellett a médiahasználati szokás kialakításánál meg kell előzniük az esetleges elhízást, illetve felhívják a figyelmet arra, hogy olyan tartalmakat alkalmazzanak a szülők, amelyek oktatási és proszociális tartalmakat érintenek és hasznos a gyermekek számára.

A digitális eszközök és a beszédfejlődés összefüggései

Az áttekintett szakirodalmak alapján látható, hogy az eszközök egyértelműen hatást gyakorolnak a felnőttekre és a gyermekekre is egyaránt. Bár ez a hatás több területen

is észlelhető, most rátérnék a gyermekek verbalitása és a digitalizáció közötti kölcsönhatásra.

Több kutatás alapján ismeretes, hogy a mozgás és a beszéd között szoros kapcsolat van, illetve, hogy az IKT eszközök túlzott használata mozgásszegény életmódhoz vezethet. Viholainen (2002, idézi: Rácz, F. Földi & Barthel 2012), finn kutató is a beszéd- és a mozgásfejlődés kapcsolatát vizsgálta. Eredményei alapján, arra következtetett, hogy az elmaradt mozgásfejlődés akadályozza a gyermeket a felfedezésben és ezáltal a beszédfejlődés lelassulásához vezet.

Egy másik sarkallatos pont a beszédfejlődés szempontjából, a szülő-gyermek kapcsolat.

Azonban a szülők televíziós háttérhasználata elvonhatja a figyelmet a szülő-gyermek interakcióról és a gyermeki játékról. A mobil eszközök gyakori használata pedig kevesebb verbális és nonverbális interakcióval jár a szülők és gyermekek között (AAP Council on Communications and Media, 2016). Ezzel szoros kapcsolatban Chonchaiya és Pruksananonda (2008) a tévénézés és a késleltetett nyelvfejlődés összefüggéseit vizsgálta. 56 gyermek adatai alapján kijelentették, hogy a korán elkezdett, gyakori tévénézés és a nyelvi késés között összefüggés van. Hiszen azoknak a gyermekeknek, akik egy éves koruk előtt kezdtek el televíziót nézni és napi több, mint két órát töltöttek a tv előtt, azoknál hatszor nagyobb eséllyel fordult elő nyelvi késés.

Emellett Zóka (2016) egy Fehérné és mtsai (2018) által készített kutatást is említ, amiben arról beszél, hogy a háttértévénézés hatással van az anya és a gyermeke közötti kapcsolatra, hiszen csökkenhet az anya beszédkedve és beszédének színessége, ami a gyermek beszédbéli fejlődését is akadályozhatja.

Dávid és mtsai (2016) kutatásai mutattak rá, hogy az expresszív beszéd, az önálló fogalmazásban megjelenő verbális képesség területén az IKT-eszközöket keveset használók szignifikánsan jobb eredményt értek el.

Zemán (2020) pedig egy olyan vizsgálatot végzett, amelyben a fonológiai tudatosságot mérte a vizuális ingerek mennyisége szerint. Ebben a kutatásban arra jutott, hogy kapcsolat mutatkozik az eszközhasználat és a fonológiai tudatosság között. Eszerint az eszközök használatának növekvő mennyiségével, egyre csökken a gyerekek fonológiai tudatosság tesztben elért pontszámai.

A kutatás célja és hipotézisei

A kutatás célja, hogy megvizsgáljam, milyen összefüggések jelentkeznek az IKT eszközök használata és a beszéd- és nyelvi fejlettség között, melyek pontosan azok a területek, amiken érzékelhető a feltehetően magas eszközhasználat.

Több kutatás is kiemeli, hogy fontos a gyermekek verbalitása és a digitalizáció közötti kölcsönhatásról beszélni és minél részletesebben feltárni azt. Subrahmanyam és mtsai (2001) idézi: Dávid és mtsai (2016) szerint a vizuális intelligenciára, Tari (2011) szerint pedig az emlékezetre is hatást gyakorolnak az eszközök. Mindkét terület a Szól-e? egy-egy szubtesztjében megmutatkozhat. Zemán (2020) kutatása alapján a fonológiai tudatosság is változhat a különböző eszközök hatására, így erre a szubtesztre is különösképp hangsúlyt fektettem.

Az áttekintett szakirodalmak alapján a következőképpen alakultak a hipotéziseim:

1. Feltételezem, hogy a gyermekek jelentős százaléka már 2 éves kora előtt használja az IKT eszközöket.
2. Feltételezem, hogy a szülők többsége szórakoztatás céljából alkalmazza az IKT eszközöket.
3. Feltételezem, hogy a felsőfokú szakképzettséggel vagy ennél magasabb szintű végzettséggel rendelkező szülők jobban kontrollálják a gyermekeik IKT használatát.
4. Feltételezem azt is, hogy a televízióban/tableten/telefonon/számítógépen látottak megbeszélése a televíziózás és internetezés közben alacsony számban jelentkezik.
5. Feltételezem, hogy a verbális emlékezet terén gyengébben teljesítenek azok a gyermekek, akik több televíziót néznek. Így ez a SZÓL-E? Szóemlékezet, illetve mondatismétlés szubtesztjében is érezhető lesz.
6. Feltételezem, hogy azon gyermekek, akik az ajánlásoknál magasabb időtartamban (több, mint egy óra) használják a televíziót, mint erős vizuális ingert, a Hangtani tudatosság szubtesztben gyengébb eredményt érnek el.

A kutatás módszere és eszközei

A módszer tekintetében kvantitatív kutatási módszert alkalmaztam az elkészítés során, azonban a kérdőívben a szülőknek volt lehetőségük egyéni válaszokat is megadniuk. A két eszköz, amelynek segítségével a kutatást elvégeztem, egy a szülők számára készített IKT használati kérdőív és a Szól-e? szűrőeljárás.

Az IKT használati kérdőív a szülők számára készült, egy előző kutatás alapján, (Dorner et al., 2016), Faragó és mtsai. 2020-as kiegészítésével. Ők azonban a KOFA II. vizsgálatot alkalmazták még mellette, én ehelyett választottam a Szól-e? szűrőeljárás.

Az IKT használati kérdőív 44 db kérdésből állt. Tartalmát tekintve az első részben a szülők jelölték azt, hogy részt vesznek a kutatásban, majd megadtak egy kódot, melynek segítségével össze tudtam vetni a gyermekek vizsgálati eredményeivel. Ezt követően a 21. kérdésig demográfiai adatokról esett szó, például, hogy milyen jellegű településen élnek, illetve, hogy van-e a gyermeknek bármilyen betegsége, esetleg veszélyeztetett volt-e az anya a terhesség alatt. Ezután az IKT eszközök számára és használatára vonatkozó kérdések következtek. Ezen belül esett szó arról, hogy milyen mennyiségben található meg az egyes eszközök a háztartásokban, van-e a gyermeknek saját telefonja/tablete/számítógépe stb.

Ezután a használattal kapcsolatos kérdésekre tértem ki. Azaz arra a kérdésre kerestem a választ, hogy milyen minőségben használja a gyermek az eszközöket. Például, hogy passzívan (csak nézi, de nem használja) vagy aktívan (önállóan használja). Illetve fontos tényező az is, hogy mikor kezdte el a használatukat és milyen mennyiségben. Az utolsó részben pedig főként a szülői kontroll kérdéskörébe tartozó kérdések találhatóak meg (Faragó et al., 2020).

A másik kutatási módszer a Szól-e? szűrőeljárás volt. Az öt éves kori szűréshez is gyakran alkalmazzák a logopédusok a Kas Bence, Lórik József, M. Bogáth Réka, Sz. Vékony Andrea és Sz. Mályi Nóra (2012) által kidolgozott Szól-e? szűrőeljárás. A szűrést csak logopédusok végezhetik el és a felvétele körülbelül 20 percet igényel.

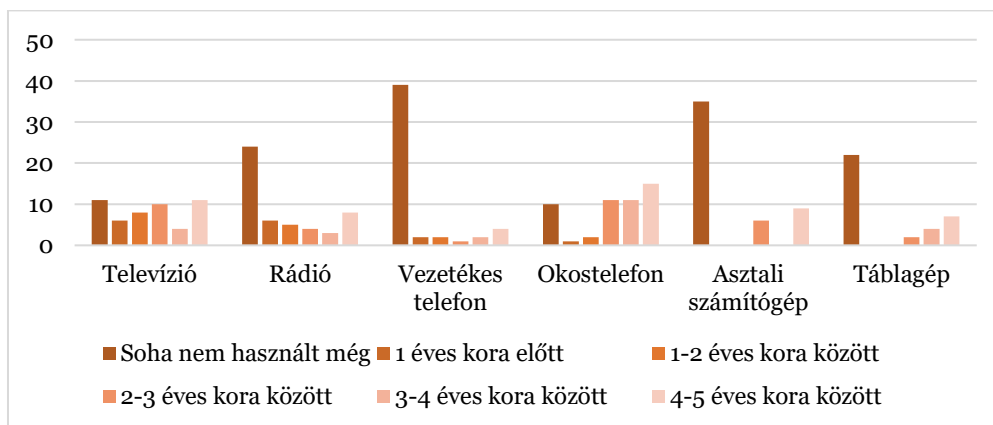
Érdekessége, hogy tíz terület vizsgálatára is alkalmas, úgymint artikuláció, szóemlékezet, álszavak hallási megkülönböztetése, formaegyeztetés, nyelvtani morféma megértése és produkciója, álszóismétlés, mondatismétlés, hangatni tudatosság, figuramásolás és gyors képmegnevezés. Ezen területek megismerése nagy segítséget nyújt a későbbi terápia megszervezésében, hiszen ismeretet ad a gyermekek kiejtéséről, nyelvi produkciójukról, megértéséről és az olvasásra-írásra előkészültségéről (Kas et al., 2012). A kutatáshoz azért választottam ezt a szűrőeljárást, mert így átfogóan látható a legtöbb terület, ami a beszéd- és nyelvi fejlettséggel kapcsolatos.

A vizsgálati minta

A vizsgálati minta megválasztásánál a gyermekek életkora volt a fő szempont, hiszen a Szól-e? vizsgálatot, mint már említettem, az öt és hat és fél év közötti gyermekeknek lehet alkalmazni és felvenni. Így ez alapján kerestem fel intézményeket és azon belül logopédusokat, óvónőket és szülőket, akiknek gyermekei ebbe az életkori tartományba tartoznak. Igyekeztem a lakóhely típusába is változatosságot vinni, így megyeszékhelyen, városban és faluban is kerestem szülőket. Összesen 50 fő vett részt a kutatásban (ebből három alkalommal az édesapa, 47 alkalommal az édesanya volt a kérdőív kitöltője). A gyermekek életkora átlagosan öt és fél év. A nemek arányát tekintve a kutatásban résztvevő gyermekek 56%-a fiú, 44%-a pedig lány. A szülők nagy része egyetemi vagy főiskolai diplomával rendelkezik. Életkorukat tekintve az édesanyák átlagéletkora 38 év, az édesapáké pedig 42 év. A gyerekek lakóhelyének típusa 46%-ban város, 38%-ban megyeszékhely és 16%-ban község, falu vagy annál kisebb település. Az édesanyák munkahelyi beosztását tekintve több, mint fele (60%) alkalmazott – beosztott pozícióban van, az édesapákat tekintve 56% szintén alkalmazott – beosztott pozícióban van.

A vizsgálati eredmények

A kérdőív első felében a fentebb látható demográfiai adatokkal kapcsolatos kérdésekre kaptam meg a választ. A következőkben az IKT eszközök korai használati szokásairól szóló eredményeket mutatom be.

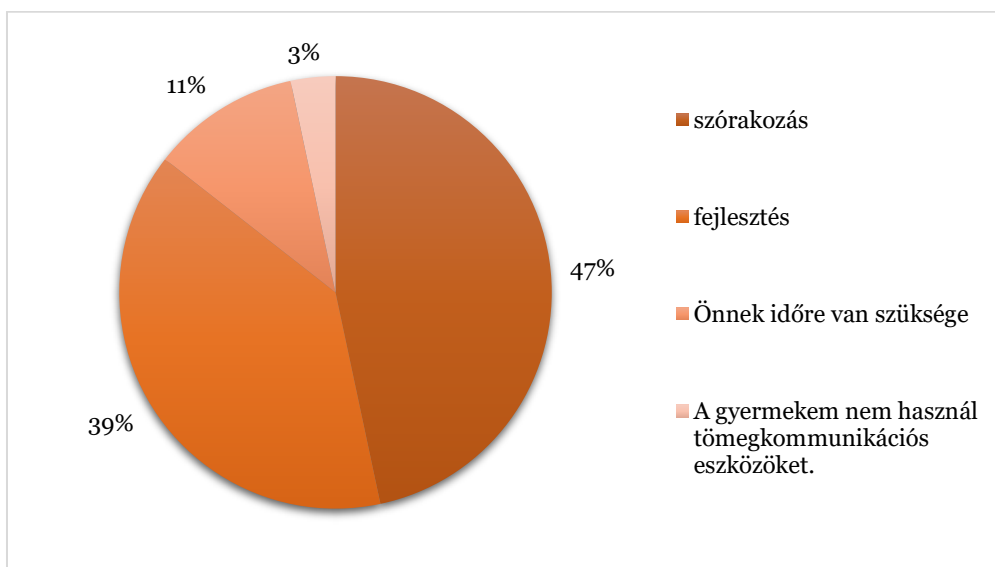

1. ábra: Hány évesen használta először önállóan a gyermeke az alábbi eszközöket? *Forrás: Saját adatgyűjtés, 2022*

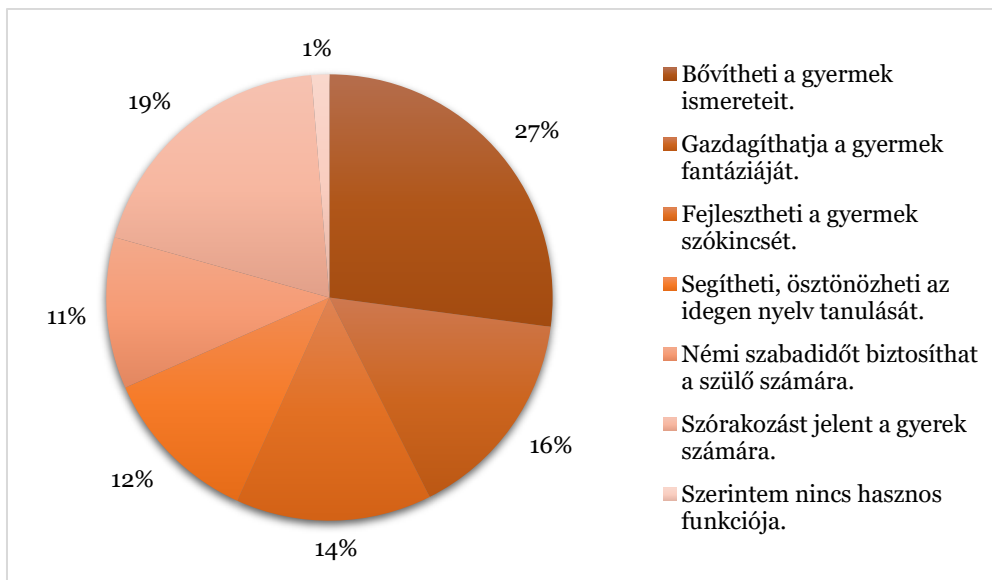
Az első grafikon alapján kirajzolódik, hogy az 50 gyermek közül mindössze 14 használta önállóan kétéves kora előtt a televíziót, 11 a rádiót, 4 a vezetékes/nem okostelefont, 3 a tabletet, 2 pedig az e-book olvasót. Ez azt jelenti, hogy a gyermekek kevesebb, mint a fele használta az eszközöket kétéves kora előtt. Azonban ezeket az eredményeket fontos, hogy óvatosan kezeljük, hiszen lehetséges, hogy a szülők csak az aktív használatot (önállóan kezeli, csatornát vált stb.) értik ezalatt, azonban a passzív használat (pl. csak nézi a televíziót) is ideértendő.

A grafikon jól mutatja azt is, hogy a mai gyermekek már egyre kevésbé találkoznak a rádióval, az asztali számítógéppel és legnagyobb arányban a vezetékes telefonnal. Illetve, hogy leginkább az okostelefonokat használják önállóan, már 4-5 éves kor környékén.

Az IKT eszközök használati céljaira is vonatkoztak kérdések. Itt arra kerestem a választ, hogy a szülők mit gondolnak az IKT eszközökről, milyen céllal adják gyermeküknek és milyen pozitív, avagy negatív hatásokat társítanak hozzájuk. Az eredmények és az alábbi grafikonok alapján a szülők többsége szórakoztatás, illetve fejlesztés céljából alkalmazza az eszközöket. Emellett hasznosnak tartják, mert úgy gondolják, hogy bővítheti a gyermekek ismereteit és a fantáziájukat, illetve, hogy fejlesztheti a gyermek szókincsét. Végül, hogy segítheti és ösztönözheti az idegen nyelvek tanulását, majd az, hogy időt biztosít a szülő számára.

2. ábra: Milyen célból biztosítja gyermeke számára a tömegkommunikációs eszközök (TV/rádió/DVD/internet) használatát? Forrás: Saját adatgyűjtés, 2022

3. ábra: Válassza ki azt, amelyet a TV-nézés/IKT eszközhasználat/internetezés leghasznosabb funkcióinak tart! *Forrás: Saját adatgyűjtés, 2022*

A kérdéseknél kitértem arra is, hogy vajon hogyan korlátozzák a szülők a számítógép/tablet/laptop- és a televízióhasználatot. Ez egy fontos témakör, hiszen ezzel védhető meg a gyermek a magas IKT használatától és attól, hogy olyan tartalmakat tekintszen meg, amik nem számukra készültek.

Ebben a kérdéskörben azt feltételeztem, hogy a felsőfokú szakképzettséggel vagy ennél magasabb szintű végzettséggel rendelkező szülők jobban kontrollálják a gyermekeik IKT használatát. Ennek alapján az ehhez tartozó kérdéseket a következő táblázatban vetem össze a két csoport alapján, az édesanya végzettségét tekintve, a televízióhasználatra vonatkozóan. Az elemzés és az alábbi táblázat arra utal, hogy a korlátozásra vonatkozó kérdések terén a kvalifikáltabb szülők többségében azokat a válaszokat választották, amelyek arra engednek következtetni, hogy magasabb arányban korlátozzák az eszközhasználatot.

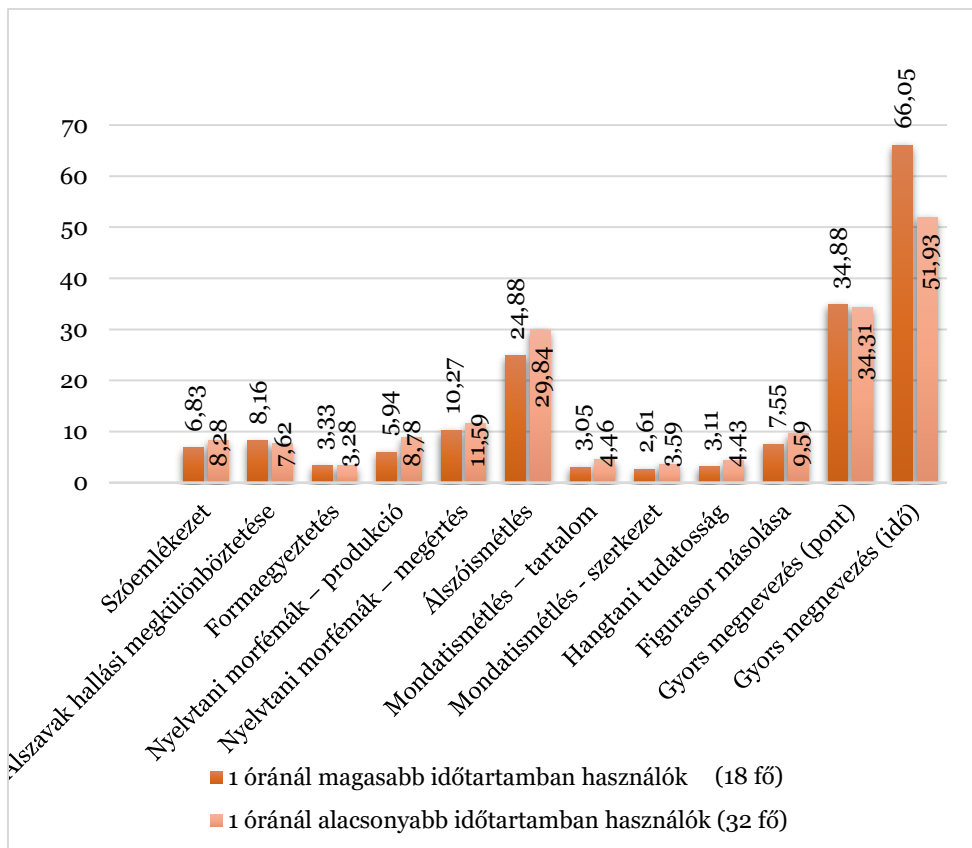
1. táblázat: A televízió korlátozása végzettség szerint *Forrás: Saját adatgyűjtés, 2022*

Kérdés (A televíziózás korlátozására vonatkozóan)	1. csoport Felsőfokú szakképzés vagy ennél magasabb szintű végzettség (31 fő)	2. csoport Érettségi vagy ennél alacsonyabb végzettség (19 fő)
A tv előtt töltött idő hétköznap átlagosan	19% 1 óra felett	63% 1 óra felett
Csak szülői felügyelettel használhatja gyermeke otthon a televíziót?	83% igen 4% nem 13% nem néz televíziót	73% igen 21% nem 5% nem néz televíziót
Korlátozza-e 5 év körüli gyermeke televízió előtt töltött idejét, ha igen, mi alapján?	83% időtartam és tartalom 6% tartalom 3% nem korlátoz 10% nem néz	57% időtartam és tartalom 15% tartalom 10% időtartam 5% nem korlátoz 17% nem néz
Milyen gyakran ellenőrzi, hogymit néz a gyermeke a tévében?	87% szinte mindig 3% gyakran 10% nem néz	63% szinte mindig 21% gyakran 10% ritkán, 5% nem néz

A gyermek érdekében több szempontból is fontos, hogy a szülők jelen legyenek a televíziózás közben. Egyrészt az egészséges szellemi és erkölcsi fejlődés védelme elsősorban az ő feladatuk (Kmetty és mtsai 2016), másrészt a látottak, illetve hallottak megbeszélése nélkülözhetetlen. Ennek érdekében megkérdeztem arról is a szülőket, hogy mikor történik, vagy történik-e megbeszélés az internetezés vagy televíziózás kapcsán.

Az eredmények alapján az esetek több, mint felében (54%) a szülők csak akkor beszélnek meg a gyermekükkel a látottakat, ha kérdése van hozzá kapcsolódóan. Emellett azonban 22%-ban az a visszajelzés érkezett, hogy az eszközhasználat közben beszélnek meg. Mindössze 8% jelezte azt, hogy az eszközhasználat után vitatják meg a látottakat.

Ahogy arra már fentebb is említést tettem, az Amerikai Gyermekgyógyászati Akadémia (2016) szerint a kettő és öt éves kor közötti gyermekek IKT használata nem megfelelő, ha meghaladja a napi egy órát. Ezért a Szól-e? eredmények kapcsán összehasonlítottam a gyermekek azon két csoportját, akik egy óránál magasabb időtartamban használják a televíziót és azokat, akik kevesebb, mint egy órát használják a televíziót naponta. A következőképpen alakultak az eredmények szubtesztenként:

4. ábra: Szól-e? eredmények a televízióhasználat függvényében *Forrás: Saját adatgyűjtés, 2022*

A negyedik számú grafikon eredményei alapján látható, hogy melyek azok a területek, amelyeken az átlag szerint jobban, illetve gyengébben teljesített a két csoport.

Az egy óránál magasabb arányban televíziót használók összesen három területen teljesítettek jobban, mint a másik csoport. Az álszavak hallási megkülönböztetésében, a formaegyeztetésben és a gyors megnevezés pontszámainál. Ez utóbbi összideje több, mint 10 másodperccel gyorsabb, mint az IKT eszközöket kevesebbet használó gyermekek. Ez az eredmény egybevág a szakirodalmi tapasztalatokkal, amelyek a reakcióidő gyorsulásáról számolnak be.

A legtöbb terület, ahol az IKT eszközöket rövidebb ideig használók teljesítenek jobban, az a beszédprodukcióban mutatkozik meg. Jelentős eltérések láthatók a szóemlékezet, a nyelvtani morfémák produkciós szegmensében és az álszóismétlés szubtesztekben. Így beigazolódni látszik Dávid és mtsai 2016-os kutatási eredménye, amelyben arra hívták fel a figyelmet, hogy az expresszív beszédben megjelenő verbális képesség területén az IKT-eszközöket keveset használók szignifikánsan jobb eredményt értek el. A magas arányban használók pedig inkább az auditív és a vizuális percepció területén teljesítettek jobban.

A magas, illetve az alacsony időtartamban IKT eszközt használók eredményeit összevettem a kétmintás t-próba segítségével is, melynek alapján több területen szignifikáns különbség mutatkozik meg. Ennek eredményei az alábbi táblázatban láthatóak.

2. táblázat: Kétmintás T-próba *Forrás: Saját adatgyűjtés, 2022*

Szubteszt	csoport	N	Mean	Std. Deviation	Two-Sided p
Szóemlékezet	alacsony	32	8,28	2,052	0,040
	magas	18	6,83	2,749	
Álszavak hallási megkülönböztetése	alacsony	32	7,63	2,060	0,399
	magas	18	8,17	2,333	
Formaegyeztetés	alacsony	32	3,28	1,442	0,902
	magas	18	3,33	1,414	
Ny. m. prod.	alacsony	32	8,78	2,825	0,002
	magas	18	5,94	2,920	
Ny. m. megért.	alacsony	32	11,59	0,979	0,028
	magas	18	10,28	2,244	
Álszóismétlés	alacsony	32	29,84	4,919	0,029
	magas	18	24,89	8,253	
Mondatismétlés - tartalom	alacsony	32	4,47	1,481	0,003
	magas	18	3,06	1,552	
Mondatismétlés - szerkezet	alacsony	32	3,59	1,341	0,065
	magas	18	2,61	1,914	
Hangtani tudatosság	alacsony	32	4,44	2,228	0,045
	magas	18	3,11	2,111	
Figurasor másolás	alacsony	32	9,59	2,298	0,047
	magas	18	7,56	3,761	
Gyors megnevezés - pont	alacsony	32	34,31	2,753	0,417
	magas	18	34,89	1,530	
Gyors megnevezés - idő	alacsony	32	51,94	12,165	0,032
	magas	18	66,06	24,470	

Konklúzió

Az eredmények feldolgozása során fény derült arra, hogy az én kutatási körzetemben a gyermekek viszonylag alacsony százalékban lépnek kapcsolatba kétéves koruk előtt az IKT eszközökkel. A kontroll terén pedig megállapítható, hogy a főiskolai szakképzés, vagy az ennél magasabb iskolai végzettséggel rendelkező szülők magasabb arányban kontrollálják az eszközök használatát. A Szól-e? vizsgálat eredményeinek elemzése során két csoportra bontottam a gyermekeket. Az egyik csoport egy óránál magasabb időtartamban használja a televíziót, a másik pedig ennél alacsonyabb időtartamban. Ez alapján az eredmények azt mutatták, hogy a legtöbb szubteszten az alacsonyabb időtartamban használók érték el a jobb átlagot.

Mindezek tudatában úgy gondolom, hogy olyan infomrációkat kaptam, amelyek további kérdéseket vetnek fel és érdemes a kutatás folytatása nagyobb mintával és az egyes szubtesztek részletesebb kivizsgálásával, akár más egyéb vizsgálatok segítségével igénybevitelével.

Mint logopédus, nagyon fontosnak tartom ezt a témát és ennek a fontosságára való figyelemfelhívást. Céлом az, hogy minél többen megismerjék az eszközök hatásait és

ezáltal tudatos döntéseket hozzanak a gyermekeikkel és önmagukkal kapcsolatban, hiszen ezzel akár az életüket is megváltoztathatják.

Irodalom

- 1536/2016. (X. 13.) kormányi határozat. (2016). *Magyarország Digitális Oktatási Stratégiája*.
- AAP Council on Communications and Media. (2016). *Media and Young Minds*. Pediatrics, 138(5).
- Aradi, M., Baranyi, I., Csepregi, A., Fehérné Kovács, Zs., dr. Kas, B., Kiss, E., dr. Mlinkó, R., Sós né Pintye, M., dr. Stefanik, K., dr. Telcs, B., & Varga, Zs. (2019). *Ajánlások a fejlődési zavarok és az érzékszervi fogyatékoságok korai szűréséhez, állapotmegismeréséhez: Módszertani kézikönyv*. Budapest: Családbarát Ország Nonprofit Közhasznú Kft.
- Balogh, É. (2004). *Fejlődésléktan*. Budapest: Didakt Kiadó.
- Barabási, A. L. (2008). *Behálózva – A hálózatok új tudománya*. Budapest: Helikon.
- Berán, E., Berta, J., Csabai, K., Márkus, L., Medgyesi, P. (2019). *Fejlődésléktan gyakorlatok*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bóna, J. (2018). *A beszédfejlődés kisgyermekkortól kamaszkorig*. Gyermeknevelés, 6(3), 111-122.
- Chonchaiya, W. & Pruksananonda, C. (2008). *Television viewing associates with delayed language development*.
- Cole, M. & Cole, Sheila, R. (2006). *Fejlődésléktan*. Fordította: Bodor Péter, Bíró Szilvia, Kiss Szabolcs, Kalas Zsuzsa, Kéri Rita. Budapest: Osiris Kiadó.
- Csapóné Ferenczi, Sz. (2019). *Szülők támogatása a kisgyermekek megfelelő médiahasználatában*. In A digitális világ hatása a gyermekekre: III. Nemzetközi Kisgyermek-nevelési Konferencia (p. 21). Budapest: Apor Vilmos Katolikus Főiskola.
- Danis, I., Farkas, M., Herczog, M., Szilvási, L. (2011). *A koragyermekkorai fejlődés természete – fejlődési lépések és kihívások*. In Balázs I. (Ed.), Biztos Kezdet Kötetek II. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.
- Dávid, M., Dorner, L., Hatvani, A., Soltész, P., Taskó, T., Soltész-Várhelyi, K. (2016). *Az IKT hatása a kognitív működésekre iskoláskorban*. Magyar Pszichológiai Szemle, 71(1/9), 165-195.
- Dávid, M., Faragó, B., Kecskeméti-Székely, K. Zs., & Taskó, T. A. (2019). *Kutatás az expresszív szókincs fejlettségének és az infokommunikációs eszközök használati gyakoriságának az összefüggéseiről kora gyermekkorban*. Anyanyelv-pedagógia 2019. évi 4. szám.
- Dr. Donauer, N. (2021). *Online felület használata, kütyüzés*. Észak-Közép-Budai Centrum Új Szent János Kórház és Szakrendelő YouTube csatornája, Online Tudástár Szülőknek. Készült az Emberi Erőforrások Minisztériumának támogatásával.
- F. Lassú, Zs. & Megyeriné Fácska, J. (2021). „A tévé maradt az egyetlen lehetőség, ami lefoglalta őket” – Hatéves kor alatti gyermekek és családjuk digitális eszközhasználatának változása a Covid19 járvány idején. *Gyermeknevelés Tudományos Folyóirat*, 8(2), 187-204.
- Faragó, B., Kecskeméti-Székely, Z. K., & Dávid, M. (2020). Infokommunikációs technológia használata kora gyermekkorban. *Gyermeknevelés Tudományos Folyóirat*, 8(1), 114–130. <https://doi.org/10.31074/gvntf.2020.1.114.130>
- Fehérné Kovács, Zs., Kas, B. & Sós né Pintye, M. (2018). *Szemponatok a nyelv- és beszédfejlődési zavarok szűréséhez és állapot megismeréséhez*. Budapest: Családbarát Ország Nonprofit Kft.
- Fővárosi Pedagógiai Szakszolgálat XI. kerületi Tagintézménye. A kötelező logopédiai szűrésekről.

- Gereben, F., Fehérné Kovács, Zs., Kas, B., & Mészáros, A. (2012). Beszéd- és nyelvi zavart mutató (beszéd fogyatékos) gyermekek, tanulók komplex vizsgálatának diagnosztikus protokollja. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft.
- Gerebenné Várbíró, K., Reményi, T. & Rosta, K. (2021). Szenzoros információfeldolgozás, mozgás, nyelvi képesség: A Frostig-elven alapuló nevelési terápia elmélete és gyakorlata. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Gyarmathy, É. (2019). Stabilitás a mobilitásban. In *A digitális világ hatása a gyermekekre: III. Nemzetközi Kisgyermek-nevelési Konferencia* (pp. 114-121). Budapest: Apor Vilmos Katolikus Főiskola.
- Györkő, E. (2020). Az atipikus fejlődés alapvető kérdései (1. rész). *Iskolakultúra*, 2020/10.
- Györkő, E. & Klein, Á. (2018). A sírástól az első szótagig. *Gyermeknevelés*, 6(3), 70–76.
- Kas, B., Lőrík, J., M. Bogáth, R., Sz. Vékony, A. & Sz. Mályi, N. (2012). SZÓL-E? Szűrőeljárás az óvodáskori logopédiai ellátáshoz: ÚTMUTATÓ. Székesfehérvár: LogoTech+ Kft.
- Kmetty, Z., Baranyai, E. & Bozsonyi, K. (2016). Gyerekek késő esti televíziózása felnőtt kontroll nélkül. *Jel-kép*, 2016/3, 11-34.
- Komár, Z. (2017). Generációelméletek. *Új Köznevelés Folyóirat*, 2017/8-9.
- Konok, V., Liskai-Peres, K., Bunford, N., Ferdinandy, B., Jurányi, Zs., Ujfalussy, D. J., Réti, Zs., Pogány, Á., Kampis, G., & Miklósi, Á. (2021). Mobile use induces local attentional precedence and is associated with limited socio-cognitive skills in preschoolers. *Computers in Human Behavior*, 120, 107658.
- Konok, V., Peres, K., Ferdinandy, B., Jurányi, Z., Bunford, N., Ujfalussy, D. J., Réti, Z., Kampis, G. & Miklósi, Á. (2020). Hogyan hat a mobilkészlet-használat az óvodások figyelmére és társas-kognitív készségeire? *Gyermeknevelés Tudományos Folyóirat*, 8(2), 13-31.
- Központi Statisztikai Hivatal. (2012). IKT-eszközök és használatuk.
- Lendvainé Décsy, K. M. (2007). *A megkésett beszédfejlődés lehetséges és kizárható okai, valamint terápiás lehetőségek és eredmények egy konkrét gyermek esetében*. Doktori értekezés. Veszprém: Pannon Egyetem Nyelvtudományi és Neveléstudományi Doktori Iskola.
- Mccrindle, M. & Wolfinger, E. (2010). Az XYZ ábécéje: A nemzedékek meghatározása. *Korunk*, III. folyam, 21(11).
- Molnár, Gy. (2008). Az IKT-val támogatott tanulási környezet követelményei és fejlesztési lehetőségei. *Szakképzési Szemle*, XXIV. évfolyam, 2008/3, 258.
- Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság. Egységes Hírközlés-, Média- és Mozgókép-Statistikai Adatbázis.
- Neuberger, T. (2014). *A spontán beszéd sajátosságai gyermekkorban*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Prensky, M. (2001). Digitális bennszülöttek, digitális bevándorlók. Fordította: Kovács Emese.
- Rácz, K., F. Földi, R. & Barthel, B. (2012). A beszéd- és mozgásfejlődés összefüggései. *Gyógypedagógiai Szemle*, 2012/2.
- Rosta, K. (2015). A nyelvi fejlődés folyamata, az eltérő nyelvi fejlődés korai felismerése és terápiája. *Gyermeknevelés Folyóirat*, 3. évf. 2. szám, 121-130.
- Rosta, K. (2018). Az óvodáskori beszédzavarokról. *Gyermeknevelés*, 6(3), 93–98.
- Szekeres N. (2014). A mese élni tanít - Képzlet- és fantázia-tréning. *Új Köznevelés folyóirat*, 70(1-2).
- Tancz, T. (2011). A kommunikáció és a nyelv fejlődése a kora gyerekkorban. Pécs: Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar.
- Tari, A. (2011). Z generáció: Klinikai pszichológiai jelenségek és társadalmi-lelki szempontok az Információs Korban. Budapest: Tercium.
- Yolanda (Linda) Reid Chassiakos, MD et al. (2016). Children and Adolescents and Digital Media. *Pediatrics*, 138(5), e20162593.

- Zemán, A. A. (2020). A vizuális ingerek és az életkor hatása a fonológiai tudatosság fejlődésére 4-6 éves korban. In Bóna Judit & Krepsz Valéria (Eds.), *Nyelvfejlődés csecsemőkortól kamaszkorig*.
- Zóka, K. (2019). *A világ befogadásának változásai kisgyermekkorban*. In *A digitális világ hatása a gyermekekre III*. Nemzetközi Kisgyermek-nevelési Konferencia (pp. 159-173). Apor Vilmos Katolikus Főiskola.

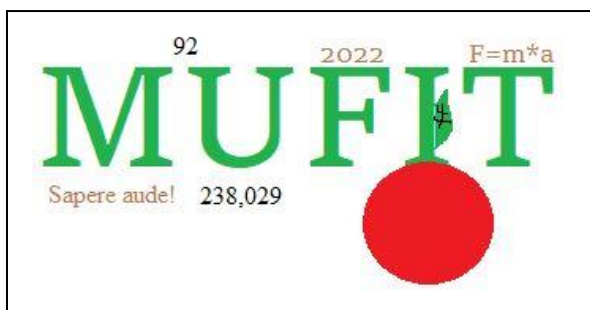
Pipics János

MULTIDISZCIPLINÁRIS ELEKTRONIKUS TANANYAG KÉSZÍTÉSE, HASZNÁLATA MECHANIKA TÉMAKÖRBE – EGY TEHETSÉGGONDOZÓ SZAKKÖR TERVE

Bevezetés

2020 októbere óta dolgozom tanárként a Sárvári Gárdonyi Géza Általános Iskolában. Munkám során igyekszem hangsúlyozni a tantárgyközi kapcsolatokat, a tehetséggondozásban pedig, összetett feladatokat készíteni. Célom, hogy a fizikából tehetségesek fejlesztése mellett más területen tehetséges tanulókkal is megszerettessem a fizikát és olyan témákat kínáljak nekik szakkörön, amelyek az ő érdeklődési körükhöz kapcsolódnak (irodalom, képzőművészet, zene, sport, történelem stb.), de közülük van a fizikához is, esetleg a fizika szemszögéből vizsgáljuk őket.

A 2023-as OTDK-ra készített „Multidiszciplináris elektronikus tananyag készítése, használata mechanika témakörben” című dolgozatom (Pipics 2023a) azt vizsgálta,

1. ábra: A MUFIT-program logója (Pipics 2023a)

hogy lehetne a tantárgyközi kapcsolatokat erősíteni a fizika és a többi terület (természettudományok, humán tárgyak, művészeti ágak, sport) között. Ehhez akkor kidolgoztam a Multidiszciplináris Fizika Tehetséggondozás (MUFIT) program alapelveit, amelyhez 10 példa szakkört (modult)

vázoltam fel, az elsőt, az „A” modult, ami a „Mozgások” címet kapta, és kinematikával foglalkozik, részletesen ki is dolgoztam. Tanári segédanyagot is készítettem (Pipics 2023b), illetve egyes részleteit ki is próbáltam. Dolgozatomban, mely a Tanulás és tanításmódszertani, tudástechnológiai szekcióban 1. helyezést elért pályamunka rövidített változata, ezt a kutatást mutatom be vázlatosan.

A kutatás célja

A kutatás alapfeltevése, hogy kialakítható olyan tehetséggondozó program, amely bármely tantárgy iránt érdeklődő, valamely területen tehetséges diák számára közelebb tudja hozni a fizikát. A koncepció szerint a hétköznapi jelenségeket, eseményeket és rendkívüli, különleges témákat mind a fizika szemüvegén keresztül nézhetnénk, kapcsolatokat alakítanánk ki a fizika és a többi tantárgy között, miközben több oldalról járnánk körbe egy vizsgált kérdést. A választható modulok egy-egy félévre tervezett szakköri anyagok lennének. Mindegyik szintfelmérővel kezdődne, majd a szükséges fogalmak fejlesztése következne. Ezután jönnének a tantárgyközi kapcsolatokra építő foglalkozások (Pipics, 2023a). Az élményszerű programok során

a diákokat segíthetjük az érdeklődési körük alakításában, a pályaválasztásban és a megfelelő szemlélet létrehozásában. Fontos elem a közösségi élmény, a jó hangulat és a felfedezés iránti vágy, a játékosság.

A következő egység a kutatás alapú tanulásra épít. A felvetett témák közül a tanulók választanak egy résztémát, majd azt tanári segítséggel, de alapvetően önállóan dolgozzák fel. A szakköri munkát egy tehetségnap és az ott tartott tanulói előadások zárják, a teljes modul pedig a jutalmazás, értékelés. Előbbi összevonható önálló munkát igénylő versenyek iskolai fordulóiival, és elősegítheti a tehetségpont akkreditációt, míg utóbbi szakköri kirándulás formájában történne. A tehetségpont címet viselő iskolák a szakkört tehetségműhelyként is megvalósíthatnák. A célközönség az általános iskola, de a szakmai anyagok, a tervek szerint, kis módosítással akár középiskolában is használhatók lennének.

A program lényege, hogy az arra fogékony diákokban megalapozzuk az önálló kutatáshoz, ismeretszerzéshez szükséges szemléletet, attitűdöt. Mindezt játékokkal, terepgyakorlatokkal, multimédiás elemekkel gazdagítva, kompetenciaalapú feladatokkal és élményszerűen, a flow élményre törekedve érünk el. A szakkörök kiegészítenék az alap tanórák tevékenységeit, a tudományos pálya iránt érdeklődést mutató tanulók számára pedig még a középiskola elkezdése előtt megalapozzák a későbbi önálló projekteket.

A program a közoktatásban dolgozó tanárokat és az ott tanuló diákokat kívánja segíteni. A fizika tantárgy egyike azoknak, amelyek az utóbbi időben veszítettek népszerűségükből. Úgy vélem, egy olyan tehetséggondozó program kidolgozása, amely a tantárgyközi kapcsolatokra építve bárki számára képes érdekes témát kínálni, támogathatja a fizika népszerűsítését és az oktatói, kutatói utánpótlás kinevelését.

A programnak nevelési célja, hogy az abban részt vevő, valamely területen tehetséges általános iskolások becsüljék a kutatók munkáját, bízzanak a tudományban és, ha fogékonyak rá, a tudományos pálya felé forduljanak. Cél továbbá, hogy a tantárgyközi kapcsolatok hangsúlyozása révén a tanulók egyformán értékeljék az emberiség eredményeit, legyenek azok sportsikerek, művészeti alkotások vagy tudományos felfedezések, találmányok, innovációk. A magyar és az egyetemes kulturális értékek megbecsülése fontos elvárás, az erre vonatkozó kerettantervi célokat (1.) a tehetséggondozó program támogathatja.

A projekt újszerűsége abban rejlik, hogy a tehetséggondozó foglalkozások során nem csak arra a területre koncentrál, amelyen a diák tehetséges, hanem az összefüggéseket kívánja láttatni. A fizika terén átlagos képességekkel rendelkező, de másból kiemelkedő tanulóknak a saját érdeklődési körükre alapozva mutatja be a fizika világát, s miközben ezzel a tantárggyal is foglalkoznak (élményszerűen, játékosan), a saját területüknek megfelelő fejlesztéshez, tehetséggondozó órához jutnak. Fordítva is igaz, a fizikából jó diákoknak szélesíti a látókörét, segít a többi tantárgy tanulásában, megszerettetésében. Plusz hozadék a tudományos munka alapjainak megtanulása, az erkölcsi nevelés és a közösségi élmény.

Szakirodalmi háttér

A tehetség fogalmának szakirodalmi meghatározása összetett: a különböző tanulmányok (Balogh, 2004; Herskovits, 2005; Gyarmathy, 2007; Zsubrits 2018; Bajor et al., 2019) többféle elképzelést mutatnak be, az azonban közös, hogy a

tehetséges diákokkal foglalkozni kell. Ennek módszereit, a tehetséggondozás folyamatát, annak történeti fejlődését, jelenlegi helyzetét, kihívásait is számos szakmunka részletezi (Balogh, 2011; Gyarmathy, 2013; Derényi et al., 2015; Gyarmathy, 2015; Gyarmathy, 2017) Dolgozatomban ehhez a területhez kívánok adalékokat szolgáltatni azzal, hogy a talán szemléletformálásra szoruló tehetséggondozás számára (némileg vitaindító jelleggel) egy tantárgyközi alapokon nyugvó projektet mutatok be.

Réti Mónika (2011) civil kezdeményezések példáján már láttatta, hogy az interdiszciplináris területek is szerephez juthatnak az oktatásban, hiszen a valóság annyira összetett, komplex, hogy egy hétköznapi kérdés megválaszolásához is széleskörű ismeretekre van szükség. A tanulmány a Bánkúti Zsuzsa és Csorba F. László által szerkesztett, beszédes című (Átmenet a tantárgyak között) kötetben jelent meg, melynek a többi írása is értékes módszertani felvetéseket, gyakorlatokat mutat be, de maga Csorba F. László is többször hangsúlyozta a tantárgyak közötti kapcsolatok megragadását. Az előbb említett könyvben társszerzőkkel (Bánkúti Zsuzsa, Koppics Zsolt, Útóné Visi Judit) publikált munkájában (2011) például táblázatokat is találunk a konkrét összefüggésekről. Az Oktatási Hivatal honlapján közzétett cikkében (2009) pedig arra keresi választ, hogy a természet és a tudomány egységes-e, illetve hogyan jelenik meg mindez az oktatásban. Hangsúlyozza, hogy a tudományág és a tantárgy nem azonos fogalmak, de az írás 2. részében ugyancsak táblázatokat közöl a kapcsolatokról és részletesen bemutat már működő szervező elveket.

A tantárgyköziség tehát jelen van a magyar oktatásban, érdemes azonban a tehetséggondozásban is alkalmazni, ahol jelenleg még általánosabb az egy területen történő elmélyülés. Ez azonban nem egyszerű, mert pontosan az összetettség miatt nehéz valamire elindulni. A hagyományos tantárgyi keretet megtarthatjuk nézőpontként, vagyis hogy melyik tantárgy „szemüvegén” keresztül nézzük a jelenségeket. Esetünkben ez a fizika lesz.

A kérdés persze a hogyan. A Radnóti–Nahalka-féle fizika szakmódszertani tankönyv (2002) történeti összefoglalója nyomán végighaladhatunk a fizika tanításának fejlődésén: „szavak és könyvek”, szemléltetés, cselekvés pedagógiája és végül a konstruktivista. Ez a tanítás szemléleteinek általános fejlődési ívét rajzolja ki, amely tehát a fizika esetén is érvényes. A szerzők a konstruktivista mellett teszik le a voksukat. Szerintük az ideális fizikaoktatás empirista, tevékenységközpontú, a diák maga szerzi ismereteit, azaz már aktív részese a tanulásnak, nem passzív. A cél tehát az, hogy a gyerekek önálló munkával, tulajdonképpen saját vizsgálatok révén alakítsák ki magukban az alapfogalmakat.

A tanulást önálló kutatásra építeni azonban veszélyes, mert eltérőek a tanulói képességek, nem minden absztrakt fogalom magyarázható tanári segítség nélkül, vagy mert nem minden kísérlet végezhető el iskolai közegben. Mégis nagy haszonnal bírhat, hiszen az aktív munka olyan fokú motivációt és érdeklődést eredményezhet, amelyet más módszereknél nem tapasztalhatunk. Ezért lehet, hogy a kutatás alapú tanulást sokan a természettudományok oktatásának lehetséges megmentőjének tekintik. Annyi kijelenthető, hogy ha alapórákon nehéz is alkalmazni, a tehetséggondozásban inspiráló és eredményes lehet. A kutatás során megtervezett projekt is alkalmazza bizonyos elemeit.

A módszerről sokan, sokféleképpen írtak már. Nagy Lászlóné (2010) rámutatott, hogy a magyar közoktatás korábban nem a hétköznapihoz igazodva tanította a

természettudományokat. A valóságtól eltávolodó különálló világnak tűnő tudományágak elidegenítik a gyerekeket, amely negatív érzést eredményez, kevesebben akarnak a területekkel foglalkozni, csökkentve többek között a kutatói utánpótlást. A probléma lehetséges megoldásának a pedagógiai gyakorlat átalakítását látja, melyre példa a kutatás alapú tanulás és tanítás módszere. Elemzi az akkor még magyar nyelvterületen újszerű fogalom fordítási problémáit, majd ismerteti a működését. Eszerint a kutatás alapú tanulás tanuló-centrikus, fejlődés az önszabályozott tanulás irányába, fejlesztve a reflexiós képességeket is, miközben kérdésekkel, problémákkal és azok vizsgálatával, megértésével kívánja megtanítani a tananyagot.

Molnár Pál, Pintér Henriett és Tóth Edit (201.) ehhez hozzátették, hogy az információs társadalomban minden tudásalapú, az oktatásnak pedig az a feladata, hogy felkészítse erre a diákokat. Az ismereteket folyamatosan bővíteni kell, de ennek fontos eleme a tudásépítés. Szerintük a tudományos munka tanulmányozása és szemléletének alkalmazása az iskolában hasznos lehet a célok elérésében. A kutatás alapú tanulás a motivációra és az érdeklődésre is jó hatással van, de fontos a tanár személye is, aki vezeti a diákokat. A facilitátor tanár szerepe nélkülözhetetlen, hisz tevékenysége nélkül a folyamat kevésbé eredményes. Témánk szempontjából releváns, hogy az eredmények közzétételéről és a szövegalkotásról szintén írnak a szerzők ám a reflexióval összevonva a naplót, vagy, elektronikus térbe helyezve, például a blogot javasolják. Ezek a módszerek tanórai feladatok esetén valóban hasznosak lehetnek, de ha a tehetséggondozás célja a valódi tudományos munka alapjainak megismertetése, akkor a produktumnak objektívnek kell lennie, igaz, a reflexió nem hagyható ki.

Csíkos Csaba 2014-es előadásában tankönyvszerzői és pedagógusi nézőpontból is vizsgálta a témát. Fontos megállapítása, hogy nem elég a korábbi feladatokat átalakítani, kiemeli azonban a tartalomhoz kötöttséget. A konkrét felhasználást illetően Korom Erzsébet, Csíkos Csaba és Csapó Benő (2016) a SAILS projektről írtak, Radnóti Katalin és Adorjáné Farkas Magdolna (2016) pedig példákat is mutatnak a fizika órai alkalmazásra, kiemelve, hogy a kísérletezés mindig fontos volt fizikaoktatásban, de ez a módszer bevonja a diákokat, tevékeny részévé teszi őket a folyamatnak, nem csak befogadóvá.

A konkrét tanórai alkalmazások egy-egy jelenség, a tananyagban szereplő téma feldolgozását mutatják meg a kutatásalapú tanulás segítségével. A tervezett tehetséggondozó projekt azonban a már megtanult fogalmakra épül, a látókört kívánja tágítani. Újszerűsége a tantárgyköziségben rejlik, vagyis abban, hogy ezt helyezi a középpontba, majd az érdeklődés felkeltése után, egy választott téma kidolgozására veszi rá a diákokat. A kutatás alapú tanulás itt is érvényesül, az eredmény azonban nem reflektív napló, hanem a tudományt kisebb léptékekben modellező minikutatás és prezentáció. A reflexió az értékelésben kap szerepet, a szakkör első fele pedig a felfedezésre épül, cselekedtető, mégis inkább az élménypedagógia körébe sorolható.

A teljes szakkörök tehát olyan területen kívánják alkalmazni az eddig bemutatottakat, ahol jobban érvényesül a tanulói kíváncsiság, ezáltal kötetlenebbek tudnak lenni. Fő jellemzőjük azonban a multidiszciplináris megközelítés, túllépnek a tantárgyak hagyományos keretein.

A projekt bemutatása

A tehetséggondozás során könnyen abba a hibába eshetünk, hogy mindent meg akarunk tanítani a gyerekeknek. Hasznosabb, ha a cél inkább a munkáltatás és az észrevétlen ismeretbővítés. Az érdekesebb, a megszokottól eltérő témák megragadhatják a tanulók figyelmét, s utána már a foglalkozások során értékeket is tudunk közvetíteni, indirekt módon. Az önálló produktum feladat elé állítja a gyerekeket, s ez plusz motivációt jelent megfelelő jutalmazás esetén. Az ismeretszerzés ilyenkor önmagán túli dimenziókat hódít meg: a feladat része, eszköz az áhított cél eléréséhez, vagyis már nem kötelező teher. A siker kulcsa viszont így a megfelelő témák kiválasztásában rejlik, amibe bele kell szólnia a diáknak is, különben a pedagógus nem tudja pontosan a tanulócsoporthoz igazítani foglalkozásokat, és elmarad a teljes átélés és a flow élmény.

A szakkörnek vannak minimális bemeneti követelményei (a munka elkezdéséhez szükséges alapismeretekkel rendelkezni kell), de az esetleges hátrány hamar ledolgozható, a cél az összes érdeklődő diák bevonása. Sokkal fontosabbak a kimeneti követelmények. A jelentkezéskor vagy az első foglalkozáson fel kell mérni a diákok hozzáállását, motivációját is az előismeret mellett, de az egész folyamat értékelhetetlen, ha a szemlélet kialakítása nem történik meg vagy az önálló munkát nem kísérik meg. A saját kutakodás lényege nem a teljesen érett produktum elkészítése, hanem a kipróbálás, az önállóságra és kreativitásra ösztönző egyéni feladat elvégzése, melynek végén lesz felmutatható eredmény, még ha az nem is tökéletes. Értéke a befektetett munkában rejlik. Nem minden pártfogolt diák fog végül ténylegesen tudományos vagy művészeti alkotó tevékenységet folytatni, de a szemléletet kamatoztatni tudják, képességeiket fejlesztjük, pozitív visszacsatolást kaphatnak s nem melleleg jó közösségi élményt.

1. táblázat: A program tehetséggondozó szakköreinek bemeneti és kimeneti követelményei

Bemeneti követelmények	Kimeneti követelmények
<ul style="list-style-type: none"> • érdeklődés a szakköri munka iránt • tehetség valamely területen vagy kiemelkedő érdeklődés • megfelelő motiváció és szorgalom • megfelelő (vagy a motiváció fenntartásával javítható, kezelhető) magatartás • tantárgyi előismeretek (matematika, fizika) 	<ul style="list-style-type: none"> • a tanuló elsajátította a multidiszciplináris szemléletet: tisztában van az egyes tantárgyak anyagával, határaikkal, de a közöttük lévő kapcsolatokkal is • a tanuló ismeri és értékeli a tudományos munka követelményeit, eredményeit, társadalmi hatását • képes felismerni egy fizikából tanult jelenséget egy más tantárgy vagy tudományág vizsgálata közben • felismeri a fizika fogalmait művészeti alkotásokon, hétköznapi példákban is • képes tovább-gondolásra, önálló elemzésekre, kritikus gondolkodásra • képes önállóan kérdéseket feltenni, kérdései igazodnak a megismerni vágyott információkhoz, felismeri a válaszadáshoz szükséges teendőit • képes önállóan információkat gyűjteni, rendszerezni és kiértékelni, forrásai megfelelőek, forráskritikával él

	<ul style="list-style-type: none">• képes az egymástól eltérő adatokat összehasonlítani, következtetéseket tud levonni• képes az összegző munka elkészítésére és bemutatására• képes önálló ismeretszerzés útján új fogalmakat tanulni és azokat biztosan tudja kezelni• képes csapatban dolgozni, segítséget kérni, kommunikációja lényegretörő, világos
--	--

A követelmények összhangban vannak a 2020-as NAT célkitűzéseivel és a kerettantervi előírásokkal.

A hatályos kerettanterv szerint a diákoknak problémamegoldó képességgel kell rendelkezniük, el kell sajátítaniuk a korszerű ismereteket (1.), de a természettudományos tényanyag mellett hangsúlyos a kulturális örökség közvetítése, legyen szó nemzeti értékekről vagy közös kulturális kincsekről. Mindez azért szükséges, hogy a tanuló *„megismerje és pozitívan értékelje saját hazája, nemzete kultúráját és hagyományait, valamint az egyetemes emberi kultúra legjelentősebb eredményeit”* (1.: 1).

A tanterv elvárja a megfelelő készségek fejlesztését és a helyes attitűd kialakítását (1.), valamint az egyéni mellett a csoportos tevékenységeket. A hétköznapi példák bevonását ösztönzi, amit a szakkör a mindennapok során tapasztalt kapcsolódási pontok, a tantárgyak észlelhető metszeteinek, mint kulturális jelenségeknek a szemléltetésével teljesít. A kerettanterv maga is kiemeli a fogalmak fontossága mellett a helyes szemlélet kialakítását, a fizika tantárgy és általában a természettudományok rendszerének, módszereinek megismertetését, de ösztönzi a tantárgyközi kapcsolatokat is.

”A kerettanterv alkalmazásával tervezett oktatási, tanulási folyamat mélyíti a szükséges szakmai ismereteket, támogatja a tudásalkalmazást, összekapcsolja a tantárgyon belüli és a tantárgyak közötti releváns információkat és szervesen épít a jelenség és tevékenység alapú tudásszervezés alapelveire.” (1.: 2).

Ugyancsak ez a dokumentum jelöli ki a projekt szükségességét és céljainak érvényességét is, amikor azt állítja, hogy a tananyag feldolgozása nem csak egyféle lehet, hanem változatos, illeszkedve a helyi körülményekhez, előírásokhoz és a diákok sajátosságaihoz (1.). Ajánlja a különböző résztémák kibontását, a projekteket és a változatos értékelést (prezentáció, esszé, csoportmunka etc.), célul tűzi ki, hogy a diákok megértsék a jelenségeket és a környező világ, a mindennapi eszközök működését. Napjaink kihívásaira is utal, amikor azt irányozza elő, hogy a tanulók lássák át a társadalmi vagy éppen gazdasági problémákat megoldási javasolataikkal együtt.

A fentiek szellemében kidolgozott projekt és szakkörei tehát illeszkednek a hatályos előírásokhoz, tulajdonképpen az alapórákra épülő tehetséggondozó programok. A tantárgyi előkövetelmények a jelenlegi kerettanterv által részletezett alapórák ismeretanyagai, míg a detektált tehetség és a megnyilvánuló érdeklődés, motiváció a tehetséggondozás alapjainak tekinthetők. Az ugyancsak a bemeneti követelményeknél említett magatartási kritérium úgy is teljesülhet, ha a szakköri munka hoz éppen látható javulást. A foglalkozásoknak így fejlesztő vagy éppen terápiás hatása lehet, ahol az érdeklődési körnek megfelelő munkáltatás érheti el a kívánt eredményt.

A kimeneti követelmények csupán a program céljai és felépítése alapján elvárható eredményeket tartalmazzák. Részletezik a tantárgyközi szemlélet kialakulását és annak használhatóságát, az önálló munka hatásait és a közös, civilizációs értékek tiszteletét, a helyes szemléletet.

A teljes programhoz 10 modult terveztem a jelenlegi 7-8. osztályos fizika kerettanterv alapján. Ezek közül 3 modul alkalmazható 7. évfolyamon, 3 csak a 8. évfolyamon, míg 1 mindkét esetben. További 3 olyan területet tartalmaz, melyek megértéséhez magasabb szintű ismeretekre van szükség, így emelt óraszám vagy kiemelten tehetséges diákok esetén érdekelt, de nem kizárt a középiskolai 9. évfolyam tanulóinak bevonása sem. A kutatás az alapfokú képzést vizsgálta, így dolgozatomban a szakköri elvek és módszerek más területen vagy iskolatípusban történő alkalmazására nem térek ki.

A hetedikes modulok közül 1. félévben csak a Mozgások című (A) használható, a másik kettő (egyéni választás függvényében) a második félévre ajánlott. Abban az esetben, ha a 8. évfolyam témakörei közül egy sem szimpatikus és/vagy megvalósítható, a hetedikes témák tolódnak, de nem kizárt az ismétlés sem. A beosztás csupán tájékoztató jellegű, a tankönyvek szerkezetéhez és az általános tananyagbeosztáshoz illeszkedik. Ha ezt követve választunk nyolcadikos témát, akkor az elektromágnesség első féléves, a másik kettő második félévben lehetséges.

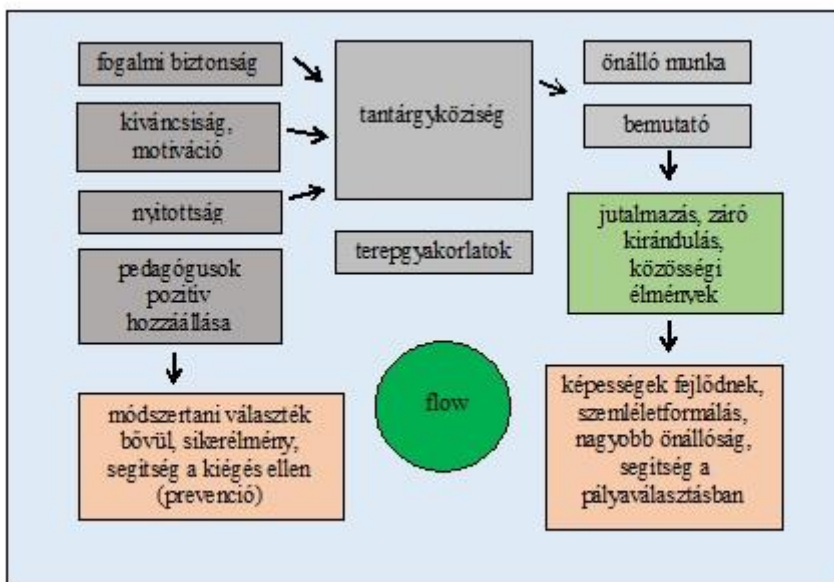
2. táblázat: A program moduljainak ajánlott évfolyamai

Modulok	Témakör	Ajánlott évfolyam
A	Mozgások	7.
B	Dinamika	7.
C	Folyadékok és gázok mechanikája	7.
D	Hőtan	7. és 8.
E	Elektromágnesség	8.
F	Optika	8.
G	Hullámtan	8.
H	Modern fizika	8. emelt
I	Csillagászat	8. emelt
J	Bio- és geofizika	8. emelt

Mindez persze lekorlátozza a foglalkozások számát. A program alapfeltételeit úgy alakítottam ki, hogy akár minden félévben mást tudjanak alkalmazni a pedagógusok, viszont egy szakköri tematika úgy épül fel, mintha csak egy félévre szólna, vagy ha ez technikailag kivitelezhetetlen, akkor kéthetente egy óraként könyvelhető el. Mindkettő összesen 18 órát ad ki.

Minden modul javasolt eleme az önálló munkán kívül a terepgyakorlat. Fontos, hogy ne csak az iskola épületét használjuk ki tanulási környezetként, hanem a megismert információkat, jelenségeket a diákok megtapasztalhassák valós helyszínükön is. Erre alkalmas lehet a képzőművészeti kiállítás megtekintésétől, a könnyű- vagy komolyzenei koncerten és a tájfotózáson át a túráig és terepi mérésig bármilyen kinti program. Szervezhetünk év végi jutalomkirándulást is, amely akár a motivációt is erősítheti. Ehhez különböző célpontokat lehet meghatározni az anyagi lehetőségektől és a távolságoktól függően.

A programnak három alappillére van: kezdeti követelmények, célok és várt eredmények, illetve közöttük a fejlesztő, szemléletformáló foglalkozások. A kezdeti feltételek felmérése után a legfontosabb az alapórán tanult fogalmak biztos használata, csak ezután következhet a tantárgyközi témák közös, élményszerű feldolgozása multimédiás elemekkel, játékkal és csapatépítéssel. A foglalkozások után a tanulók választanak maguknak egy résztémát, majd azt tanári segítséggel, de alapvetően önállóan dolgozzák fel. A kapott eredményeket egy tehetségnap keretében mutatják be, ahol a prezentáció tartalmát és az előadásmódot is értékeli a közönség. A szakkör zárása a közös értékelés és a jutalomkirándulás. Mindezeket a következő ábra foglalja össze:

2. ábra: A tehetséggondozó program szakköreinek felépítése

1. Az „A” modul, mint példaszakkör

OTDK-dolgozatomban a kidolgozott program témakörei közül csak az elkészített A modult ismertettem, melyhez elektronikus tananyagokat is készítettem. A mechanikával, azon belül a mozgások matematikai leírásával foglalkozó szakkör három nagy részre osztható, potenciálisan bemutatóval zárható. A három egység szorosan kapcsolódik egymáshoz, de a tanulócsoporthoz, a szaktanári felkészültség, ellátottság és a felszereltség alapján a keret szabadon felhasználható:

3. táblázat: Az „A” modul tematikája

Sorszám	Tematikai egység	Órakeret	Célok
1.	Bevezetés	3 – 5	A szakkör céljainak és követelményeinek ismertetése, a matematikai összefüggések, illetve az alapórán tanultak átismétlése.
2.	Új ismeretek	4 – 8	A tananyag inter- és multidiszciplináris megközelítése, a tantárgyközi kapcsolatok erősítése. Kiemelt cél az önálló munkához

			szükséges kompetenciák fejlesztése, az érdeklődés felkeltése (különösen egy téma iránt), a tehetség feltérképezése, és a megfelelő környezet biztosítása. A szakasz végére a tanulóknak rendelkezniük kell a tantárgyak hagyományos keretein túlmutató komplex szemlélettel.
3.	Önálló kutatás	4 – 10 (11)	A tanulók tanári segítséggel feldolgozzák a választott témát, önálló kutatási eredményeiket prezentációban foglalják össze. Cél, hogy a tanulók megismerjék a tudományos munka folyamatát, de a kapott feladat révén érezzék is annak komolyságát, s így a tevékenység túllépjen a szerepgyakorlaton. A produktum készítése során a kutatásalapú tanulást használva hasznos ismereteket gyűjthetnek, a folyamat segíthet a tudományos értékek és tevékenységek pozitív megítélésének erősítésében, valamint a pályaválasztásban.
+1	Tehetségnap	0 – 1	Az iskola profiljától, elvárásaitól és a tanulócsoporthoz tartozó munkájától függően tartható záró tehetségnap, ahol a produktumok bemutatásra kerülnek. Ez az alkalom megfelelő lehetőséget ad a külső visszajelzésekre, a kritikai szemlélet kialakítására és a szakkör értékelésére.
Összesen		18	

A bevezetés feladata az előismeretek feltérképezése, és szükség esetén a hiányosságok pótlása, kiegészítése. A csoport nem biztos, hogy órarendi keretek között tud működni, s bár a megfelelő hangulat kialakítása alapvető fontosságú, ez nem mehet a szervezethez rovására. A facilitátor tanár szerepe az irányítás, rávezetés mellett az állandó pozitív visszacsatolás biztosítása és ezáltal a motiváció fenntartása, a minőséget szem előtt tartva, a megfelelő kritikai eszközökkel élve. A szakkör célja a hagyományos keretektől eltérő, de az iskola szervezeti korlátait nem átlépő munkavégzés, vagyis a foglalkozásoknál ajánlott módszerek a csoportmunka és a frontálisan irányított egyéni munka rövid frontális eligazításokkal. Hangsúlyos a gamifikáció és az önálló érvényesülésre, de a képességek fejlesztésére egyaránt lehetőséget adó egyéni tevékenységek arányos váltakozása.

A játékosításnál ajánlott az ismerkedős, csapatépítő és drámajátékok mellett egyebeket, például szabadulósobát, kincskeresést, Kahoot vagy Activity játékot, szavazógépes feladatokat, klasszikus társasjátékokat alkalmazni, de utóbbit a tanulókkal is készíthetjük. A fogalmak biztos használata tanári döntés alapján fel is mérhető. Erre is alkalmasak lehetnek a számszerűsíthető eredményt adó játékok, de konkrét feladatlap szintén használható. A szakkör harmadik egysége az önálló kutatás, amely a legszabadabb az összes közül, bár szervezettnek kell lennie. A tanári feladatok közé tartozik a rávezetés és a segítségnyújtás, különösen a szakirodalom összegyűjtésében, a lényeg kijegyzetelésében, az elsődleges tanulói feladat pedig egy önálló produktum elkészítése:

4. táblázat: A lépések, tanulói és tanári feladatok ismertetése a program szakköreinek önálló kutatási szakaszához

Lépés	Tanulói feladatok	Tanári feladatok
téma konkretizálása	A téma meghatározása, címadás, célok és módszerek felvázolása.	Segítség a tanulói témaválasztásban az érdeklődési kör és a tehetségterület alapján, figyelve az önálló munka lehetőségére és az újszerűségeire. Segítség a címadásban (tömör, érthető, kifejező) és a módszerek meghatározásában.
a kutatás megtervezése	A diákok végiggondolják a munkájuk egyes állomásait, módszereit, erről írott vázlatot (tervet) készítenek, eredményeiket és egyéb megjegyzéseiket füzetben rögzítik majd.	Segítség a megfelelő tervezésben (követhető, teljesíthető, képességekhez és célokhoz igazodó) és a feladatok elosztásában.
anyaggyűjtés	Szakirodalom, eszközök, alapanyagok összegyűjtése, beszerzése.	Segítségnyújtás a gyűjtésben és az anyagok beszerzésében, konzultáció, hozzáférés adatbázisokhoz, kigyűjtött szakirodalmi munkák biztosítása.
az egyes részfeladatok elvégzése	A tanulók a tervet követve elvégzik a feladatokat és rögzítik az eredményeiket.	Konzultáció, segítség a nehezebb feladatokban és a kísérletekben, mérésekben, segítség a konzekvenciák levonásában, eszközök biztosítása.
összegzés, értékelés	A diákok összefoglalják a munkájukat, kiértékelik az adatokat, és ezek alapján megfogalmazzák kutatási eredményeiket.	Konzultáció, segítség a helyes értékelésben.
bemutató készítése	A diákok prezentációt készítenek a kutatási eredményekről.	Konzultáció, segítség az előadások készítésében (a megfelelő prezentáció formai szabályai, helyes előadás, szaknyelv, időbeosztás stb.)
gyakorlás, próba	Felkészülnek a védésre, fejlesztik az előadói képességeiket, biztos tudást szereznek a feldolgozott témakörben.	Konzultáció, kritikus visszajelzések, korrekciók, motiváció fenntartása, jutalmazás, előadói készségek fejlesztése, lámpaláz oldása, önbizalom növelése.

A kutatáshoz azonban téma kell, azt pedig a diákok az érdeklődési körüknek megfelelően választják a tantárgyközi kapcsolatokra építő szakasz foglalkozásai alapján. Itt fontos, hogy minél több területtel teremtsünk kapcsolatot, mert annál nagyobb az esélye annak, hogy kiszűrjük a szakkörön résztvevő diákok érdeklődésének megfelelő művészeti vagy tudományágat. Ehhez nincs szükség mindenhez értő „szupertanárokra”, csak egy kreatív, vállalkozó szellemű szakkörvezetőre, segítőkész kollégákra, konzultációra és egy elektronikus tanári kézikönyvre. Utóbbi elkészítését az OTDK-ra elkezdtem, távlati cél a bővítése más szakos tanárokkal, kutatókkal együttműködve. Az „A” példaszakkör esetén a témajavaslatok és így a szakkör foglalkozásai a következők:

5. táblázat: Az „A” modul tematikája

Foglalkozás sorszáma	Téma, tevékenység	Tantárgyközi kapcsolatok
1.	Bevezetés, a feladatok és a követelmények tisztázása. Bevezető játékok, csapatépítés	-
2.	Matematikai alapok: számhalmazok, alpműveletek, geometriai alapfogalmak, arányosság (szabadulószoza, társasjátékok)	matematika
3.	Ismétlés: a mozgások jellemzői. Tanulói mérések, alapfogalmak, egyszerűbb számolások. Az alapfogalmak ismeretének felmérése	-
4.	A sebesség határai: csillagászati objektumok, sportrekordok, motorsport (filmek, mérések, megfigyelések)	földrajz, technika és tervezés, testnevelés
5.	Az élőlények mozgása: mérések, számolások példák, terepgyakorlat. Az élőhelyek geofizikai jellemzői (szélerősség és folyási sebesség mérése)	biológia, földrajz
6.	A „mozgalmasság” és az optikai illúziók: a mozgás vizuális megjelenítése (festmények, szobrok, filmek). Képzőművészeti alkotás, fotó, készítése	vizuális kultúra, digitális kultúra
7.	A sebesség és a zene: a mozgás ábrázolásától a hangtani méréseken át a vizualizálásig. Hangtani mérések és a dalszövegek ábrázolása a grafikonok színeivel.	ének-zene, vizuális kultúra
8.	A sebesség fogalma és az irodalom: műelemzés, paradoxonok. Sebességgel foglalkozó művek olvasása elemzése, szövegalkotás (vers, rap, slam poetry)	irodalom, nyelvtan, etika/hittan (filozófia)
9.	Sebesség régen és ma: tudománytörténeti források (tudósok írásai, folyóiratcikkek). Közlekedéstörténeti érdekességek	történelem, irodalom, nyelvtan, hon és népismeret, technika és tervezés (idegen nyelv)
10.	Témaválasztás	
11. – 17.	Önálló munka tanári segítséggel	
18.	A produktumok bemutatása (tehetségnap). A szakköri munka értékelése	

Az OTDK-dolgozat mellékleteként készített elektronikus tanári kézikönyv, tulajdonképpen a szakkörhöz készített tananyagokat, feladatokat, játékokat és a program ismertetését tartalmazta, de a kutatás során folyamatosan készítek műelemzéseket, módszertani anyagokat az egyes részművek hatékony feldolgozásához, a fenti táblázat területei közül elsősorban az irodalom és a tudománytörténet részhez.

Hosszútávú célom, hogy a program minden modulját kidolgozzam, s egy oktatási kísérlet során vizsgáljam eredményességét. Eddig csak a saját gyakorlatom során tudtam kipróbálni, az eddigi eredmények ígéretesek, de részletes, objektív mérésekre lenne szükség.

Összegzés

A kutatás egyértelmű célja, hogy a végére kialakítson és igazoljon egy a tantárgyközi kapcsolatokat erősítő tehetséggondozó módszert, mellyel kiegészíteni és nem felülírni szeretném a jelenlegi gyakorlatokat.

A kutatások sokszor a középiskolákat helyezik előtérbe vagy magasabb színvonalú intézményekben zajlanak, célom, hogy olyan programot készítssek, amely a kreatív és vállalkozó szellemű pedagógusok bevonásával bármely általános iskolában sikeresen alkalmazható, és bármely területen tehetséges tanuló számára érdekessé, szerethetővé tudja tenni a fizikát, amennyiben rendelkezik a diák a szükséges nyitottsággal és kíváncsisággal. Eredményként azt várom, hogy a kutatás igazolja, fontos a tehetséggondozásban is a tantárgyközi szemlélet, illetve a programot alkalmazó iskolák könnyebben részt tudnak venni az önálló munkára építő versenyeken.

Dolgozatomban ezt a kutatást kívántam ismertetni az erről szóló 2023-as OTDK pályamunkám alapján, melyben a program alapvetéseinek lefektetése mellett egy példaszakkört is bemutatam. Az „A” modul a mozgások matematikai leírásával foglalkozik, ezen a témán keresztül vizsgálja az élő és élettelen környezetet, a tudomány- és technikatörténetet illetve a művészeteket, miközben önálló munkára bátorítja a vállalkozó szellemű diákokat.

Hosszútávú célom, hogy a MUFIT munkacímű projekt hasznos segítője legyen a hazai tehetséggondozásnak és hozzájáruljon a természettudományos oktatás megújításához.

Irodalom

- Balogh, L. (2004). *Iskolai tehetséggondozás*. Debrecen: Debreceni Egyetem.
- Balogh, L. (Ed.) (2011). *A tehetség felismerése és fejlesztése: Kézikönyv a tehetséggondozás gyakorlatához*. Debrecen: Debreceni Egyetem, Pszichológiai Intézet, Pedagógiai-Pszichológiai Tanszék.
- Bajor, P. et al. (2019). *A tehetség kézikönyve*. Budapest: Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége.
- Csikos, C. (2014). A kutatás alapú tanulás – tankönyvszerzői és –felhasználói szemmel. Elérhető: https://ofi.oh.gov.hu/sites/default/files/attachments/csikos_csaba_a_kutatas_alapu_tanulas.pdf
- Bánkuti, Zs. et al. (2011). Tantárgyközi kapcsolatok. In Bánkuti, Zs. & Csorba, F. L. (Ed.), *Átmenet a tantárgyak között: A természettudományos oktatás megújításának lehetőségei* (pp. 183-196). Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.
- Csorba, F. L. (2009). Testvéri tantárgyak I. Elérhető: <https://ofi.oh.gov.hu/csorba-f-laszlo-testveri-tantargyak-i>
- Csorba, F. L. (2009). Testvéri tantárgyak II. Elérhető: <https://ofi.oh.gov.hu/csorba-f-laszlo-testveri-tantargyak-ii>
- Darányi, A. et al. (2015). *Tehetséggondozás, tehetségfejlesztés*. Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.
- Gyarmathy, É. (2007). *A tehetség: Háttéré és gondozásának gyakorlata*. Budapest: ELTE Kiadó.
- Gyarmathy, É. (2013). Tehetség és tehetséggondozás a 21. század elején Magyarországon. *Neveléstudomány*, 2, 90–106.

- Gyarmathy, É. (2015). A különleges helyzetű tehetség és a tehetséggondozás szemléletváltásának szükségességére. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2, 371–393.
- Gyarmathy, É. (2017). A tehetség érdem és lehetőség oldala. *Psychologia Hungarica*, 1, 1–19.
- Herskovits, M. (2005). Mit kezdünk a tehetséggel? *Iskolakultúra*, 4, 25–36.
- Korom, E., Csíkos, C., & Csapó, B. (2016). A kutatásalapú tanulás megvalósításának feltételei a természettudományok tanításában. *Iskolakultúra*, 3, 30–42.
- Molnár, P., Pintér, H., & Tóth, E. (2017). A tanulóközösségben végzett kutatásalapú tanulás folyamatainak kognitív, társas és tanítási tényezői. *Magyar Pedagógia*, 4, 423–449.
- Nagy, Lászlóné. (2010). A kutatásalapú tanulás/tanítás ('inquiry-based learning/teaching', IBL) és a természettudományok tanítása. *Iskolakultúra Online*. Elérhető: http://misc.bibl.u-szeged.hu/45542/1/iol_2010_001_031-051.pdf
- Pipics, J. (2023a). Multidiszciplináris elektronikus tananyag készítése, használata mechanika témakörben: Egy tehetséggondozó szakkör terve és segédanyagai. 36. OTDK Tanulás- és Tanításmódszertani, Tudástechnológiai Szekció.
- Pipics, J. (2023b). Összefüggő világ 1. Mozgások: Tanári segédanyag a MUFIT „A” moduljához. Melléklet a "Multidiszciplináris elektronikus tananyag készítése, használata mechanika témakörben: Egy tehetséggondozó szakkör terve és segédanyagai" című TDK dolgozathoz. 36. OTDK Tanítás- és Tanulásmódszertani - Tudástechnológiai Szekció.
- Radnóti, K., & Adorjáné Farkas, M. (2016). A kutatás alapú tanulás lehetőségei a fizikaórán. *Iskolakultúra*, 3, 70–80.
- Radnóti, K., & Nahalka, I. (Ed.) (2002). *A fizikatanítás pedagógiája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Réti, M. (2011). Interdiszciplinaritás a kutató tanár és a kutató diák mozgalmakban. In Bánkuti, Zs. & Csorba, F. L. (Ed.), *Átmenet a tantárgyak között: A természettudományos oktatás megújításának lehetőségei* (pp. 183–196). Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.
- Zsubrits, A. (2018). A tehetséges gyerekek személyiségjellemzői és magatartása. In Hanák, Zs. (Ed.), **Az iskolai sikeresség pedagógiai-pszichológiai háttere: az MTA MAB Neveléstudományi Szakbizottsága által szervezett, azonos című konferencia és az előadásokhoz kapcsolódó tudományos műhelyeket bemutató tanulmánykötet* (pp. 163–176). Eger: Líceum Kiadó.

Internetes forrás:

- Kerettanterv. (2020). Fizika – kerettanterv a 2020-as NAT-hoz. Elérhető: https://www.oktatas.hu/koznevel/kerettantervek/2020_nat/kerettanterv_alt Isk_5_8 (letöltés dátuma: 2022. 01. 08.)

Szilágyi Beatrix – Kocsis Zsófia

AZ ELSŐ LÉPÉSEK A CHEM ON! MI A REAKCIÓD? – SAJÁT KÉSZÍTÉSŰ TÁRSASJÁTÉK TESZTELTÉSÉNEK ELSŐ EREDMÉNYEI

Bevezetés

A STEM területhez (tudomány, a technológia, a mérnöki tudomány és a matematika) kapcsolódó tantárgyak nem tartoznak a legkedveltebb tárgyak közé; a fizika, a komplex természettudomány és kémia erősen a rangsor végén szerepel az Óbudai Egyetem középiskolás diákok és fiatal felnőttek STEM-pályával kapcsolatos felmérése szerint. A fenti jelentés is arra hívja fel a figyelmet, hogy a középiskolában nagy hatással rendelkezik az ehhez az ismeretkörhöz tartozó tárgyakat oktató pedagógus. Napjainkban is tanítanak olyan „iskolateremtő”, nagy hatású kollégák, akik motiválni, inspirálni tudják a diákokat a természettudományok irányába. Azonban a kutatás során készített interjúk szerint a kémia és a fizika tantárgy esetében komoly problémát jelent, hogy a pedagógusok többnyire a tantárgy „szárazabb” oldalát oktatják (Óbudai Egyetem, 2018). Számos tényező állhat annak háttérében, hogy a diákok érdeklődése folyamatosan csökken a természettudományi tantárgyak iránt, ám ezekből leginkább azt emelnénk ki, hogy az oktatásban alkalmazott módszerek többsége nem ébreszti fel a diákokban a motivációt, s még nehezebben tartja fenn a további érdeklődést (Csermely, 2007, 340-341). Úgy gondoljuk, hogy a legégetőbb kérdés jelen helyzetben az, hogy hogyan tudnánk felkelteni a tanulók kíváncsiságát, milyen innovatív módszerekkel tudnánk elérni azt, hogy a kémia szerethetőbb legyen? Erre tökéletes válasz lehet a játék, ami korosztálytól függetlenül mosolyt csalhat bárki arcára, s már önmagában alkalmazva is lelkesítő és bátorító hatással rendelkezik (Józsa, 2002, 239-268). Több felmérés is alátámasztotta, hogy konkrét, absztrakt tananyagrészek is elsajátíthatóak a tanulók számára egy-egy játék segítségével (Damsa & Fromann, 2016, 76-77). A társasjáték-pedagógia alkalmazásával a jelenlegi generációt szólíthatjuk meg, akik nagyon kíváncsiak, szeretnek valahova tartozni, csapatban dolgozni, állandóan kihívásokat keresnek és szomjaznak az őket körbevevő tudásra. A játék használatával a tudáson kívül számos egyéb kompetenciát, készséget is fejleszthetünk, amelyeket a diákok az életük során tudnak majd kamatoztatni. „A játékok az lesz a 21. századnak, ami a munka volt legalább háromszáz évig az ipari társadalomnak: a megismerés és az értékteremtés domináns módja.” (Pat Kane, 2014 idézi Fromann, 2016, 12).

A pedagógia és a játékok, társasjátékok viszonya

A diákok és tanárok között felhalmozódott generációs különbségek, a tanulók megváltozott nyelvezete, kommunikációs rendszere és motivációs hálózata megköveteli a pedagógusoktól, hogy új, innovatív és effektív pedagógiai módszereket alkalmazzanak az oktatás során. A gamifikáció több hazai és nemzetközi szakirodalomban is hangsúlyos, mint motivációs faktor (Damsa & Fromann, 2016; Nádori & Prievara, 2018; Szénási, 2019; Szabó et al., 2021), kulcs gondolata az aktivitás növelése és maga az adott feladat megoldásában való részvétel. A játék jelen van minden életkorban, legfőbb ismérve, hogy miközben az ember játszik, nem veszi

komolyan, amit tesz (Millar, 1997). Pedagógiai szempontból megvizsgálva az előbbi felvetést, elmondható, hogy kiváltképp fontos, hiszen „*a játékos szituációban az egyed cselekvéseinek következményei minimálisak, és így lehetőséget nyújt arra, hogy kevésbé kockázatos helyzetekben tanuljon.*” (Bruner 1995 idézi Jesztl & Lencse 2018, 15). Ha pedig a legfőbb célunk a tanítás és a tanulás, miért ne ragadhatnánk meg azt a lehetőséget, hogy játszva tegye azt a diák, és ne stresszeljen mindig attól, hogy hibázik a tanulási folyamat során? A játék egy komplex fogalmi szisztéma, nem is létezik tökéletes definíciója, hiszen jelentése attól függ, milyen körülmények között használjuk. Fóti Péter oktatáskutató szavaival élve lehet a legkönnyebben bemutatni a tanulás és a játék közötti összefüggést: „*A játék és a tanulás – ha erről helyesen gondolkozunk – ugyanaz. A játék az emberi élet döntő fontosságú tevékenysége, amely alakjait változtatva végigkísér egész életünkön, amit soha nem kell levetkőznünk. Ami változik, az a játék formája, fajtái és intenzitása. Aki ezt megéletheti, aki úgy lesz felnőt, hogy kijátszotta magát, és mégis megmaradt játékosnak, az könnyebben fog tudni a gyerekekkel (sajáttal és másokkal) játszani. Az nem fogja azt gondolni, hogy a játék szégyellnivaló és másodrendű dolog a tanuláshoz képest vagy, hogy a játék gyerekes.*” (Fóti, 2013). Egy kvantitatív kutatás során Carbonell et al. (2012) motivációs faktorként négy dolgot emeltek ki, ami szorosan összefügg a játéktevékenységgel. Az egyik a disszociáció, hiszen a mai gyerekeket sok követelmény és még több stressz éri a mindennapokban, és a barátaikkal közös játék során segíthetünk nekik feloldani ezeket a problémákat. A szocializáció a második lényeges tényező, amely elengedhetetlen feltétele egy társasjátéknak, hogy a tanulók kapcsolatot alakítsanak ki a társaikkal. Ebből kifolyólag érdemes kiemelni, hogy megjelenik a Kozéki-Enwistle-féle iskolai motiváció alappillére, az affiliáció, a valahova tartozás szükséglete, hiszen a mai diákoknak is kifejezetten fontos, hogy érezzék, tartoznak valahova (például egy csapatba a társasjátékozás során). A másik fontos motivációs tényező az exploráció, aminek a tapasztalatszerzés a kulcseleme. A negyedik fontos faktor, ami lendületben tartja a játékost és előre viszi a játékot, az a teljesítési vágy: köztudott, hogy a gyerekekben van egy belső, egészséges vágy, hogy szeretnek versenyezni egymással, megmérettetni a tudásukat.

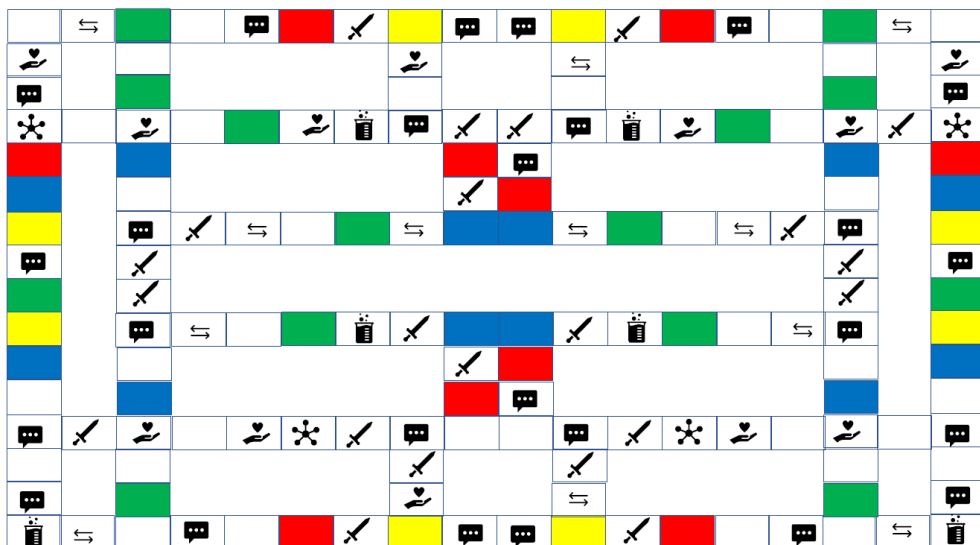
A pedagógiában a játék mindig is jelen volt (Bús, 2022), csak eleinte nem feltétlenül nevelői és oktatói, hanem inkább jutalmazói szerep társult hozzá. Egy játék akkor lesz jó, ha segítségével a tanulókat gondolkodásra ösztönözzük, bővítjük, elmélyítjük a tudásukat. Mindig szem előtt kell tartani, hogy szabályrendszere az adott életkorhoz alkalmazkodjon, azonban mindig jelentsen kihívást a használója számára, hiszen így lesz élvezhető, mégis célravezető a játék. A játékpedagógiának van egy rendkívüli pozitív velejárója, mégpedig az, hogy nem csupán a tanulók között épít ki vagy mélyít el kapcsolatokat, hanem lehetőséget teremt a közvetlenebb tanár-diák kapcsolat kialakítására is (Mihály, 2004). A diákok tanuláshoz való viszonyának hátterében ott van a tanár személyisége is, ami pozitív és negatív irányba is tudja befolyásolni egy tantárgy kedveltségét (Chrappán & Malmos, 2016). Egy társasjáték levezetése lehetőséget ad arra, hogy az oktató facilitátori szerepbe kerüljön, megteremtse egy olyan könnyed, hangulatos légkört, amiben a diákok mernek játszva tanulni, míg ő maga támogatja a háttérből a tanulási útjukat. Így előcsalogathatja a kíváncsiságukat, s fenntarthatja a motivációjukat (Baksa, 2021). Meier (2000) szerint hat kritériumnak kell eleget tennie egy társasjátéknak ahhoz, hogy az célravezetően használható legyen:

1. Kapcsolódjon egy szakterülethez;
2. Ösztönözzön gondolkodásra, tanítson;
3. Ne legyen bugyuta, kösse le a használója figyelmét, legyen szórakoztató;
4. A játékosok közötti kooperációt fejlessze;
5. Legyen megoldható, de legyen benne kihívás;
6. Mindig adjon azonnal visszajelzést a használója felé.

Elengedhetetlen a társasjáték-pedagógiai alapelveinek figyelembevételére, ha egy játékot pedagógiai céllal szeretnénk alkalmazni. Bár lényeges kiemelni, hogy talán nem kapunk azonnal pozitív eredményt, de a társasjátékok hosszú távú alkalmazásával sikereket érhetünk el (Jesztl et al., 2016). A társasjáték-pedagógia vezérelve, hogy a játék az játék maradjon, direkt oktatási módszerré ne alakítsuk át a használatában közben sem. Sose szabad azt éreznie a diáknak, hogy a tudásától függ a végeredmény, hiszen fontos a játékban, hogy a szerencse és a véletlen kiemelkedő szereppel bírjon. Használatában során a tanár csupán a háttérből támogat, az irányítást átengedi a tanulóknak, pontosabban magának a társasjátéknak, hiszen mindig az adott játék cél- és szabályrendszere a mérvadó. A társasjátékok előnyei mellett meg kell említenünk a társasjáték használatához kapcsolódó hátrányokat. Alkalmazásuk közben fennáll a veszélye, hogy a pedagógus elveszítheti a konkrét célt, elkallódnak a háttérben megbúvó didaktikai feladatok, továbbá hátráltató tényező lehet, ha a diákok gondolatai elkalandoznak (Jesztl et al., 2016). Bár az általunk fejlesztett társasjáték végső célja, hogy a kihívásokkal teli játékban észrevétlenül gyarapodjon a tanulók kémiai tudása, valamint a kémia tárgyhoz való hozzáállásuk. Mindemellett a társasjátékok használatában rengeteg más kompetenciát is képes fejleszteni. A társasjátékokat alkalmazva fejleszthető a problémamegoldó képesség, a kreativitás, az induktív-deduktív gondolkodás, továbbá segítenek kialakítani a kritikus szemléletmódot, fejlesztik a döntéshozás képességet is, de szabálykövetésre és szabálytanulásra is taníthatjuk a diákokat a játékok segítségével. Egy tanórába ezek könnyen beilleszthetőek, de egy társasjátékban indirekt módon mindig megjelennek (Csákvári, 2016; Juhász & Radics, 2019).

Chem on! Mi a reakció? – Társasjáték bemutatása

A játék használatához elengedhetetlen egy játékvezető és némi kémiatudás, hiszen ahhoz, hogy pontokat szerezzenek a csapatok, helyesen kell válaszolniuk a kapott kérdésekre. A társasjáték (jelenleg) a hetedikes kémiai tananyagot dolgozza fel. Pontosabban a NAT2020-Kémia tankönyv alábbi témaköreit: A kísérleti megfigyeléstől a modellalkotásig; Kémiai alapismeretek; Az atomok felépítése. A társasjáték során négy fős csoportok versenyeznek egymással úgy, hogy csoporton belül mindenkinek van egy szerepe: vegyész, kémia tanár, tudós, gyógyszerész. Létszámtól függően variálható ez is, lehet egy csoporton belül valakinek több szerepe is.

1. ábra: A társasjáték pályája

A játék fő célja nem az, hogy a csapat eljusson a kezdeti pontból a végpontba, hanem tetszőlegesen megválasztva a kiindulási helyét – ami csak egy üres mező lehet - szabadon választott haladási iránnyal, a játékpályát bebarangolva kell minél több pontot gyűjtenie. A lépéseik számát a dobókockával dobott pontok fogják meghatározni. Fontos, hogy csoporton belül egymást váltva kell az újabb és újabb kihívásokkal szembenéznük a tanulóknak, így mindenki szerves része lesz a közös játéknak. Az adott mezőre lépés után a játékosnak húznia kell a mezőhöz tartozó kártyák közül egyet, majd az azon szereplő kérdést/feladatot a játékvezető olvassa fel. A Hétköznapi kémia és a Csoportdöntés kártyákhoz tartozik egy megoldásokat tartalmazó kisfüzet, míg a többi feladatnál a kártyán található a megoldás, amit csak a játékvezető lát. Az egyes kártyákat és a hozzájuk tartozó mezőket az alábbi táblázatban mutatjuk be.

1.táblázat: A játékkártyák és a mezők bemutatása

Mező/ kártya neve	Jelzése	Kérdés, feladat	Felhasználható idő	Pontszám	Különlegessége
Szerepcser		Csoporton belül kell szerepet cserélnie kettő tagnak a kártya hátoldalán lévő utasítás alapján.	-	-	-
Támogatás		A kártya felhasználásával segítséget kérhet a játékos egy csapattársától.	-	-	A játék megkezdése előtt mindenki kap kettő darabot.
Villámkérdés	zöld szín	Helyesen kell válaszolnia a játékosnak a játékvezető által	20 mp	2 pont	-

		felolvasott kérdésre.			
Egyszerű választás	sárga szín	Ki választania kell a játékosnak az adott kérdéshez tartozó négy lehetőség közül a helyes választ.	20 mp	1 pont	-
Ki/mi vagyok én?	piros szín	A játékosnak ki kell találnia, hogy kiről vagy miről szól az adott leírás.	20 mp	2 pont	-
Periódusos rendszer	kék szín	A játékosnak húznia kell egy elem kártyát és azt elhelyeznie egy félig üres periódusos rendszerben.	20 mp	1-2 pont	1 pont adható akkor, ha az elem környékén lévő 3x3-as mátrixban helyezi el az elemet.
Kihívás		Egy másik csoport tagjával kell összemérnie a tudását az adott játékosnak úgy, hogy az ellenfél választ „harcnemet”.	A választott „harcnemtől” függ.	„A választott „harcnemtől” függ.”	Ennél a feladatnál nem lehet támogatás kártyát felhasználni, választott harcnem lehet a villámkérdés, egyszerű választás, ki/mi vagyok én? kérdés.
Csoportdöntés		A csoport kap egy elgondolkodtató feladatot/kérdést, amit közösen kell megoldaniuk.	2 perc	0-3 pont	Részpontok adhatók, de csak helyes indoklással együtt jár a maximum pont.
Beszélg okosan!		A kártyán szereplő kifejezést kell körülírnia a játékosnak.	40 mp	2 pont	Az idő lejártá után lehet rabolni az ellenfeleknek.
Hétköznapi kémia		A csapatnak közösen kell megvitatni egy feladatot, majd közös álláspontra jutniuk.	1 perc	0-3 pont	-

A kutatás: kutatási kérdések és módszerek, a minta bemutatása

Kutatásunk egyik legfontosabb, hosszú távú célja, hogy kedvező változást érjünk el a tanulók kémia attitűdjében. A tanulók motiváltsága szükségszerű, ha azt szeretnék, hogy eredményesen tanuljanak. A társasjáték-pedagógiai tanórákba, a tanulnivalók elsajátításába, elmélyítésébe való bevonása egy jó választás lehet a cél eléréséhez. Lényeges kutatási kérdésünk, hogy a megalkotott társasjáték az elképzeléseinknek megfelelően alkalmazható-e a gyakorlatban. Továbbá a célunk az volt, hogy a játék után visszajelzést kapjunk a diákoktól és a pedagógusaitól. Feltételeztük, hogy pozitív, kellemes hangulatot érhetünk el a játék segítségével és a tanulók pozitívan fognak hozzáállni.

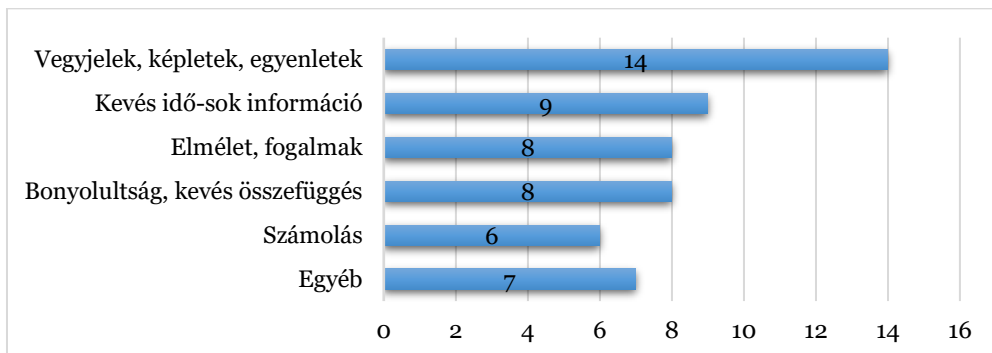
A kutatás során kvantitatív és kvalitatív módszereket alkalmaztunk. Jelen tanulmányban tömören mutatjuk be a kérdőíves kutatás eredményét, leginkább a társasjátékkal kapcsolatos véleményekre fókuszálunk, s ezekről számolunk be részletesebben. Úgy véljük ezek a visszajelzések a legfontosabbak a társasjáték fejlesztése szempontjából.

Papír alapú kérdőív segítségével mértük fel a tesztelő tanulók kémia attitűdjét, és a játék használata utáni véleményüket, visszajelzésüket. 4 fokú Likert numerikus skálát alkalmaztunk, továbbá zárt, eldöntendő kérdések és nyitott kérdések használatával igyekeztünk a vélemények feltárására. A kvantitatív módszerrel elkerültük azt, hogy a diákok befolyásolják egymás véleményét. A tesztelő osztályok szaktanáraival félig strukturált interjú készült, amelyek során az oktató bemutatta a pedagógiai munkáját, módszereit, felmértük a társasjáték-pedagógiával kapcsolatos ismereteit. A játék tesztelése után feltártuk a véleményét a társasjátékról és arról, hogy ő maga mennyire tartja használhatónak a kémia oktatás során. A kutatás során a könnyen elérhető alanyok módszerének segítségével éltünk, a kritérium az volt, hogy kémiát tanuló, nem gyakorlóiskolai 8. osztály tagjai legyenek a tesztalanyok. A kérdőívet 41 diák töltötte ki egy vármegyeszékhelyű és egy kisvárosi általános iskolából. A nemek eloszlása közel 50-50% volt.

A kérdőíves kutatás eredményei

A kapott eredményekből kitűnik, hogy a jelenlegi mintában a szakirodalomban tapasztalat megállapításokkal ellentmondó válaszok születtek a kémia tantárgy népszerűségét illetően (Takács, 2001; Csikos, 2012; Malmos & Chrappán, 2016). Az egyik lehetséges magyarázat erre a könnyen elérhető alanyok módszerének alkalmazása, valamint, hogy viszonylag kis mintával dolgoztunk. A jelenlegi mintába olyan diákok kerültek be, akik az átlagosnál nagyobb affinitást és motivációt mutatnak a kémia iránt, így a következő eredményeket is ennek fényében kell értelmezni. A tanulók 71%-a kedveli, vagy nagyon szereti a kémiát, a többi diák körében nem népszerű tárgy a kémia. Ezt az eredményt a tanárok is megerősítették az interjúk során, hiszen szerintük nagyon szorgalmas és ambíciós tanulókról van szó. Azonban fontosnak találtuk felmérni, hogy általánosságban mi okoz nehézséget a tantárgy tanulása során, hiszen ebből kifolyólag képet kapunk arról, hogy a társasjáték alkalmazásával kiküszöbölhetőek az említett akadályok, nehézségek. A válaszokat az alábbi ábra szemlélteti. A válaszok alapján a vegyjelek, a fogalmak vagy az összefüggések feltárása okozza a legnagyobb nehézséget, azonban érdemes kiemelni a túl sok információ-kevés időre vonatkozó válaszokat. Az egyik diák szavaival élve nincs lehetőségük megérteni a tantárgy lényegét, „csak bemagoljuk és ennyi”.

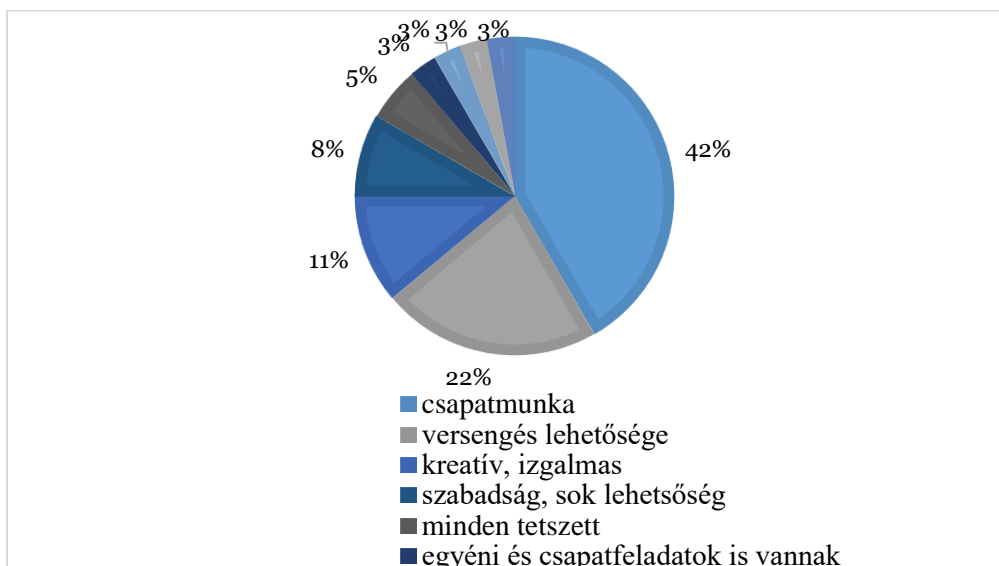
Továbbá volt olyan, aki megjegyezte, hogy a „*hanyag összetételű könyv*” miatt nem szereti tanulni a kémiát.

2. ábra: Akadályozó tényezők a kémia tanulásában (N=37)

A fenti kérdésből kifolyólag igyekeztünk feltárni, mivel lehetne szerethetőbbé tenni a kémiát. A kérdésre a tanulók 90%-a adott választ. Közel 40%-uk írta, hogy több kísérletezéssel élvezhetőbb lenne a kémia tantárgy, de akadt olyan válasz is, amely szerint a magasabb óraszám lenne a megoldás. Feltételezhető, hogy a magasabb óraszám lehetővé tenné az összefüggések megértését, a kísérletek bemutatását és egy olyan tevékenységek beemelését a kémia oktatásba, amelyre jelenleg nincs lehetőség. A megkérdezett diákok közül néhányan a válaszaikban utaltak a játékra és a játékos elemek beemelésére az oktatásban, ami kifejezetten azt jelzi, hogy a tanulóknak lenne igényük a „játszva tanulásra”.

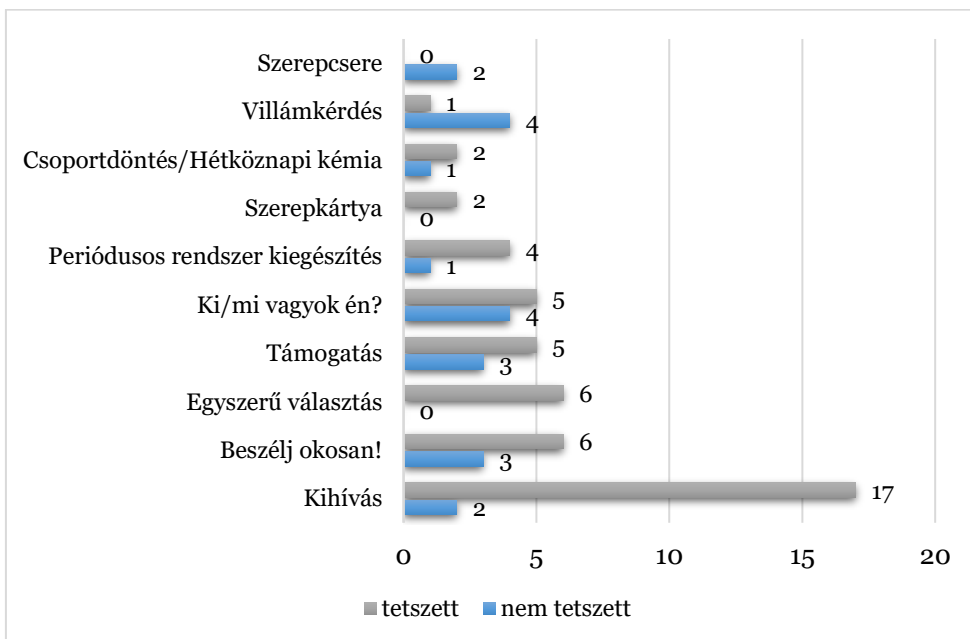
A következőkben az eredményeink leginkább a játékkal kapcsolatos visszajelzésekre vonatkoznak. Elsőkét megkérdeztük a tanulókat arról, hogy mi tetszett nekik leginkább a játékokban.

3. ábra: A diákok által kedvelt jellemzők a játék során (N=37)

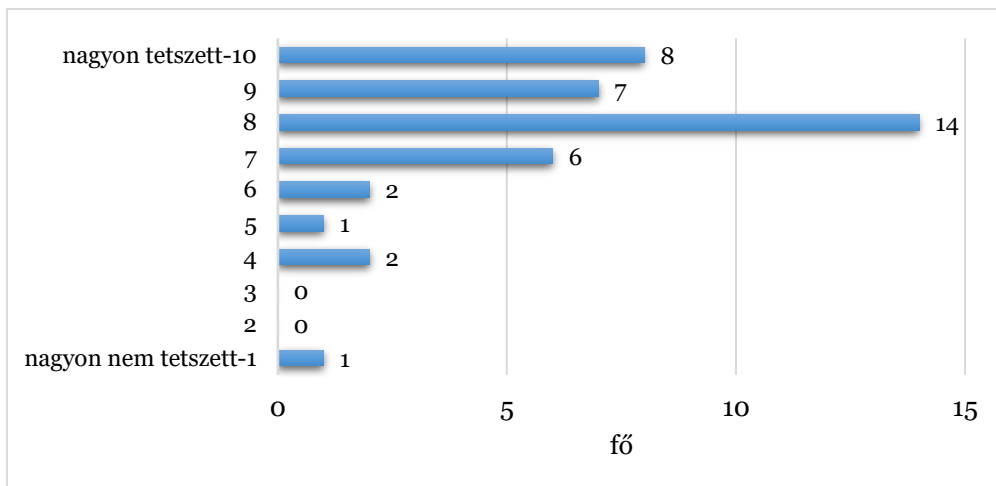
A diákok 42%-a írta a csapatmunkát, 22%-uk utalt arra, hogy az tetszett nekik, hogy versenyezhetek másokkal. Ez is alátámasztja, hogy a mai fiatalság keresi a kihívásokat és szeretnek csapatban dolgozni. A kreativitás és a játék izgalma mellett, amit többen pozitívumként emeltek ki, az a játék szabadsága. Azon kérdésre, hogy mi az, ami nem tetszett nekik, többen írták a nehezebb feladatokat, kérdéseket, amik elkerülhetetlenül egy játék velejárói kell, hogy legyenek, hiszen ezek jelentik a játék kihívásait.

Összességében a játék megítélése mellett igyekeztük visszajelzést kapni arról, hogy a társasjáték mely részei, kártyái voltak a leginkább kedveltek a diákok körében. A következő válaszok rendkívül fontosak a játék jövőbeli fejlesztése szempontjából.

4. ábra: Az egyes kártyák kedveltsége

A kérdőív egyik legizgalmasabb és legtanulságosabb része az volt, amikor a tesztelőknek a kedvenc kártyájukat kellett kiválasztani. Minden kártyatípus legalább egyszer említésre került, de a legkedveltebb kártya a Kihívás kártya lett. Ez azt bizonyítja, hogy a tanulók szeretnek versenyezni, versenyezni társaikkal, összemérni tudásukat másokkal. A népszerű kártya volt még a „Beszélj okosan!” kártya, vagy az egyszerű kiválasztási feladatokkal ellátott kártyák. Érdekes, hogy a tanulók a szerepkártyát is feltüntették, pedig az nem akciókártya, hanem csak a csapatukban betöltött szerepüket jelzi. Ez arra utal, hogy szeretik tudni, hogy megvan a saját helyük és feladatuk a csapatjátékban. A villámkérdéses kártya a kevésbé népszerű kártyák közé tartozik. Valószínűleg azért, mert túlságosan frusztráló volt számukra, hogy gyorsan kellett válaszolniuk rájuk, valamint feltételezhető, hogy a tanórára, felelésre asszociáltak a diákok. Ami meglepő, az a „Ki/mi vagyok én?” kártyák kedveltsége, ami nagyon hasonló a Villámkérdések kártyához, de ez a kártya sikeresebb volt. Az egyetlen különbség a két kártya között az, hogy ebben a kártyában a feladatok, fogalomleírások egyes szám első személyben szerepelnek.

5. ábra: A diákok összbenyomása a Chem on! társasjátékról (N=41)

Végeredményképpen elmondhatjuk, hogy a 41 diák közül 29 válaszolta azt, hogy máskor is szívesen játszana a játékkal, hat diák nemmel válaszolt, kettő nem tudta eldönteni, míg négy nem releváns válasz is érkezett. Bár a kérdés eldöntendő volt, néhány diák kiegészítette a választ olyan gondolatokkal, hogy „*így izgalmasabb*”, „*így élvezhetőbb*”, „*így tanulhatóbb*” a kémia. A pedagógiai-társasjáték jövője szempontjából pedig sok jót jelezhet az az észrevétel is, hogy egy diák szerint „*nem csak a kémiát*” tanulnák szívesen ily módon a diákok. A megkérdezettek 80%-a állította azt, hogy a tantárgy sokkal szerethetőbb lenne, ha ezzel vagy ehhez hasonló játékokkal, játékos feladatokkal kellene tanulniuk, gyakorolniuk. Úgy gondolják, hogy „*játékos módon jobban elmélyül a tudás*”.

Összességében elmondható, hogy a diákok többségének tetszett a társasjáték. Nagyobb mintaszámnál természetesen fennáll az esélye, hogy jelentősen módosuljon a kapott eredmény. A diákoknak lehetőséget adtunk arra is, hogy saját gondolataikat, önálló véleményüket leírják azzal kapcsolatban, hogy miért szerettek vagy éppen nem szerettek a játékkal játszani. Többen írták az izgalmas, érdekes, kreatív szavakat és azok szinonimáit, s nagyon sokan kiemelték a csapatmunka okozta örömeiket. Bár érkeztek olyan megjegyzések is, hogy a játék kicsit unalmas, vagy éppen lassú volt, azért többségében pozitív visszajelzések érkeztek. Az egyik tanuló negatívumként megemlíttette, hogy a játék számára túl bonyolult, míg más véleménye szerint „*a bonyolultsága tette izgalmassá a játékot*”, s volt, aki szerint „*egyszerűen meg lehetett érteni a szabályokat*”. Egyeseknek kifejezetten „*tetszett, hogy a tudáson múltak a dolgok*”, és volt, aki úgy gondolta, hogy „*érdekes ilyen formában tanulni*”. „*Szerettem, mert meg tudtam küzdeni a társaimmal és új ismeretekre tettem szert*” – írta egy diák, s még sokan mások kiemelték a kihívás kártya nyújtotta izgalmakat, mint pozitív tényezőt. Azt a tényt, hogy a mai fiatalok inerg gazdag környezetben nőnek fel és állandóan igénylik az újításokat, bizonyítja a következő válasz: „*azért szerettem, mert ilyen társasjátékot még nem láttam, és nagyon jó újdonság volt*”. Utolsó, elgondolkodtató idézetet szeretnénk megosztani: „*szerettem, de a magyar oktatást ismerve nem nagyon járna sok sikerrel; jó az ötlet, de nagyon sok tanár nem fogadná el*”.

További érdekes eredmény, hogy a tanulók 68%-a tanult valami újat a játék során. Ez a kérdés a hallgatók felfogásán alapult, de pozitívum volt, hogy néhányan valóban új tényeket soroltak fel. A válaszok között többször is előfordult Marie Curie neve, az Avogadro-állandó vagy éppen a relatív atomtömeg fogalma. Volt olyan is, aki a fűcsoportok neveit, az izotóp definícióját vagy éppen azt a hétköznapi példát emelte ki, hogy megtanulta, miért is nem szabad a hipót a sósavval egyszerre használni. Utóbbi kifejezetten pozitív, hiszen a kémia tanításának és tanulásának egyik kulcspontja, hogy a mindennapi élethez szükséges kémiai tudásnak is biztosítsunk fontos szerepet. A feltevéseink és reményeink egy része beigazolódott, mert a tanulók legalább fele úgy gondolta, hogy játékokkal, játékos feladatokkal sokkal kedveltebb lenne a kémia tantárgy. A tanulók 80%-a állította, hogy a kémia, mint tantárgy sokkal élvezetesebb lenne, ha ezt a társasjátékot, vagy ehhez hasonló játékokat alkalmaznának a kémia tanításában és tanulásában. A tanulók közül hatan választak nemmel, ketten pedig talánnal. A kis elemszám és az egyik osztály kémiához való kedvezőbb hozzáállása ellenére is úgy véljük, hogy jó irányban halad a kutatás és van potenciálja a játék-pedagógiának is a kémiaoktatásban. Az egyik diák úgy fogalmazott, hogy „*játékos módon jobban elmélyül a tudás*”, míg másvalaki szerint „*ez a játék sok mindent meg tudna tanítani a gyerekeknek*”. Egy tanuló pedig azt írta, hogy „*szerintem, aki nem szereti a kémiát, az is megszeretné egy kicsit jobban*”.

A játék fejlesztése szempontjából kifejezetten fontos volt, hogy feltárjuk, milyen ötleteik vannak a tanulóknak, mivel lehetne bővíteni a játékot, vagy éppen ők mit változtatnának rajta. Nagyon kreatív ötletek születtek, amelyekből néhányat ki is emelnénk. Kaptunk egy olyan tanácsot, hogy készíthetnénk több szerepkártyát, nem csak foglalkozásokkal, hanem konkrét tudósnevekkel kapcsolatban (itt példának Einsteiné írta). Nagyon jó gondolatnak tartjuk, hiszen ezáltal is tanulhatnak a gyerekek, akár egy kis kémiatörténelmet is. Valaki azt írta, hogy kihívásnál az ellencsapat is legyen a véletlen műve és így elkerülhető az, hogy sokszor csak egy csapat versenyezzen, ha őket többször hívják ki párbajozni. Kaptunk olyan ötleteket is, hogy legyenek mínusz pontok, ne legyenek egyáltalán nehéz kérdések, feladatok. Utóbbiak megfogadása szerintem rontana a játék sikerességén és eltűnne a játékban jelenlévő kihívás.

Konklúzió

Munkánk hosszú távú célja, hogy pozitív változást érvényesítsünk a jelenlegi felnövekvő generáció kémiával kapcsolatos attitűdjében, a tanuláshoz való hozzáállásában. A társasjáték-pedagógia alapelveit felhasználva egy teljesen új, Chem on! Mi a reakciód? nevű kémia társasjátékot fejlesztettünk, azt teszteltük és kvantitatív illetve kvalitatív eszközök segítségével próbáltuk megválaszolni a főbb kutatási kérdéseinket. A jelenlegi tanulmányban bemutatott kvantitatív adatok leginkább az elkészített társasjáték élvezhetőségére, alkalmazhatóságára vonatkoznak. A kapott eredmények szerint a diákok igényt tartanak a versenyzés lehetőségére, motiválja őket a gondolat és a lehetőség, hogy csapatban dolgozzanak és tanuljanak, szerintük sokkal élvezetesebb így az egyébként nehezebbnek ítélt kémia tantárgy tanulása. A kapott eredmények összességében biztatóak, a gyerekek döntő többsége máskor is szívesen használná a játékot, véleményük szerint a tudások sokkal inkább elmélyül ilyen módon. Bár a jelenlegi munkánkban nem foglalkoztunk a szaktanárokkal készített félig strukturált interjúkkal, azonban a következtetéseink levonásához felhasználjuk az ott szerzett tapasztalatunkat is. A pedagógusok szerint lenne igény az oktatásban a

társasjáték-pedagógia széleskörű megismerésére, jelentős potenciált látnak benne. Bár volt olyan interjúalany, aki a gamifikáció fogalmával sem találkozott még, de úgy véli, fontos lenne ezeket a módszertani újításokat többször megjelentetni a tanárképzésben is. Úgy gondoljuk, fontos szempont, hogy az egyetemeken a felsőoktatási oktatók is legyenek naprakészek az innovatív módszerekkel kapcsolatban, hogy a tanárjelöltek még több, nem hagyományos módszerrel ismerkedjenek meg. A társasjátékról alkotott pozitív vélemények és a kutatási eredmények alátámasztják azt a gondolatunkat, hogy a társasjáték-pedagógia sikeresen használható a kémia oktatása során mind motiválásra, a tantárgy megkedveltetésére és tanulására, egyaránt figyelembe véve a diákok és a szaktanárok véleményét, igényét. A jelenlegi kutatásunk egyik limitációja az alacsony elemszám, ebből kifolyólag az eredményekből nem vonható le széleskörű következtetés, de jó kiindulópontként szolgálhat a kutatás fejlesztéséhez, bővítéséhez. A jövőben terveink között szerepel a minta elemszámának a növelése, azonban az iskolákkal való kapcsolatfelvétel, majd a tesztelés engedélyezése, lebonyolítása nehézségekbe ütközik. A kutatás további részében szeretnénk a diákokkal készített kérdőívek mellett fókuszsoportos interjúk elkészítésével árnyaltabbá tenni a kapott eredményeket. Mivel a játék kipróbálásánál személyesen is jelen voltunk, láthattuk a gyerekek lelkesedését, ahogy magával ragadta őket a flow élmény.

Irodalom

- Baksa, B. (2021). A tanulói kreativitás kibontakoztatását segítő pedagógus szerepkör. In Lovassy, A. & Pázmány, Á. (Ed.), *Kihívások a 21. századi nevelésben-oktatásban* (pp. 7-20). Vác: AVKF.
- Bús, I. (2022). Fejezetek a játékpédagógia történetéből. *Kultúratudományi Szemle*, 2022, 4(3-4).
- Carbonell, X., Chamarro, A., Fuster, H., Griffiths, M., Talarn, A., & Oberst, U. (2012). Psychological motivation in online role-playing games: A study of Spanish World of Warcraft players. *Anales de Psicología*, 28, 274-280.
- Chrappán, M. & Malmos, E. (2016). Természettudományos attitűd vizsgálat egy pilot mérés tükrében. *Educatio*, 25(4), 608–616.
- Ifj.Csákváry J. (2016). Számítógépes játékhasználat a szociális kompetenciák tükrében. *Új Pedagógiai Szemle*, 66(3-4), 53-68.
- Csikos, C. (2012). Melyik a kedvenc tantárgyad? Tantárgyi attitűdök vizsgálata a nyíltvégű írásbeli kikérdezés módszerével. *Iskolakultúra*, 22(1), 3–13.
- Damsa, A. & Fromann, R. (2016). Gamification and gameful approaches in education, business, and IT. *Infomatika*, 18(1), 28-33.
- Fóti, P. (2013). Summerhill. Elérhető: http://www.tani-tani.info/summerhill_majdnem. (Utolsó letöltés: 2022.11.20.)
- Jesztl, J. et al. (2016). *Játsszunk helyesen! A játékpédagógia helye a fiatal segítők társadalmi felelősségvállalásában*. Budapest: Rogers Személyközpontú Oktatásért Alapítvány.
- Jesztl, J. & Lencse, M. (2018). *Társasjáték-pedagógia*. Budapest: Demokratikus Ifjúságért Alapítvány.
- Józsa, K. (2002). Tanulási motiváció és humán műveltség. In Csapó, B. (Ed.), *Az iskolai műveltség* (pp. 239-268). Budapest: Osiris Kiadó.
- Juhász, V. & Radics, M. (2019). A kooperatív és kompetitív (társas)játékok a nem kognitív készségek fejlődésének szolgálatában. In Döbör, A. & Juhász, V. (Ed.), *A nem kognitív készségek fejlesztése a munkaerőpiaci igények tükrében* (pp. 63-84). Szeged: SZTE JGYPK Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.

- Óbudai Egyetem. (2018). Középiskolás diákok és fiatal felnőttek STEM-pályával kapcsolatos véleményeire vonatkozó kutatás eredményei. Elérhető: <https://docplayer.hu/209296503-Kozepiskolas-diakok-es-fiatal-felnottek-stem-palyaval-kapcsolatos-velemenyeire-vonatkozo-kutatas-eredmenyei.html>
- Nádori, G. & Prievara, T. (2018). *21. századi pedagógia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Meier, D. (2000). *The Accelerated Learning Handbook*. New York, NY: McGraw Hill Professional.
- Millar, S. (1997). *Játékszichológia*. Budapest: Maecenas.
- Szabó, É. (2015). A digitális szakadékon innen és túl: a tanárszerep változása a XXI. században. *Oktatás-Informatika*, 7(1), 17-31.
- Szénási, L. (2019). A gamifikáció lehetséges formái az iskolai katechézisben. In *11th International Conference of J. Selye University*. DOI: <https://doi.org/10.36007/3327.2019.171-178>.
- Szilágyi, Zs. (2007). Rocard-jelentés. Interjú Csermely Péterrel. *Fizikai Szemle*, 57(9-10), 340-343.
- Takács, V. (2001). Tantárgyi attitűdök struktúrája. *Magyar Pedagógia*, 101(3), 301-318.

TÁJÉKOZÓDÁS

Koltai Zoltán

SIKERES HARMADIK MISSZIÓS TEVÉKENYSÉG A PTE KULTÚRATUDOMÁNYI, PEDAGÓGUSKÉPZŐ ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI KARÁN

A kistelepüléseken élők számára gyakran elérhetetlenek a társadalmi alapfunkciók, ami különösen problematikus az elöregedő, szociális gondokkal is küzdő kisközösségekben. Számukra a falugondnok jelenti az egyedüli esélyt az elszigeteltség csökkentésére és a teljes értékű életre. A Baranya Vármegyei Önkormányzat megbízása alapján a Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Karán valósult meg először 2022-ben, majd 2023-ban a Baranya és Somogy vármegyei falugondnokok Falu- és tanyagondnoki képzése. Az elméleti és gyakorlati elemeket egyaránt tartalmazó képzési programok végén összesen 81 falugondnok tett sikeres záróvizsgát, többségében kiválóan megfelelt minősítéssel. A tanulmány az egyetem életében újszerű képzési program tapasztalatait mutatja be.

Kistelepülési lét egy lakossági kutatás tükrében

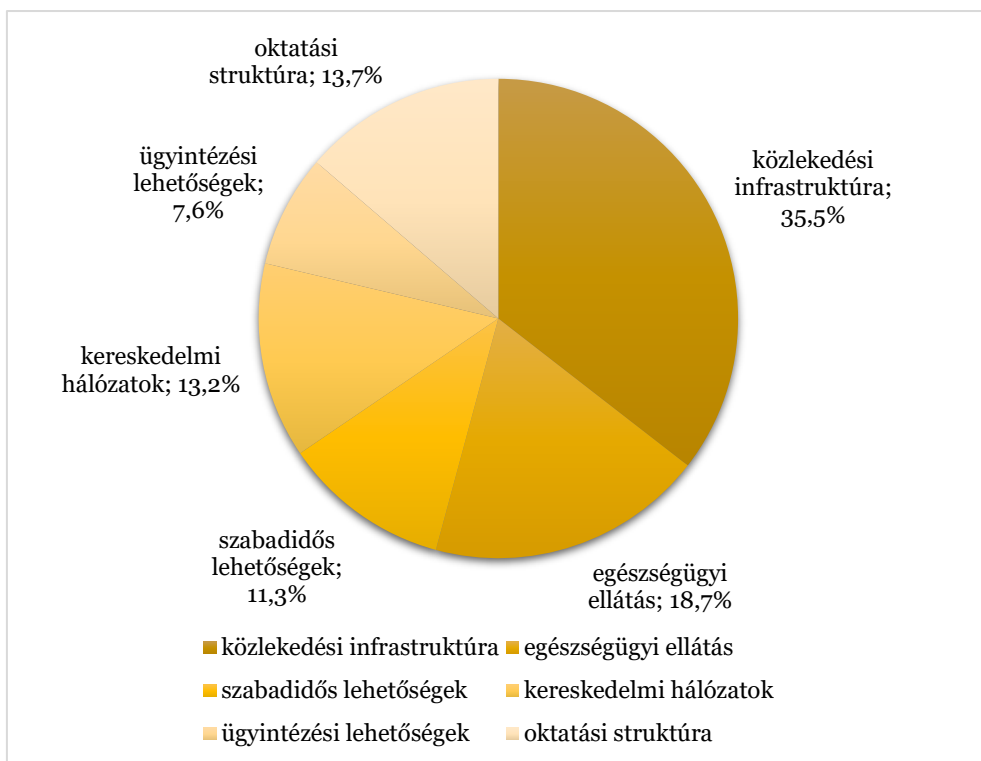
Szűken vett témánkhöz kapcsolódási pontot biztosít az a Pécsi Tudományegyetem hallgatóinak közreműködésével megvalósított, országos, rétegzett kérdőíves adatfelvétel, melynek során többek között arra voltunk kíváncsiak, hogy a magyar lakosság hogyan vélekedik a falvak által biztosított mindennapi életkörülményekről. Az 1000 fő megkérdezése során figyelembe vett négy ismérvünk a magyarországi népesség régiók szerinti megoszlása, a lakosság nemek, korcsoportok és iskolai végzettség szerinti tagozódása volt.

Hipotézisünk értelmében, azok, akik előnyösnek gondolják ezt a legkisebb lélekszámú településszintet, elsődlegesen a pozitív emberi kapcsolatoknak és a tiszta, nyugodt lakókörnyezetnek tulajdonítják mindezt, míg az elutasítás legfőbb okai között a hiányos ellátottság, a nem megfelelő foglalkozási körülmények és a kedvezőtlen demográfiai folyamatok fordulnak elő nagyobb arányban (Koltai, 2014).

Egyértelműen beigazolódtott hipotézisünk, mivel a válaszok közel fele (49,1%) az egészséges, tiszta és természetközeli lakókörnyezethez kapcsolódott. Szintén sokan említették a pozitív emberi kapcsolatokat, az összetartást, kölcsönös figyelmet és segítőkészséget (30,6%), a harmadik leggyakrabban említett előny pedig a háztáji gazdálkodás, kertészkedés és az ezzel kapcsolatos önellátás lehetősége volt (10,3%). A jobb közbiztonságot a válaszadók 7,5%-a említette, az egyéb kategória (2,5%) mögött pedig az alacsonyabb ingatlanárak és a településen belüli kisebb távolságok húzódtak meg. A legtöbb kritika csakugyan a hiányos szolgáltatások és ellátottság kapcsán érte a falvakat, mivel a válaszok kétharmada (67,7%) említette ezt hátrányként. Közel minden negyedik válaszban (23,7%) megjelentek a foglalkoztatással kapcsolatos problémák, a munkalehetőségek hiánya és az alacsony jövedelmek. Az egyéb kategórián (8,6%) belül az elnéptelenedés, elöregedés, hátrányos etnikai összetétel

szerepelt, de előfordult a túlzott ismertségből, hiányos közbiztonságból és az elszigeteltségből eredő problémák megemlítése is.

Kutatási eredményeink közül a falugondnoki szolgálat működéséhez kiemelt kapcsolatot biztosító, a nem megfelelő ellátási viszonyok csoportját részletes vizsgálat alá vetve, a legtöbb kritika a közlekedési infrastruktúrával volt kapcsolatos (35,5%), de sokan említették a korlátozott egészségügyi szolgáltatásokat (18,7%) és a hiányos oktatási rendszert az óvodától a középiskolai továbbtanulásig (13,7%). Valamivel kevesebb kritika érte a kereskedelem fejlettségét és az áruválasztékot (13,2%), a gyakran korlátozott, körülményes ügyintézési lehetőségeket (7,6%), viszont többen tartották problémának (11,3%) a hiányos szórakozási és szabadidős lehetőségeket (1. ábra).

1. ábra: A falvak hiányos ellátási-szolgáltatási viszonyainak mögöttes indokai (N=1000)
 Forrás: Koltai 2014

A falugondnoki szolgálat létrejötte és annak szabályozási környezete

A falugondnokság alap gondolata, később a szolgálatok elterjedése Kemény Bertalan mezőgazdasági mérnök, regionális tervező nevével kapcsolódik egybe, aki még 1982-ben kapta azt a feladatot, hogy készítsen Somogy megye külterületi lakott helyei és aprófalvai számára fejlesztési javaslatot (Faludi, 2013). Az érvényben lévő Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió szellemében ezek a szerepkör nélküli, mindenféle fejlesztési lehetőségtől elzárt települések valójában a humánus megszüntetésre lettek kijelölve, Kemény viszont más megoldást keresett. Hitvallása okán, miszerint minden településnek, emberi közösségnek joga van az élethez és saját

jövője alakításához, a folyamat megfordítását tűzte ki célul (Faludi 2004). Többek között a kistermelés területi kiterjesztését javasolta főállású mezőgazdasági kistermelők számára optimális környezet biztosításával, szorgalmazta a lokális autonómia megerősítését, ezzel is támogatva a helyi társadalom belső kapcsolatrendszerének felélesztését és a lokálpatriotizmust. Végül a kistelepülések üzemeltetésére egy falugondnoknak vagy falugondnokságnak nevezett személyt, kiscsoportot nevesített. Néhány évvel később, 1990-ben a Csereháti Településszövetség aktív közreműködésével, kísérleti jelleggel indult el a szolgálat az ország leghátrányosabb helyzetű Borsod-Abaúj-Zemplén megyei aprófalvaiban. A következő évben aztán már a Népjóléti Minisztérium támogatásával (15 település gépjárműbeszerzését lehetővé téve) kezdhették meg működésüket Baranyában és Somogyban a falugondnokságok, amit a '90-es években újabb csatlakozó megyék kistelepülései követtek. Kezdetben 500, később 600, jelenleg 1000 fő alatti településeken működtethető a szolgálat. Az ő munkájukat segíti az országban működő 11 térségi falugondnoki egyesület, melyek nem csak összefogják a szolgálatban érintett falu- és tanyagondnokokat, fenntartókat, szakembereket, civileket, önkéntes segítőket, de amellet, hogy érdekképviselőket is ellátnak, szakmai tanácsadással, információnyújtással, programok szervezésével és kapcsolatépítéssel támogatják, fejlesztik a szolgálatok működését (Csörsz né Zelenák & Sümeginé Ország 2022).

Bár a feladatkör 1990 augusztusában indult, a törvényi szabályozás csak a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény 1996. évi módosításában jelent meg: „A falugondnoki, illetve tanyagondnoki szolgáltatás célja az aprófalvak és a külterületi vagy egyéb belterületi, valamint a tanyasi lakott helyek intézményhiányából eredő hátrányainak enyhítése, az alapvető szükségletek kielégítését segítő szolgáltatásokhoz, közszolgáltatáshoz, valamint egyes alapszolgáltatásokhoz való hozzájutás biztosítása, továbbá az egyéni, közösségi szintű szükségletek teljesítésének segítése.” (1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról 60. § 1)

Bátran kijelenthető, hogy a magánszemélyekkel kapcsolatos kérdőíves kutatásunk azon megállapítása, miszerint a falvakban élők legfőbb hátránya a hiányos szolgáltatásokból, ezen belül is a korlátozott közlekedési és egészségügyi ellátottságból, a hiányos oktatási rendszerből, kereskedelmi hálózatból, körülményes ügyintézési lehetőségekből, valamint a szűkös szabadidős lehetőségekből adódnak, teljes egészében visszatükröződik a falugondnokság feladatai sorában. Az 1/2000. (I. 7.) SzCsM rendelet értelmében a falugondnoki szolgáltatás számára meghatározott közvetlen, személyes szolgáltatások közül alapfeladatnak minősülnek:

- a) a közreműködés az étkeztetésben, a házi segítségnyújtásban, a közösségi és szociális információk szolgáltatásában;
- b) az egészségügyi ellátáshoz való hozzájutás biztosítása, így a háziorvosi rendelésre szállítás, az egyéb egészségügyi intézménybe szállítás, a gyógyszerkiváltás és a gyógyászati segédeszközökhöz való hozzájutás biztosítása;
- c) az óvodáskorú, iskoláskorú gyermekek szállítása, így az óvodába, iskolába szállítás, az egyéb gyermekszállítás.

Kiegészítő feladatnak minősülő lakossági szolgáltatások:

- a) a közösségi, művelődési, sport- és szabadidős tevékenységek szervezése, segítése,

- b) az egyéni hivatalos ügyek intézésének segítése, lakossági igények továbbítása,
- c) az egyéb lakossági szolgáltatások, egyéb szociális és gyermekjóléti alapszolgáltatások biztosításában való közreműködés.

A falugondnoki szolgáltatás számára meghatározott, az önkormányzati feladatok megoldását segítő, közvetett szolgáltatásnak minősülnek:

- a) az ételszállítás önkormányzati intézménybe,
- b) az önkormányzati információk közvetítése a lakosság részére,
- c) a falugondnoki szolgálat működtetésével kapcsolatos teendők ellátása.

Utóbbi, közvetett szolgáltatásnak minősülő feladatok a szolgáltatásnyújtás legfeljebb 50%-át tehetik ki. (1/2000. (I. 7.) SzCsM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó szociális intézmények szakmai feladatairól és működésük feltételeiről 39. § 1)

Kijelenthető, hogy a falugondnokság egy a helyi igények kielégítésére, helyi kezdeményezéssel létrehozott megoldás, mely „ujjlenyomatként” magán kell viselje az adott település sajátos jellemzőit, legyenek azok akár földrajzi, gazdasági, demográfiai vagy éppen intézményi, infrastrukturális eredetűek (Csörsz né Zelenák & Sümeginé Ország, 2022). A kiindulópontnak számító igényfelmérés a szolgáltatás bevezetésekor ugyanúgy nélkülözhetetlen, mint a már működő szolgálat továbbfejlesztésekor. Mindezek alapján nem túlzó megállapítás, hogy a tanya- és falugondnoki szolgálat az ellátás térkapcsolatainak megerősítése által a magyar vidék sokrétű problémahalmazának lokális megoldásaként képes működni.

A falugondnoki (tanyagondnoki) pozíció meghirdetésekor feltétel a legalább 8 általános iskolai végzettség és a megfelelő jogosítvány megléte (a feladat ellátásához jellemzően a 8+1 férőhelyes kisbusz a legalkalmasabb), valamint a pályázónak nyilatkozatot kell tennie arról, vállalja a munkakör betöltéséhez előírt falu- és tanyagondnoki képzésen történő részvételt.

Képzés az alapértékek megerősítésének szándékával

A szolgálatot megálmodó Kemény Bertalan szerint: „A jó falugondnok minden problémát észrevesz, amin tud segít, amit nem tud megoldani (idő, benzin, tudás hiányában), annak megoldását másként igyekszik szorgalmazni. Érdeklődik, információt keres, kér, közvetít, tette bátorít, ötletet ad, véleményt formál, a „köz” véleményét alakítja. Röviden: azon dolgozik, hogy újra működjön, újra életképes legyen a falu közössége.” (Kemény, 2004, 21)

Ahogy Szaló fogalmaz, a falugondnok „elsődleges jellemzője az empátia, a ráérzés a szükségre, a tevékeny élet és saját személyiségének alárendelése a másikénak. Nagyszerű hivatás!” (Szaló, 2004, 7) A falugondnok legfontosabb személyiségjegyei közé csakis az empátiát, hitelességet, előítélet-mentességet, rugalmasságot, segítőkészséget, türelmességet, jó kapcsolatépítő és problémamegoldó képességet, határozottságot és precizitást sorolhatjuk (Csörsz né Zelenák & Sümeginé Ország, 2022).

A rendszerváltozás idején, 1989-ben alapított Falufejlesztési Társaság a kezdetektől nagy hangsúlyt helyezett a résztvevők képzésére. Először egy-, majd többhetes bentlakásos formában történt a falugondnokok képzése, amit jelenleg egy 170 órás, 52 óra elméletet és 118 óra gyakorlatot felölelő program biztosít (Bódy et al., 2021). A

falugondnoki munkakörben csak olyan személy foglalkoztatható, akit a foglalkoztatás kezdő időpontjában a munkáltató bejelentett a munkakör betöltéséhez szükséges falu- és tanyagondnoki alapképzésre, és azt a munkakör betöltője a foglalkoztatás kezdő időpontjától számított egy éven belül el is végzi. A képzést a vármegyei önkormányzat vagy általa megbízott intézmény biztosítja a Nemzeti Szociálpolitikai Intézet szervezésében.

A főbb tananyagegységek jelenleg az alábbi struktúrát követik:

- A falugondnoki, tanyagondnoki tevékenység alapismeretei (falu- és tanyagondnokság története, a feladatellátás és annak dokumentációja, egészségügyi, jogi, ökológiai és gépjármű-üzemeltetéssel kapcsolatos ismeretek)
- Társadalom- és közösségismeret
- A szociális munka és a segítő foglalkozás
- Kommunikációs készségek és szakmai önismeret fejlesztése
- Terepgyakorlat

A képzés záródolgozat elkészítésével és szóbeli vizsgával zárul. A vizsgabizottság elnökét a szociális ágazat irányítását végző miniszter kéri fel, egy tagját a vármegyei önkormányzat, másik tagját az Nemzeti Szociálpolitikai Intézet delegálja a bizottságba.

A falu- és tanyagondnokok számára ezen felül kötelező továbbképzések is előírásra kerültek, így felsőfokú végzettség esetében 80, egyéb esetben 60 pontot kell megszerezniük a 4 éves továbbképzési időszak során.

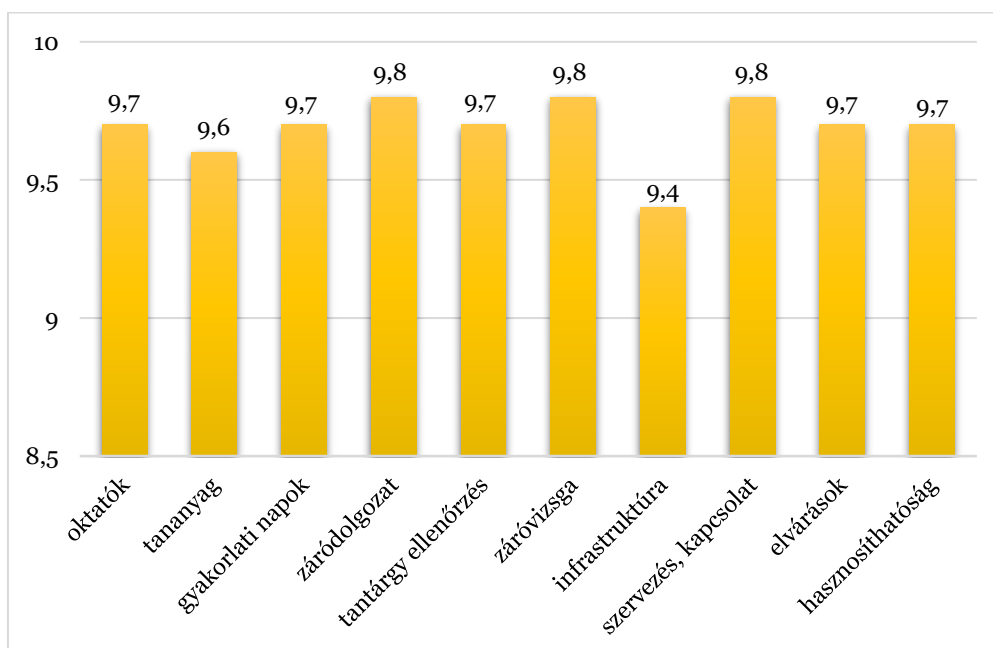
A Baranya Vármegyei Önkormányzat megbízása alapján 2022-ben, majd 2023-ban a Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Karán valósult meg a Baranya és Somogy vármegyei falugondnokok képzése. Ennek során kiemelt figyelmet fordítottunk a felnőttképzés azon sajátosságára, miszerint felnőttképzésre csak erre felkészült képzők alkalmasak (Nemeskéri & Pataki, 2007). Az egyetemi kollégák mellett az M-Stúdium Oktatásszervező Kft.-vel kooperálva biztosítottuk a terepgyakorlathoz kapcsolódó gyakorlatvezetőket, valamint a programban résztvevő szenior falu- és tanyagondnokokat. Természetesen nem hagytuk figyelmen kívül, hogy a képzés sikere nem csak a program kialakításán és lebonyolításán múlik, de legalább ennyire meghatározó a megfelelő oktatási környezet is (Karoliny & Poór, 2017). Éppen ezért helyszínként a PTE Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar pécsi képzési központja szolgált.

A záróvizsgákat követően az alábbi kérdéseket tettük fel a résztvevőknek:

- Mennyire elégedett a képzés oktatóival, az alkalmazott oktatási módszerekkel?
- Mennyire elégedett a képzés során megismert tananyaggal?
- Mennyire feleltek meg elvárásainak a terepgyakorlatok programjai?
- Mennyire elégedett a záródolgozat elkészítéséhez kapott szakmai segítséggel?
- Mennyire voltak megfelelőek a tudása ellenőrzésére alkalmazott módszerek (tantárgyak, záróvizsga)?
- Mennyire elégedett az infrastrukturális adottságokkal (terem, technikai feltételek)?
- Mennyire elégedett a képzés megszervezésével, a program közbeni kapcsolattartással?

- Mennyire felelt meg elvárásainak a képzés összességében?
- Mennyire tudja hasznosítani a képzésen tanultakat a napi munkavégzése során?
- Mi a legfőbb hozadéka, eredménye az Ön számára a falu- és tanyagondnoki képzésnek?

Valamennyi résztvevő kitöltötte elégedettségi kérdőívünket. Az 1-10 pont közötti skálán kimondottan magas, 9,7 pontot kapott képzésünk. Ezen belül az oktatók és a gyakorlati programok 9,7-es, a záródolgozathoz nyújtott segítség és a szervezés 9,8-as pontot ért el, de az infrastrukturális adottságokra (9,4) és a tanultak hasznosíthatóságára (9,7) adott értékek is kiválóan mondhatók.

1. ábra: Résztvevői elégedettség, 1-10 pont közötti skálán (N=81) Forrás: kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés, 2022-2023

Arra a nyílt kérdésünkre, hogy mi volt a képzési program legfőbb hozadéka, legtöbbször a tapasztalatszerzést, a bővülő kapcsolatrendszert, barátságok születését, a munkavégzéshez kapcsolódó tudatosság és magabiztosság erősödését, a pozitív hozzáállás, nyitottság fokozódását, a rendszerszemlélet kialakulását, és ami talán a legfontosabb, az abban való megerősödést említették, hogy „jó helyen vannak.”

Összegzés

Megalózó kérdőíves kutatási eredményeink egyértelművé teszik, hogy a magyarországi kistelepülések jelenleg meglehetősen ambivalens helyzetben vannak. Bár vonzóak számíthatnak lakókörnyezeti adottságaik és a pozitív emberi kapcsolatok lehetősége, mindezeket hátrányosan ellensúlyozza hiányos szolgáltatási környezetük és kedvezőtlen munkaerőpiaci feltételeik. Utóbbi nem, de a szűkös közlekedési kapcsolatrendszerből, egészségügyi és oktatási intézményhiányból, valamint a helyben csak korlátozott kereskedelmi, ügyintézési és szabadidős lehetőségekből

eredő negatívumokat képes enyhíteni a falugondnoki szolgálat. Kijelenthető, hogy a legkisebb lélekszámú települések szintjén egyidejűleg jelentkező települési és társadalmi hátrányok kezelésében a falugondnokok szerepe nélkülözhetetlen, a feladatot ellátó személy a bizalom és biztonság zálogának számít.

A Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Karán megvalósult falu- és tanyagondnoki képzési programok végén 81 falugondnok tett sikeres záróvizsgát, többségében kiválóan megfelelt minősítéssel. A vizsgán elért eredmények és a résztvevői visszacsatolások egyértelmű tanúbizonysággá szolgálnak új szerepkörünk sikerességéről, megerősítve a megkezdett együttműködés jövőbeni folytatásának szükségességét, újabb képzési programok elindításának indokoltságát, ezáltal is hangsúlyossá téve az Egyetem és a Kar harmadik missziós tevékenységét és környezetében kifejtett társadalmi felelősségvállalását.

Irodalom

1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300003.tv> (Letöltés dátuma: 2022. november 30.)
- Magyarország. (2000). 1/2000. (I. 7.) SzCsM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó szociális intézmények szakmai feladatairól és működésük feltételeiről. Elérhető: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0000001.scm> (Letöltés dátuma: 2022. november 30.)
- Bódy, É., Csörsz né Zelenák, K., Sándor-Lenkei, A., Szarvák, M., & Szeder-Kummer, M. (2021). *A falu- és tanyagondnoki képzés oktatási programja az egyes szociális szolgáltatásokat végzők képzéséről és vizsgakövetelményeiről szóló 81/2004. (IX. 18.) ESzCsM rendelet szerint* (2. átdolgozott kiadás). Budapest: Nemzeti Szociálpolitikai Intézet.
- Csőrsz né Zelenák, K. & Sümeginé Ország, E. (2022). *Segédlet a falugondnoki és tanyagondnoki szolgálatok indításához és működéséhez*. Kecskemét: Falugondnokok Duna-Tisza Közi Egyesülete.
- Faludi, E. (2004). A falugondnoki hálózat kiépülése. In Csörsz né Zelenák, K. (Ed.), *Falugondnokság - a vidékfejlesztés szelíd módszere* (pp. 24-29). Budapest: Magyar Tanya- és Falugondnoki Szövetség.
- Faludi, E. (2013). A falugondnokság története. In Csörsz né Zelenák, K. (Ed.), *Mint egy falat kenyér...Könyv a falu- és tanyagondnokságról* (pp. 7-12). Kecskemét: Falugondnokok Duna-Tisza Közi Egyesülete.
- Karoliny, M. & Poór, J. (2017). *Emberi erőforrás menedzsment kézikönyv. Rendszerek és alkalmazások*. Budapest: Wolters Kluwer.
- Kemény, B. (2004). Ki a falugondnok? Mi valójában a falugondnoki szolgálat? In Csörsz né Zelenák, K. (Ed.), *Falugondnokság - a vidékfejlesztés szelíd módszere* (pp. 18-21). Budapest: Magyar Tanya- és Falugondnoki Szövetség.
- Koltai, Z. (2014). *Sikeres és versenyképes városok. Piackutatás a magyar települések körében*. Pécs: PTE FEEK.
- Nemeskéri, G. & Pataki, C. (2007). *A HR gyakorlata*. Budapest: Ergofit Kft.
- Szaló, P. (2004). Előszó. In Csörsz né Zelenák, K. (Ed.), *Falugondnokság - a vidékfejlesztés szelíd módszere* (pp. 7-8). Budapest: Magyar Tanya- és Falugondnoki Szövetség.

SZEMLE

Szabó Tibor

MINI-PORTRÉK AZ OLASZ ÉS EURÓPAI KULTÚRÁRÓL

(Madarász Imre: *Rómába minden úton. Az italianista zarándoklatai*. Budapest, Hungarovox kiadó, 2023.)

A kultúra egyetemes értéke az emberiségnek. Irodalomról, művészetekről vagy egyéb kulturális objektivációkról (akár építészeti stílusokról vagy a politikai kultúráról van is szó) mindig figyelemre méltó, ha valaki összehasonlító módon értekezik. Ez a módszer biztosan többet mond egy-egy nép sajátos, egyedi kultúrájáról, mintha csak önmagában vizsgálnánk egy adott társadalom kulturális „termékeit”. Ráadásul olyan összevetésekre adódik alkalom, amely – amikor hasonlóságot talál egy-egy nép, nemzet eszmevilágában – ugyanakkor rávilágít specifikus vonásaira is. Ha csak az európai civilizációt vesszük figyelembe, láthatjuk, hogy mondjuk az angol, a francia, a spanyol, a cseh vagy magyar stb. értékrend, felfogás milyen más, egymástól elütő, mégis valamilyen formában egymáshoz közelálló kulturális eredményeket hoz létre. Összehasonlításuk tehát számos érdekes vonással gazdagíthatja egy-egy sajátos kultúra jellemvonásait. Érezhető tehát, hogy van, létezik európai kultúra, amely összefügg az e földrészen élt, élő népek szellemvilágával.

Legújabb könyvében a kiváló italianista Madarász Imre erre az összehasonlító szellemiségre és módszerre mutat számos példát, miközben könyve fókuszában az itáliai irodalom és kultúrtörténet áll. A reneszánsz korától kezdve szemléli kedvenc íróit, művészeit és pár oldalon belül mutat fel egy-egy portrét neves írókról, költőkről és filozófusokról. Korokat is átívelő élő hagyományként tekint például a legkiválóbb Medici, a firenzei Lorenzo Il Magnifico dalára a múltó ifjúságról: „Ó, mi szép az ifjúkor, csak/gyorsan elszáll, mindhiába!/Vígan élj, gondolj a mára:/hátha rosszabb lesz a holnap.” (Sárközi György fordítása). A reneszánsz epikureista – hedonista életbölcseletnek ez az örömmódja és hangulata visszatér Schiller és Berzsenyi egy-egy versében is. Hasonlóan jelentős alkotása volt a reneszánsznak a Giorgio Vasari által írt *Életrajzoknak*, amelyben az egész későbbi európai kultúrát meghatározó olasz művészekről (Giotto, Raffaello, Botticelli, a polihisztor Leonardo művészetéről) olvashatók bio-monográfiák. Ezek közül Madarász Imre kiemeli a Michelangelo-portrét, hiszen az „isteni Michelangelo” nemcsak túlszárnyalta antik elődeit, hanem négy művészeti ágban – festészetben, szobrászatban, építészetben és verselésben – is legkiválóbb volt. A reneszánsz individualizmus ösztönzi Vasarit a kultúrtörténet „individualista fejlődéstörténetére”.

Az olasz felvilágosodás irodalma és kultúrája kevésbé ismert nálunk. Madarász Imre viszont ennek a korszaknak a szakértője. Giuseppe Parini ódáiból – talán aktualitása miatt is – a kötetben *A himlőoltás* cíművel foglalkozik. Az oltás ellenes magatartással, a babonával szemben a progresszió az oltás mellett van és mutat utat a jövő felé. Mint *A bűnökről és a büntetésekről* című Cesare Beccaria mű fordítója különös figyelmet kér a „modern büntetőjog bibliájának” és az „európai jogreformok nagy ihletője” számára. Ez a mű a „nyugati civilizáció fényes örökségét” és „egyetemes értékeit”

mutatja. Hasonló jegyeket mutat fel Pietro Verri, aki Milánó történetéről írt munkájában a kínvallatás lombardiai eltörlése mellett érvelt. Ez a humanista éthosz teszi a modern európai kultúra előfutáiraivá a Felvilágosodás századának kiváló költőit, tudósait.

Ha teremtő géniuszokat akarunk összevetni, az egyik jó lehetőség akkor adódik, ha Friedrich Schiller mellé Vittorio Alfierit tesszük az olasz irodalomból. Mindketten az 1700-as években éltek, alkottak és számos párhuzam figyelhető meg munkásságukban. Mindketten számos műfajban alkottak, de legfőképpen drámában, azon belül is a tragédiában. Eszmetársak voltak annyiban, hogy a zsarnokság ellen léptek fel „szabadság-tragédiákban”, a *Don Carlosban* éppúgy, mint a *Második Brutusban* Alfierinél. „Schiller és Alfieri a legmagasabb költészeteszmény jegyében alkották meg remekműveiket, amelyeket később senki sem tudott – mert nem volt lehetséges – túlszárnyalni” – írja kissé elfogultan irányukban a szerző.

A „Rómában minden úton. Az italianista zarándoklatai” című – általunk eddig is méltatott – könyvében Madarász Imre rátér Arany János és az olasz irodalom kapcsolatának témájára. Valóban, Arany nagyon jelentős fordítást végzett Dante főművéből, amikor a *Pokol* első tercináját átültette magyarra. Tőle származik az *Isteni Színjáték*-nak ez a briliáns fordítása: „Az emberélet útjának felén/Zordon, sötét erdő közé jutottam./Mivel az igaz utat nem lelém”. Ezt többen átvették tőle, például Babits Mihály is, aki csak minimális változtatást végzett rajta. Az egyre sűrűsödő magyar fordítások közül mi ezt tartjuk a legjobbnak ma is. Arany János Dante ódája pedig „világviszonylatban is egyike a legszebb Dante-verseknek”, amit többször lefordított olaszra: „Állottam vizének mélységei felett,/Síma volt a fölszín,/de sötét, mint árnyék”. A Dante iránti fogékonysága mellett a magyar költő kitűnő akadémiai székfoglalót tartott 1859-ben Zrínyi és Tasso költészetének összevetéséről, amely egyik előzménye lett a hazai, olasz eredetű összehasonlító irodalomtudománynak.

A 19-20. század pedig újabb elemzésekre, íróportrékra és összevetésekre ösztönzi a könyv szerzőjét. Ebből a korszakból is kiemel néhány olyan író, költőt, akiknek a művészete európai mércével is nagyra értékelhető. Ezek közül az egyik ilyen figyelemre méltó alkotás *A párdúc*, a Nobel-díjas szicíliai író, Giuseppe Tomasi di Lampedusa műve. Ezt a regényt az 1963-as filmadaptáció okán sokan ismerik: Luchino Visconti világsikerű filmje az olasz 19. század közepi Risorgimento, azaz Itália Olaszországgá válása idejére kalauzolja el a nézőt (és persze az olvasót is). Ebben mondja Tancredi (a „gattopardo” egyik rokona) azt a figyelemre méltó kijelentést, hogy „ha azt akarjuk, hogy minden úgy maradjon, ahogy van, mindennek meg kell változnia...”. Tomasi di Lampedusa művét az olasz irodalomban egy hasonló szellemiségű, szintén „déli” regény előzte meg. Federico De Roberto *Az alkirályok* címmel megjelentetett, magyarul csak 1965-ben kiadott alkotását sokan *A párdúc* előzményének tartják. Habár mindkét regény a Risorgimento kori szicíliai társadalmi és kulturális légkörben született, annak érzékeltetését tűzte ki céljának, a kettő között az ismertségi mérleg mégis Tomasi di Lampedusa regénye felé mozdul el.

Van az olasz kultúrában és irodalomban néhány nagyon vitatott és vitatható író és költő, akiknek életműve történelmi koroktól függött és egyúttal változott is. Az egyik éppen a nálunk a 20. század elején nagyon ismert és elismert, mára szinte elfeledett művész, Gabriele D’Annunzio volt. Mi lehet az oka ennek a feledésnek? A könyv szerzője ezt abban látja, hogy rendkívül ellentmondásos volt alkotásban és művészetében is: hol remekírónak tartották, hol dilettánsnak, hol kozmopolita (kétnyelvű, olasz-francia) volt, hol fanatikus nacionalista, hol elitköltőnek tartották,

hol tömegdemagógnak stb. Egyszóval D'Annunzio komplex jelenség volt, sokoldalú, sokszínű és sokarcú. Ezt részben a Risorgimentóból való általános kiábrándultság okozta, másrészt politikai tevékenysége: ő a Nagy háborúba való belépés aktív szószólója és harcosa volt. Nem sokra rá Mussolini lett a példaképe. Közel hasonló pályát futott be Giovanni Papini is, az olasz folyóirat kultúra prominense. A futurizmust és egyéb irányzatokat szülő korban megalomán szenvedéllyel alapított meg számos neves, a kortárs irodalomban kiemelkedő jelentőségű folyóiratot, mint például a következőket: *Il Leonardo*, *La Voce*, *Lacerba* stb. Maga is számos szereppel tudott azonosulni életében: „próféta, apostol, szent, vallásalapító, még Isten is” szeretett volna lenni. Ő is, mint D'Annunzio Mussolini híve lett. Nem különben Curzio Malaparte. Német származása ellenére (eredetileg Kurt Erich Suckert volt a neve) nacionalista „főolasz” akart lenni. Ennek érdekében változtatta meg saját nevét, amikor Bonaparte Napóleon nevét vette alapul, de ő magát a „rossz oldalnak” nevezte, Malaparte-ként lett ismert író. Az ő pályája követte az európai és olasz társadalom változásait: volt interventista, fasiszta, majd antifasiszta, később kommunista, halála előtt pedig megtért katolikus. Főművét, a *Kaputt* címűt, 1944-ben írta és benne a haditudósítást emeli szépirodalmi rangra. Néhány rendkívül ellentmondásos életutat tár elénk Madarász Imre ebben a könyvében. Mindezt „tetőzte” Pier Paolo Pasoliniról írt kis tablója, aki az *Utcakölykök* című könyvében a lumpenproletárok életét szimpatikusnak és követendőnek mutatja be. Szimpatizált az olasz baloldali pártokkal, de expresszív erővel mutatta be a hétköznapi botrányos, trágár, obszcén világát is. Ha nem is regényeit (például *Egy erőszakos élet*), de az általa rendezett filmjeit (Decameron, Salò avagy Sodoma, Máté evangéliuma) a széles közönség is ismeri.

A recenzens számára a kötet leginkább érdekes összevetése Alberto Moravia és Jean-Paul Sartre, a 20. század két igazán kiemelkedő írója, teoretikusa és filozófusa között adódik. Jelentősek közöttük a párhuzamok, az egybeesések, ami pályájukat, munkásságukat illeti. Mindketten végigélték a 20. századot, erős szálakkal kötődnek szülővárosukhoz, Rómához, illetve Párizshoz egyúttal pedig szenvedélyes világotagok voltak. Műveiket rengeteg nyelvre lefordították, hiszen világirodalmi rangú életművet hagytak hátra. Publicisztikáik azonban kissé megkoptak, mert elveszítették aktualitásukat. Mégis, korai irodalmi főművüket pályakezdőként publikálták: Moravia 1929-ben tette közzé *A közönyösök* című regényét, Sartre pedig 1938-ban jelentette meg *Az Undor* című kisregényét. A két mű a 20. század elejének legjelentősebb alkotása, mert bennük korán megjelenik az egzisztencialista filozófia szelleme. Ez a filozófiai irányzat Sartre-nál egy terjedelmes könyvben, *A lét és a semmi*-ben összegződik, illetve később *Az egzisztencializmus: humanizmus* címűben. Mindketten politizáltak, olykor-olykor baloldali szélsőséges ideológiákkal is szimpatizáltak. Jelentős úti beszámolókat írtak, melyek fogadtatása gyakran rossz fényt vetettek saját irodalmi munkásságukra is. Mégis, azt lehet róluk mondani, hogy mára megbizonyosodott, ők a 20. század kiemelkedő írói. „S ha ma körülnézünk, találunk-e hozzájuk mérhető szerzőket az olasz és francia irodalomban, ráébredünk, micsoda nagyságok is voltak ők, minden tévedésükkel, hibájukkal, gyengeségükkel, intellektuális vétkekkel egyetemben.” – írja Madarász Imre. S ezzel teljes mértékben egyet is érthetünk.

Madarász Imre újabb könyve más sokadszor bizonyítja olvasóinak, hogy az európai és különösen az olasz kultúra kitűnő ismerője, nemcsak kutatója, hanem tudós értelmezője is egyben. Ezt a könyvét is szívesen ajánljuk az Olvasó szíves figyelmébe.

Kraszkó Zita

TÖRTÉNETEKBE ZÁRT ELMÉK VAGY MÉDIUMOKBA VETETT TÚSZOK VAGYUNK?

(Szécsi Gábor: *A történetekbe zárt elme. Tudat-, kommunikáció- és történetfilozófiai adalékok a narratív én elméletéhez*. Második, bővített kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2023.)

A narratíváról szóló szakirodalom 2023-ban a *Történetekbe zárt elme* című kötet második, bővített kiadásával gazdagodott, amely már megtalálható a könyvesboltok polcain. A szerző, Szécsi Gábor, nemcsak ezt a témát kutatja évek óta, de nyelvfilozófiai művei vagy a tömegkommunikáció társadalomra és egyénre gyakorolt hatásával foglalkozó írásai megkerülhetetlenné tették őt és gondolatait a tudományos életben és az egyetemi szcénában egyaránt.

Mielőtt a *Történetekbe zárt elme* című kötet felvetéseivel és konklúzióival foglalkoznánk, érdemes visszatekinteni Szécsi Gábor *Kommunikáció és gondolkodás* című 2007-es művéig, amely a történetalkotás explicit és implicit hatásmechanizmusának előfutár afficienseként is értelmezhető.¹ Az a gondolat, amit a szerző a *Történetekbe zárt elme* című művében radikálisan kimond, miszerint az emberi elme történetorientáltan működik, tehát a történeteink határoznak meg bennünket – a kötet egyik legfontosabb üzenete, egészen messzi távlatokból ered. A szerző korábbi műveiben a karakterfejlődés ilyen irányú aspektusában sokkal óvatosabban feltételez, talán azért, hogy ezek a gondolat kísérletek több évtizedes kutatómunkát és gondolkodást követően premisszákká érlelődjenek és olyan alapkölétételként érvényesüljenek a gondolkodásunk, a koncepció alkotásunk, a magunkról alkotott autobiografikus narratívánk tekintetében, amely eredmények Szécsi professzort egyértelműen a nemzetközi nyelvi kommunikációs szcéna élvonalába emelik.

Az általa megfogalmazottak azonban nemcsak nyelvészek számára hasznosak és előremutatóak. Recenziómban megpróbálok tetten érni azokat a gondolati csomópontokat, amelyeken keresztül a kommunikációs hajlamtól Szécsi Gábor írásain keresztül nemcsak a média romboló valóságáig juthatunk el, de a bennünk élő történetek világra afficiáló narratív pszichológiai varázslatához is. Szécsi Gábor kutatásaiban egyszerre rejtőznek a hagyományok, az apáról fiúra szálló történetsémák, miközben a jövőbe lát: aktív egyetemi tanárként pontosan látja, milyen igényekkel és nyelvhasználattal érkezik a következő nemzedék. Bár ő elsősorban és hiánypótlóan a metanarratívák veszélyeire hívja fel a figyelmet, egy storyteller számára történetalkotói aspektusai számos kreatív irányt is kijelölhetnek. Olyan új kutatási eredményekre világít rá a medializálódás nyomán, amelyek már távol kerültek a naív kérdéstől, vajon milyen hatással van ránk a tömegkommunikációs információáradat. Rég nem ez a kérdés, hiszen az elmúlt negyven-ötven év során olyannyira professzionalizálódott a manipulatív mediális eszköztár, amely nagyrészt a virtuális tér sajátjává lett, hogy nem egyszerűen

¹ Szécsi, Gábor: *Kommunikáció és gondolkodás*. Áron Kiadó, Budapest, 2007.

befolyásol, hanem párhuzamos valóságot teremt, amelybe szinte észrevétlenül húzza be a felnövekvő generációkat. Az a virtuális hatásmechanizmus, amivel a mediális üzeneteket megalkotják, néhány éve még a fogyasztói társadalom problémáiként jelölődtek, mára viszont számos területen befolyásolhatják az emberi viselkedést, politikai, kulturális és egyéb viszonylatokban, mintaként épülnek be az életünkbe.

A média hatása már rég nem csak aktuális hatás, hanem olyan metafolyamat, amely nem csak a dolgokról alkotott véleményünket, de a saját magunkról alkotott képünket is szándékainktól függetlenül befolyásolja. Ez a gondolat *A történetekbe zárt elme* egyik vezető motívuma. Igaz, Szécsi Gábor már tizenöt évvel ezelőtt, fent említett művében leírta: a médiumok, a kommunikálás technológiái uralnak bennünket. De hogyan érdemes elképzelnünk a történeteinket, a történetalkotási metódusunkat?

Mink hangsúlyozza, a világ nem jól megszerkesztett történetek formájában tárul fel a megismerő előtt, hanem ezeket a narratívákat ő maga konstruálja, és a saját, szubjektív valóságából kiindulva tulajdonít e narratíváknak referencialitást, azt az illúziót keltve, hogy bennük/általuk „maga a világ szólal meg”² számára. Ezért lehetséges az, hogy egy megtörtént eseményt a valóságban másképp mesélünk el. A szubjektum szűrőjén át tényeket ferdíthetünk vagy információkat transzformálhatunk, ami nem tesz jót a történelmi tényeknek, de enélkül nem létezne művészi történetalkotás. A történelmi magyarázatokat viszont ezért is nehéz objektívan értelmezni, hiszen az őket alkotó narratívákat nem megélik, pusztán elmesélik. Ha az egyén elkezd dolgozni egy egy személyes történelmi viszonylattal, eseménnyel vagy korszakkal, akkor a megélés visszatérhet, az aktuális korszak és szubjektumok történelemformáló emberi intencióin keresztül. Az eredeti élményt és az élmény történelmi pontosságát soha nem kaphatjuk vissza, ám az esemény részeire hullott adathalmazát az ember jól értelmezhető, koherens egységgé teheti, megismerhetővé és bemutathatóvá alakíthatja. Ez azt is jelenti, hogy a történelmi szituációk nem inherens módon „tragikusak, komikusak vagy romantikusak”³, hanem az a történész jeleníti meg őket ilyen formán, aki jól értelmezhető, lezárt eseménystruktúrák kreálásával kíván magyarázatot adni a történelemformáló emberi intenciókról.

Galen Strawson mindezt úgy fogalmazza meg: az egyéniség pusztán közvetlenül adott pillanatok egymásutániságából áll össze, s ezért minden, a narratív folytonosság feltárására irányuló önértelmezési kísérlet eltorzítja a valóságot, eltávolít a pontos énmegértéstől az individuum létével kapcsolatos igazságtól.⁴ Strawson, Mink, White és más szerzőkkel egyetemben tehát az ellen a felfogás ellen érvel, hogy azért tudjuk narratívák segítségével leírni az emberi cselekvéseket, mert a cselekvők maguk is narratív terminusokban tapasztalják meg életüket.

Szécsi Gábor 2007-ben még csak arra hívta fel figyelmünket, hogy gondolkodásunkat, mentális folyamatainkat, viselkedésünket, attitűdjeinket, fogalmainkat kommunikációra való hajlamunk határozza meg. Az ismeretek átadásának társadalmilag elfogadott technikái hatást gyakorolnak tudásunkra, a közvetített ismeretek tartalmára. Ebben a művében még nem a történetek énalkotó narratívájára hivatkozik. Mégis fontos ideidézni, mert a narratív modellépítés alapgondolatait írja

² Mink, Louis: Everyone His or Her Own Annalist. In W.J.T. Mitchell (szerk.): *On Narrative*. Chicago, University of Chicago Press, 1980, 238–239. o.

³ White, Hayden: *A történelem terhe*. Budapest, Osiris Kiadó, 1997, 76. o.

⁴ Strawson, Galen: *Selves*. Oxford University Press, 2011.

le: a kommunikáció belső kapcsolatban van a világról és önmagunkról kialakított képünkkel. A gondolkodás határait a nyelvi kommunikálás határai jelölik ki. Uralják gondolkodásunkat, fogalmi világunkat, nyelvi kultúránkat és társadalmi kapcsolatainkat is. Míg itt Szécsi professzor annak fontosságával foglalkozik, hogy egy társadalomban milyen technikával adják át az ismeretet, a tudásanyagot, mert eszerint gyakorolnak hatást magukra az ismeretekre, a tudásra, a gondolkodásra, az emberi nyelvre és kultúrára, a 2023-as új kötetben láttatja, hogy tizenöt év elég volt ahhoz, hogy az ismeretátadás sokkal komplexebbé váljon. A kommunikáció és a gondolkodás közötti belső kapcsolat helyett a kívülről érkező explicit-, implicit- és metanarratívák énformaló szerepe került fókuszába. Új aspektusként hívja be, hogy ma már nem csak az a kérdés, hogy miképpen válik a kommunikáció közösséget és embert formáló cselekvéssé, hanem az is, mennyi abból a saját döntésünk, hogy mit fogadunk be? Megszólalnak e a saját történeteink vagy mások történeteiről gondoljuk azt, hogy a sajátunk? Sajnos nem szükséges felmérés ahhoz, hogy észrevegyük: átmedializált társadalmakban megszületnek bizonyos emberi történet-sémák és nem azt látjuk, hogy ahány ember, annyi történet, hanem számos ember története elkezd hasonlítani egymásra. Tulajdonképpen nem történik más, minthogy sorsokká változott, amit Marshal McLuhan már ötven évvel ezelőtt megjósolt: „A nyomtatás és a tipográfia üzenete mindenekelőtt az ismételhetőség”.⁵ De micsoda ártatlan jövőmondás ez a média mai társadalom- és karakterformáló erejéhez és árnyalt eszköztárához képest?!

Ami McLuhannél még csak az emberi érzékek vagy tevékenységek meghosszabbítása, kiterjesztése, illetve pótlása (McLuhan médiatudományában a protézis fogalmával írható le) Sigmund Freud kultúráról alkotott elgondolásához vezet vissza. „Rossz közérzet a kultúrában” című 1930-as tanulmányában Freud a következőképp fogalmaz: „Az ember összes eszközével tökéletesíti mind a mozgási, mind az érzékelőszerveit, vagy eltávolítja működésük korlátait. [...] Szemüveggel korrigálja szemlencsési fogyatékosságát, távcsővel távoli messzeségbe tekint, mikroszkóppal legyőzi az észlelésnek azt a határát, melyet recehártájának felépítése jelölt ki. [...] Az ember úgyszólván egyfajta istenprotézissé vált, igazán nagyszerű, ha összes segédeszközeire támaszkodik, de ezek nem nőttek össze vele, és alkalomadtán még sok gondot okoznak neki.”⁶ Ez azokra a narratíva elemekre is igaz, amely saját valóságunk szűrőjén át szűrődik a történetünk szövetébe, de ilyen „történetprotézis” lehet valamennyi félelmünk, hiedelmünk, álmunk, reményünk, ideálunk és utólag kiszínezett emlékezetünk. Freud értelmezésében istenprotézisként az ember olyan lehetőségekre tesz szert, amelyek által tökéletesítheti magát, és ezek végigkísérik az ember történetét: a lakhely építése az anyaméhet helyettesíti, a kerék feltalálása a mozgás és helyváltoztatás felgyorsítására a láb kiterjesztéseként fogható fel, ami a szabad kereskedelem hatékonyabbá válásához vezetett; az elektronikus hálózat pedig, McLuhan szerint, az idegrendszer extenziója. Miért ne lehetne történetalkotó képzetünk a narratíva extenziója is egyben? Mint ahogyan arra a narratívaépítő munkára is rányomja az idegrendszer bélyegét, amelynek segítségével szelfet építünk. Az ösztönösség abban az intellektuális folyamatban is megjelenik, amelynek során erről a szelfről mondunk vagy üzenünk valamit, csúnya szóval: eladjuk. Kevésbé szakavatottan és tudatosság híján ugyanazt tesszük magunkkal, amit az online

⁵ McLuhan, Marshall - Fiore, Quentin: *The Medium is the Massage*. London: Penguin Books, 1967.

⁶ Freud, Sigmund: *Válogatás az életműből*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2003, 680-681.o.

reklámszakemberek virtuális szereplőikkel: mémeket gyártunk magunkból, anélkül, hogy a legtöbb esetben ezt tetten érjünk.

Szécsi Gábor modellje arra világít rá, hogy a tettenérés háromféleképpen lehetséges. A narratív én történetek által formálódik – ezt vehetjük alaptézisnek – ami ebben az esetben azt jelenti, hogy a másokkal való kommunikáció során születő történeteinket használjuk fel énépítő világunkban. A másik aspektus, hogy a narratív én, mint szubjektum nem is létezik, tulajdonképpen fiktív fogalom, történetek csomópontjában megjelenő fiktív karakter, amely a történetek alakulásával együtt változik, tehát nem kell olyan komolyan venni vagy kőbe vésettnek tekinteni jellemvonásait. A harmadik radikális nézet, amely mellett a szerző is leteszi a voksát és amelynek fényében nemcsak, hogy komolyan kell venni történetalkotásunk mikéntjét, de egyszersmind nagyon sok mindent megtudhatunk magunkról és a különböző, külső hatásmechanizmusok ránk szabott működéséről: nemcsak történetorientáltak vagyunk, de gyermekkorunk óta formálódó belső meséink alakítják értékrendünket, értékítéleteinket és hozzájárulnak minden döntésünkhöz. Ha ezt igaznak vesszük, egész más megvilágításba kerülnek narratívánk extenziói is. Egy társadalom életében akkor van ennek kiemelt szerepe, ha ezekből a média hatására is gyártott történetekből valamilyen politikailag medialisált karakterré válunk. Szécsi Gábor két táborra osztja a politikai medialisálás alanyait. Létezik az *önmozgósítók* tábor, akik önálló véleményt formálnak konkrét problémák mellett. Otthon vannak az online térben, pontosan tudják, hogyan lehet instrumentálisan mozgósítani másokat blogok, bejegyzések vagy egyéb eszközök segítségével és teremtenek egy stílustarat, amely kompatibilis a média aktuális nyelvi eszköztárával. A másik csoportot a *krónikusan semmit tudók* teszik ki, akik nem tájékozódnak, nem ismerik a hagyományokat, nincsenek ismereteik, de vannak meglátásaik.

Ez a két csoport tudja egymást támogatni. Szécsi Gábor szerint hamarosan eltűnnek a pártok, a mozgalmi csoportoknak, kis közösségeknek szavaz jövőt, új nyelvi és gondolkodási elemekkel. Kérdés, hogy ezek a közösen írt történetek hogyan formálják majd az ember egyéniségét? Hogyan tudunk a közös történetek mentén felelni az alapvető kérdésekre, hogy kik vagyunk? Mitől vagyunk értékesek vagy értéktelenek? Nemcsak az énképünk, de a legalapvetőbb fogalmaink is történetek csomópontjában jelennek meg. Ennek a modellnek a jegyében meg tudjuk érteni, hogy a média a saját történetmesélési terminusai mentén, hogyan befolyásol minket, hogyan medialisálja a társadalmat vélt vagy valós félelmekkel és eszményképekkel. Az is fontos kérdés a jövőben, hogy ha a média diktál, akkor a narratíváit, a megváltozott képalkotást és nyelvet hogyan tudjuk tudatosan beépíteni és hasznosítani a pedagógiában? Hogyan változik a nyelvi jelentés és az azt megalapozó fogalmi reprezentációk? Változhatnak e a nyelvinél alapvetőbb megismerési folyamatok, amelyek egy, a nyelv mély szerkezetét meghatározó fogalmi, logikai váz kialakulásához vezetnek? Ebben az esetben milyen kapaszkodóink maradnak a történetalkotáshoz? A cselekvések fogalmi reprezentációi közötti belső viszonyból fakadóan a mindennapi szituációk megértését segítő, egyszerű narratívák elengedhetetlenek a történet megértéséhez. Persze a narratívák szerkezetének egy részét a történetek és elhangzottak struktúrája megmutatja. Amit viszont az egyén utólag is hozzátehet, hogy összekapcsolja a történeteket, amelyekből történetet alkot. Kérdés, hogy ezt milyen normák és sémák mentén teszi meg? Elég érdekes marad e a medialisált ember saját maga számára, hogy újabb és újabb énalkotó történeteket találjon ki a maga számára? Ilyen és ehhez hasonló kérdések merülhetnek fel *A történetekbe zárt elme* című könyv olvasásakor.

Egy valami azonban biztos: Szécsi Gábor kutatásában az elmék egyáltalán nem maradnak bezárva néhány történetbe. A professzor az említett csomópontokon át az alapoktól jut el odáig, hogy különböző tudományágak „történeteinek” összevetésében lássa az együttműködés lehetőségét. De nemcsak a tudomány, a művészi kreativitás is alkalmas egyéni történetírás készítésére, arra, hogy csak ránk jellemző, egyéni történet szülessen és ne a média váljon első rangú történetmesélővé az életünkben. Ellenkező esetben értékrendjét elkezdjük átvenni és elhisszük, hogy mindez nem pusztán virtuális valóság és meggyőzés, üzleti manipuláció, amelyben megmondják nekünk, kik a nyertesek és kik a vesztesek, hanem a mi személyes valóságunk. Szécsi Gábor könyvében arra is rávilágít, hogy az ember csak rövid ideig képes falat állítani a valós történetek és a virtuális valóság között. A virtualitás és a valóság határait nem tudjuk fenntartani, ezért sodródhatunk kreált problémákkal, melyeket sajátunkká tesszük és olyan mesékké alakítjuk, amelyek mélyen befolyásolnak és érintenek bennünket. A történetekbe zárt elme hipotézise mérvadó: a történetet az emberi elme alap komponense. Ha ez a történet a média felől érkezik, akkor az fogja betölteni ugyanazt a szerepet. Ezt a hatást várhatóan már soha nem tudjuk kiaknázni és bizonyos szempontból nem is kell.

Bruner – akire Szécsi Gábor is hivatkozik – szerint a gondolkodásnak két olyan formája létezik, melyek sajátos működés és különböző kritériumok szerint formálódnak és egymásra visszavezethetetlenek. Az egyik a *paradigmatikus* (logikai-tudományos) gondolkodás, amely „egyetemes igazság-feltételeket” keres és „olyan folyamatokat aknáz ki, amelyek az igazolható kijelentéseket, valamint a tapasztalati igazsággal való egybevetést biztosítják”; a másik a *narratív gondolkodási forma*, amely a „hihetőséget” célozza meg és a konkrét kapcsolatot vizsgálja két esemény között. „Az érvelések az igazságukról győznek meg, a történetek életszerűségükről”.⁷

Ahhoz, hogy valamit hihetőnek tekintsünk, az is kérdés, hogy a jelenségek alatt milyen cselekvést értünk. Itt nemcsak a narratíva hermeneutikájáról beszélünk. Ha a történet nézőre gyakorolt hatásában nagyobb szerepe van az explicit történetszálaknál az implicit- és meta narratíváknak, akkor a cselekvés és narratíva kapcsolatában a megtestesült kogníció neurobiológiai és pszichológiai modelljeit kell keresnünk. Így érhetünk a hagyományok és a mesék varázslatos narratívájához. Szécsi Gábor kommunikációs modellje azért is módszertani reveláció is egyben, mert segítségével nemcsak medializálhatunk, de imaginalizálódhatunk is, azaz nem kell külső hatásokra hagyatkozni ahhoz, hogy fantáziánk és képzelőerőnk segítségével gyönyörűséges, felejthetetlen és megismételhetetlen történetet írjunk saját életünkből, saját szelfünk számára, a saját valóságunk talaján.

⁷ Bruner, Jerome: A gondolkodás két formája. In: *Narratívák* 5. szerk.: László J. – Thomka B., Budapest, Kijárat Kiadó, 2001, 27. - 28. o.

SUMMARIES

Réka Szilárdi

Post-communist vacuum or the discourse of the nation in Central-Eastern Europe

The sociography of the Central and Eastern European region has been the subject of a very productive social science discourse in recent decades. In these writings, we see, for the most part, that various approaches to regional otherness have emerged from different disciplines, which seek the roots of this otherness primarily in differential national development and the socialist past. The following paper summarises these ideas and their critical reception in a broader sense of the region and a narrower sense of Hungarian society.

Robert Hecker-Réz

The formation of religious self-awareness on the example of the founding of the Salvation Army in Hungary

In this article, I would like to present the phenomenon of religious self-consciousness in the context of identity development. This is of central importance in our current era, characterised by a cultural struggle between different religions, because, according to my intention, it also underpins the need for permanent identity renewal – and, thus, religious self-image. In this article, I describe the dynamics of self-confidence development within the interpretative framework of religious self-confidence. I illustrate this as an example using the budding religious self-confidence of the Hungarian Salvation Army. However, the main focus of the article is not historical review. The components illustrated by the rich source material may also be important from the perspective of current challenges regarding religious self-confidence development. Furthermore, I also hope that the content of this self-confidence development can inspire all those looking for authentic role models on the way to their own search for identity. In this way, the Hungarian Salvation Army's religious self-awareness prototypes can help develop self-awareness in both the ecumenical and individual spheres.

Zsuzsanna Slezák-Bartos

Relationships between settlement ethics and competitiveness, ethical aspects of residential choice preferences

In the modern social and economic environment, the competitiveness of settlements is highlighted due to the promotion of sustainable development and social well-being. People have always tended to live in such cities and towns where they perceive a better quality of life, more opportunities, and greater development potential, so they are becoming increasingly aware of the importance of sustainable lifestyles and community responsibility. Ethical and responsible management of a settlement and respectful treatment of people, animals and the environment can help its competitiveness in the long term. Success depends on several factors, such as the quality of infrastructure, economic activity, availability of educational and health

facilities, cultural life, environmental sustainability, and trust and cohesion between individuals. Settlements built on such foundations can be more sustainable in the long term and more attractive to residents, investors and businesses. Decision-making, community responsibility and the promotion of sustainability will improve settlements' competitiveness and long-term prosperity. Among other things with bettering intentions, the task of the city administration is aimed at increasing the number of businesses that provide a decent living, as well as creating a well-kept and aesthetic natural and built environment, providing quality public services that are easily accessible to everyone, creating high-quality, attractive events, and spaces with a community function. By examining the competitive nature of human activities and actions and the underlying ethical, psychological and social dimensions of competitive and non-competitive cooperation, a multidisciplinary field emerges along which we can analyse the interrelations between human action, ethics, psychology and society in the context of competition and cooperation.

Ákos Herth

Whitehead and the method

How can we interpret the emergence of Whitehead's metaphysical and cosmological project on the map of 20th-century philosophy after Kant's critical turn? How can this project be related to Whitehead's contemporary philosophical tendencies, such as the pragmatist movement that was developing in America? This paper assumes a fundamental link between the two questions, namely that it is necessary to clarify the methodological reflections that define their philosophies in interpreting Whitehead and the pragmatists, including William James. In Whitehead's case, this also means that the goal of metaphysics and cosmology can only be understood as a systematic elaboration of the method. And for Whitehead, this constructing process (of the method) is the main task of speculative philosophy.

Nóra Murár

The effect of ICT on speech development for children

The corpus of my research is the use of information and communication technologies and their effects on speech development. The aim was to investigate the relationship between using ICT tools and speech and language development. Based on the literature reviewed, several studies emphasise the importance of discussing and examining the interaction between children's verbalisation and digitalisation in more detail. Research by Dávid et al. (2016) revealed that in the field of expressive speech and verbal ability in independent composition, significantly better results were achieved by children who used ICT tools infrequently. Zemán's (2020) research also shows changes in phonological consciousness due to the effect of various tools. Considering these, I applied two tools to conduct the study: an ICT usage questionnaire for parents and the so-called "Szól-e?" filtration process. A thorough analysis of the results revealed that a relatively low percentage of children in my study area interact with ICT tools before age two. Regarding control, parents with university degrees or higher education are more frequently in control of the use of devices. In analysing the results of the "Szól-e?" examination, I divided the children into two groups. The first group uses television for over one hour, and the second group uses

less than one hour. Based on these results, it was shown that the group with a lower usage rate achieved a better average on most subtests.

János Pipics

Creation and use of multidisciplinary, electronic teaching materials in the field of mechanics - a plan for a talent development course

My 2023 study on multidisciplinary digital learning materials in mechanics examined how to strengthen cross-curricular themes in physics, especially for study groups. I created a Multidisciplinary Physics Project for Talented Students, a method of talent development I use as a primary school teacher. The 18-week course can be divided into three different parts. First is introduction and multidisciplinary lessons. On these occasions, the group summarises the laws learned in physics lessons, and after that, they examine everyday phenomena, artworks, inventions, and historical sources via physics and use their knowledge to understand how the learned facts appear in other fields and examples. The second part is inquiry-based learning, in which students choose one theme from the multidisciplinary stage and then research it individually. On the last of these lessons, they present their results to each other and their teachers (jury) on Talent Day. The last stage is for rewards, for example, school trips. In my study, based on that former one, I introduced the elements of these projects, the modules, the suggested themes and cross-curricular connections and the programme's usage. In addition, I wrote about the first module (Modul A) that has already been constructed.

Beatrix Szilágyi – Zsófia Kocsis

The first steps

Chem on! What is your reaction? – The first results of testing a self-made board game

In the current study, in response to the challenges of 21st-century education, we would like to present a possible solution, with the help of which we hope to positively influence students' attitudes towards chemistry in the long term. Those students who are now sitting at the school desks already have a different attitude towards the various subjects and the acquisition of knowledge, so the teachers also have to resort to new pedagogical methods. Several domestic and international studies have shown that chemistry is one of the least popular subjects among students. In the focus of our research, we assessed the beneficial effect of the game, in a narrower sense, the board game and the possibility of its application with the help of a valuation study. Keeping in mind the pedagogical principles of the board game, we created our own chemistry board game to put the knowledge into a fun, playful form. The board game *Chem is on! What is your reaction?* Has a name. Using quantitative and qualitative methods, we assessed the opinions of the testing students and the teachers who taught them and sought an answer to whether board game pedagogy has a future in chemistry education. The obtained results supported our assumption that there is a need for this kind of reformation in the teaching-learning process. And the encouraging start confirmed that it is worth continuing the development of this innovative method.

Zoltán Koltai

Successful third mission activity at the Faculty of Cultural Sciences, Education and Regional Development of UP

The essential social functions are often unavailable to dwellers of small settlements. This is an especially pressing issue in those ageing micro-regions suffering from societal problems where the lack of private cars or the decreasing number of public transport connections will make a full life almost impossible. For these people, the only chance for decreasing the isolation is the village caretaker. Commissioned by the Baranya County Council, training of village and farm caretakers of Baranya and Somogy County was implemented at the Faculty of Cultural Sciences, Education and Regional Development of the University of Pécs first in 2022 and then in 2023. The paper presents the experience of the training that was innovative in the University's life.

E SZÁMUNK SZERZŐI

Arató Réka jogász, filozófiatörténész. Kutatási területe: színházelmélet, esztétika, etika.

Hecker-Réz Robert az Adventista Teológiai Főiskola habilitált főiskolai docense, a PTE Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Karának oktatója, a Kornéliusz EQ-Kutató Intézet alapítója. Kutatási területe: pasztorálpszichológia, az érzelmi intelligencia kooperációs kompetenciáinak kérdése, művészetterápia.

Herth Ákos a Pécsi Tudományegyetem Filozófia Doktori Iskolájának hallgatója. Kutatási területe: John Dewey tapasztalás-felfogásának, Alfred North Whitehead metafizikai korszaka.

Kocsis Zsófia a Debreceni Egyetem, a Neveléstudományi Tanszékének tanársegéde. Kutatási területe a hallgatói munkavállalás, valamint a munkavégzés lemorzsolódásra és tanulmányi eredményességre gyakorolt hatása.

Koltai Zoltán közgazdász, humán szervező, a PTE Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Karának habilitált egyetemi docense, általános és oktatási dékánhelyettese, a karon működő Belső Képzési Központ központvezetője.

Kraszkó Zita rádiós és televíziós szerkesztő-műsorvezető, a PTE Filozófiai Doktori iskolájának végzős hallgatója. Kutatási területe: az improvizáció filozófiája az észlelés és a rögtönzés fenomenológiája a kommunikációban, valamint a katarzis fogalma és történeti háttere.

Murár Nóra az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem gyógypedagógia szakos egyetemi hallgatója.

Pipics János a Sárvári Gárdonyi Géza Általános Iskola tanára, az ELTE Fizika Doktori Iskola doktorandusza. Kutatási területe: a természettudományok története és a tantárgyközi kapcsolatokra építő tehetséggondozás.

Slezák-Bartos Zsuzsanna a Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Karának adjunktusa. Kutatási területei: városmarketing, turizmusmarketing, településetika és városfilozófia.

Szabó Tibor professor emeritus a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karán. Tanszékvezető volt a Szegedi Tudományegyetem JGYK Karán és a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán. Főbb kutatási területe: az olasz, a francia és a magyar filozófiai, politikatudományi és kulturális tradíció elemzése.

Szilágyi Beatrix a Debreceni Egyetem biológia-kémia tanár szakos hallgatója. Kutatási területe a társasjáték-pedagógia alkalmazhatósága a kémiatanításban.

Szilárdi Réka habilitált egyetemi docens, a Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszékének vezetője. Kutatási területei: a narratív

Kultúratudományi Szemle, 2023, 5(4).

identitáskonstrukció, a közép-kelet európai társadalomlélektan és a
rekonstrukcionista vallások.

